

บทที่ ๓

การดำเนินชีวิตตามหลักทฤษฎีธัมมิกัตถประโยชน์ในพระพุทธศาสนา

ในบทนี้ ผู้วิจัยจะได้ศึกษาการนำหลักทฤษฎีธัมมิกัตถประโยชน์ในพระพุทธศาสนามาใช้ในการดำเนินชีวิต ซึ่งมีเนื้อตามลำดับดังนี้

๓.๑ การนำหลักอรรถฐานสัมปทามาใช้ในการดำเนินชีวิต

พระพุทธเจ้าทรงเผยแผ่พระพุทธศาสนาแก่นุชนุษยชาติตลอดสี่สหัสวรรษ เพื่อมุ่งหมายให้เกิดประโยชน์สูง ๓ ประการ คือประโยชน์สุขสามัญที่สามารถมองเห็นได้ในปัจจุบันที่บุคคลทั่วไปปรารถนามีทรัพย์สินสมบัติ เกียรติยศชื่อเสียง อันประกอบด้วยลาภ ยศ สุข สรรเสริญ ประโยชน์ชั้นสูงขึ้นไป อันได้แก่ความมีจิตใจเจริญงอกงามด้วยคุณธรรมความดีทำให้ชีวิตมีค่าและเป็นหลักประกัน ในชาติหน้าและประโยชน์อย่างยิ่ง คือพระนิพพาน อันได้แก่สภาพที่ดับกิเลสความโลภ ความโกรธและความหลง อันเป็นเป้าหมายสูงสุดในทางพระพุทธศาสนา

ขบวนการแก้จน ตามแนวทางพระพุทธศาสนา มีจุดมุ่งหมายให้เกิดประโยชน์สูงและประหยัดสุด โดยมุ่งเน้นประโยชน์สุขในปัจจุบัน อันเป็นที่ต้องการของบุคคลทั่วไป เนื่องจากสังคมไทยยุคข้อมูลข่าวสารไร้พรมแดน มักจะให้ความเคารพยกย่องผู้ที่มีทรัพย์สิน เงินทองและชอบเหยียบย่ำผู้ที่ต่ำต้อยด้อยกว่าตัว ดังคำประพันธ์ว่า

“เมื่อมั่งมีมิตรมามุ่งหมายมอง เมื่อมัวหมองมิตรมองเหมือนหมูหมา

เมื่อไม่มีหมดมิตรมุงมองมา เมื่อมอดม้วยแม่หมูหมาไม่มามอง”^๑

การทำงานด้วยความเพียรนั้น พระพุทธองค์ทรงแสดงไว้ในอรรถหรือความหมายขยายความแห่งสัมมาวายามะ ความว่า “ให้ปลุกฝังความพอใจในการทำงานนั้น พยายามปรารภความเพียรที่สืบเนื่องไปเรื่อยๆ ให้รักษาคุณภาพของจิตที่ก้าวไปในจุดนั้นๆ ไว้ให้ดี พร้อมกับพยายามทำให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น”

ท่านบูรพาจารย์ โบราณบัณฑิต ได้แสดงลักษณะของคนที่ทำงานด้วยความเพียรไว้ว่า “คนที่ได้ชื่อว่ามีสมาธิหรือขยันนั้นจะต้องทำงานในลักษณะดังต่อไปนี้ คือ “อนิภิตตตฤตา” คือความเป็นผู้ไม่ทอดธุระ ทำงานอันอยู่ในความรับผิดชอบให้สำเร็จๆ ไป ไม่ทอดธุระ (อนิพินิตตา) ทำงานที่แทรกซ้อน เข้ามาให้สำเร็จ โดยไม่ชักช้า (อสงครตา) ทำการงานนั้นๆ ด้วยความยินดี เอาจริง เอาจริงในงานนั้นๆ จนสำเร็จ”

คำว่า “อุ.” ย่อมาจากคำว่า “อุทฺธานสมปทา” แปลว่าให้ถึงพร้อมด้วยความขยันหมั่นเพียรในการแสวงหาความรู้ นักเอาเบาสู้ในหน้าที่การงานที่ได้รับมอบหมาย กิจกรรมทั้งหลายต้องรู้จักรับผิดชอบ คำสอนโบราณ ท่านกล่าวว่า

^๑ ผศ.ปัญญา นามสง่า, **ปรัชญาไทย**, (พิษณุโลก : โฟกัสการพิมพ์, ๒๕๕๘), หน้า ๓๙๐.

“ทรัพย์นี้มีไกล ใครปัญญาไว หาได้บนาน ทัวแคว้นแดน ดิน มีสิ้นทุกสถาน ผู้ใดเกียจคร้าน บ่พานพบนา”

ซึ่งหมายถึง ทรัพย์สินเงินทองมีอยู่ทุกหนแห่ง ขออย่างเดียวอย่าเกียจคร้านให้ลงมือทำงานทุกชนิดอย่างจริงจังตั้งใจ งานคือชีวิต ชีวิต คืองานบันดาลสุข ทำงานให้สนุก เป็นสุขเมื่อทำงาน มีไช้รอความสุขจากความสำเร็จ ของงานอย่างเดียวขาดทุนและขอให้ถือคติว่า

**“ขี้เกียจเป็นแมลงวัน ขยันเป็นแมลงผึ้ง
ขี้หังเป็นแมลงปอง จองหองเป็นกิ้งก่า”^๒**

ในพระสุตตันปิฎก อัฐกนิบาต อุชชยสูตร คือสูตรว่าด้วยอุชชยพราหมณ์ พระพุทธองค์ทรงแนะนำเทคนิคและวิธีการไปอยู่ต่างถิ่น เกี่ยวกับการดำรงชีพ ที่จะอำนวยผลเพื่อเกื้อกูลในภพนี้ เพื่อสุขในภพนี้ เพื่อเกื้อกูลในภพหน้า เพื่อสุขในภพหน้า ว่า

“กุลบุตรในโลกนี้ เลี้ยงชีพด้วยการงานใด จะเป็นกสิกรรม พาณิชยกรรม โครักขกรรม เป็นช่างศร รับราชการ หรือศิลปะอย่างใดอย่างหนึ่ง ก็ตาม เป็นผู้ขยัน ไม่เกียจคร้านในการทำงานที่จะต้องช่วยกันทำนั้น ประกอบด้วยปัญญาเป็นเครื่องพิจารณาอันเป็นอุบายในการทำงานที่จะต้องช่วยกันทำนั้น สามารถทำได้ สามารถจัดได้ นี้เรียกว่าอุฏฐานสัมปทา”^๓

นอกจากนี้ หลักพระพุทธศาสนายังแสดงว่า “ผู้ทำงาน จะต้องไม่ปล่อยให้งานที่ทำค้างค้ำอากุลอย่างทีพุดกันว่า ดินพอกหางหมู” เพราะงานในลักษณะนี้ไม่เป็นมงคลสำหรับผู้กระทำความเพียรในทำนองเดียวกัน หากทำในทางตรงกันข้ามย่อมเป็นมงคลสำหรับบุคคลนั้น ดังมีพระพุทธพจน์ตรัสรับรองไว้ในมงคลสูตร ว่า “อนากุลา จ กมนนตา เอตมมงคลมุตตม” การงานที่ไม่ค้างค้ำอากุล นี้ก็เป็นอุดมมงคล”^๔

เนื่องจากความเพียรพยายาม เป็นได้ทั้งในทางที่ชอบธรรมและไม่ชอบธรรม ดังนั้น การทำความเพียรในทางพระพุทธศาสนาทุกระดับคำสอน จึงต้องเป็นไปในทางที่ชอบธรรม คือไม่เบียดเบียนตนเองและผู้อื่นให้เดือดร้อน ซึ่งเป็นประโยชน์ทั้งแก่ตนเองและผู้อื่นทั้งโดยทางตรงและโดยทางอ้อม หลักการใช้ความเพียรพยายามในการประกอบอาชีพทำธุรกิจการงานต่างๆ ในทรรศนะทางพระพุทธศาสนาจึงเน้นไปที่ประโยชน์ตนและผู้อื่นเป็นสำคัญ แม้ว่าบางครั้งประโยชน์สำหรับผู้อื่นจะไม่เด่นชัดนักก็ตาม แต่กระนั้นต้องไม่เป็นการทำลายผลประโยชน์ของผู้อื่น หลักคำสอนในลักษณะเช่นนี้มีปรากฏในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาเป็นอันมาก เช่น “บุคคล พึงได้ประโยชน์ในทีใด ด้วยวิธีใดๆ พึงบากบั่น ในที่นั้น ด้วยวิธีนั้น” ดังพุทธพจน์ว่า “ยศ ย่อมเจริญแก่บุคคลที่มีความขยันหมั่นเพียร มีสติ มีการทำงานสะอาด ใคร่ครวญก่อนทำสำรวม ดำรงชีวิตโดยธรรม และไม่ประมาท”^๕ ซึ่งเป็นการเน้นให้บุคคลใช้ความเพียรพยายามเพื่อให้เกิดผลที่ตนต้องการ หลังจากได้พิจารณาเห็นแล้วว่า การ

^๒ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๙๒.

^๓ อัง.อัฐก. (ไทย) ๒๓/๕๕/๓๔๔.

^๔ พุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๓/๗.

^๕ พุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๒๔/๓๒.

กระทำงานใดด้วยวิธีใดจึงเกิดประโยชน์ ก็ให้ทำงานเหล่านั้น ด้วยความบากบั่นพยายามอย่างจริงจัง

ดังมีพระพุทธพจน์ตรัสรับรองไว้ในคัมภีร์ขุททกนิกาย ชาดกว่า “ส่วน ประโยชน์ของบุคคลผู้ประกอบธรรมอันเป็นภายใน ผู้คบหาบุคคลผู้เป็นบ่อเกิดแห่งศีลเช่นนั้น มีปกติไม่เบื่อหน่ายการทำงาน ย่อมแผ่ล้นผลโดยชอบ”^๖ หมายความว่า ประโยชน์ย่อมเกิดขึ้นโดยชอบแก่คนที่ทำงานโดยไม่เบื่อหน่าย ซึ่งตามปกติแล้ว คนที่ได้ชื่อว่าเป็นคนขยันมีความเพียรนั้น จะต้องเป็นคนที่ไม่ยอมปล่อยกาลเวลาที่จะทำประโยชน์ให้ผ่านพ้นไป ข้อนี้เป็น การดำเนินตามหลักคำสอนที่แสดงไว้ในคัมภีร์ชาดกว่า

“ชายใด ชะนอันตรายทั้งปวงได้

คือ ความหนาว ความร้อน

ลม แดด เหลือบ ยุง สัตว์เลื้อยคลาน

ความหิว และความกระหายได้

ทำงานทุกอย่างติดต่อกันตลอดวันตลอดคืน

ไม่ทำประโยชน์ที่เป็นไปตามกาลให้เสื่อมเสียไปด้วย

ดิ้นรนพอใจชายนั่นและจะตกลงปลงใจกับเขา”^๗

การใช้ความเพียรพยายามประกอบการทำงานที่ทางพระพุทธศาสนาสรรเสริญ คือต้องรู้จักกาลและสถานที่ด้วยว่า กาลไหนควรทำอะไร ทำอย่างไร ควรปฏิบัติต่อสถานที่นั้นๆ อย่างไร คือจะต้องทำงานให้เหมาะสมแก่กาลเทศะ เป็นต้น ดังข้อความที่ ว่า “คนที่ทำงาน ได้เหมาะเจาะ ไม่ทอดธุระเป็นผู้มีความขยันหมั่นเพียร ย่อมหาทรัพย์ได้แน่นอน” ดังที่อาฬวกยักษ์ได้ทูลถามปัญหากับพระผู้มีพระภาคด้วยคาถาว่า

“อะไรเล่า เป็นทรัพย์เครื่องปลื้มใจที่ประเสริฐสุดของคนในโลกนี้

อะไรเล่า ที่บุคคลประพฤติดีแล้วนำความสุขมาให้

อะไรเล่า เป็นรสที่ดีกว่ารสทั้งหลาย

บุคคลมีความเป็นอยู่อย่างไร นักปราชญ์จึงกล่าวว่ามีชีวิตประเสริฐ”

พระผู้มีพระภาคตรัสตอบดังนี้

“ศรัทธา เป็นทรัพย์เครื่องปลื้มใจที่ประเสริฐสุดของคนในโลกนี้

ธรรม ที่บุคคลประพฤติดีแล้วนำความสุขมาให้

^๖ ขุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๓๗/๖๐๐.

^๗ ขุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๕๒/๒๓๗.

สัจจะเท่านั้น เป็นรสที่ดีกว่ารสทั้งหลาย

บุคคล มีความเป็นอยู่ ด้วยปัญญา

นักปราชญ์จึงกล่าวว่า มีชีวิตประเสริฐ”^๘

ในอรรถกถาอธิบายว่า “มีความเป็นอยู่ ด้วยปัญญา หมายถึง สำหรับที่เป็นคุณุหัตถ์ ก็ยินดีข้อปฏิบัติสำหรับคุณุหัตถ์ คือ ขยันทำงาน ขยันทำมาหาเลี้ยงชีพโดยชอบธรรม นับถือพระรัตนตรัย ให้ทาน รักษาศีล ๕ และศีล ๘ และ ที่เป็นบรรพชิต ก็ยินดีข้อปฏิบัติสำหรับบรรพชิตคือ รักษาศีลไม่ให้ขาด และเจริญภาวนา”^๙

“คนปฏิบัติตนตรงต่อเวลา เอาธุระ มีความขยันย่อมหาทรัพย์ได้ ย่อมได้เกียรติด้วยความสัตย์จริงผู้ให้ย่อมผูกใจหม้มิตรไว้ได้”^{๑๐}

และคุณสมบัติของภรรยาในฐานะที่เป็นทิศเบื้องหลัง ตามหลักทิศหก คือต้องคนขยันทำมาหากิน ไม่เกียจคร้าน จัดการงานทั้งหลายเป็น ดังข้อความว่า

“ภรรยาเป็นผู้ขยัน ไม่เกียจคร้านในกิจทั้งปวง”^{๑๑}

“การทำงานเหล่าใด เป็นการทำงานในบ้านสามี คือ การทอผ้าขนสัตว์หรือผ้าฝ้าย เธอเป็นคนขยันไม่เกียจคร้านในการทำงานเหล่านั้น ประกอบด้วยปัญญาเป็นเครื่องพิจารณาอันเป็นอุปายในการทำงานเหล่านั้นสามารถทำ สามารถจัดได้”

“รู้จักการทำงาน ที่คนในบ้านสามี คือ ทาส คนใช้ หรือกรรมกร ว่าทำแล้วหรือยังไม่ได้ทำ รู้อาการของคนเหล่านั้นที่เป็นไข้ว่าดีขึ้นหรือทรุดลง และแบ่งปันของกิน ของใช้ให้ตามส่วนที่ควร”^{๑๒}

คนที่มีปัญญาเฉลียวฉลาด ทำงานได้เหมาะสมจะดังกล่าวนั้น อาจจะเริ่มต้นด้วยการไม่มีอะไรมากนักก็ตาม แต่อาจสามารถก่อร่างสร้างตัวตั้งตนเป็นเศรษฐีมีหลักฐานมั่นคงได้ ความขื่อนี้มีพระพุทธพจน์ตรัสรับรองไว้ในขุททกนิกาย ชาดก เอกกนิบาต จุฬเสฏฐิชาดก ชาดกว่าด้วยจุฬเศรษฐี พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงปรารภการตั้งตัวได้ด้วยทรัพย์เพียงเล็กน้อย ตรัสพระคาถาว่า

“ผู้มีปัญญา พิจารณาเห็นโดยประจักษ์ ย่อมตั้งตัวได้ ด้วยสิ่งของอันมีมูลค่าน้อย เหมือนคนก่อไฟกองเล็ก บๆ ทำให้เป็นกองใหญ่ได้”^{๑๓}

^๘ พุ.อิตติ. (ไทย) ๒๕/๑๘๓-๑๘๔/๕๔๓.

^๙ พุ.สุ.อ. (บาลี) ๑/๑๘๔/๒๖๔.

^{๑๐} พุ.อิตติ. (ไทย) ๒๕/๑๘๓/๕๔๔.

^{๑๑} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๖๙/๒๑๔.

^{๑๒} พุ.อรรถก. (ไทย) ๒๓/๔๖/๓๒๐.

^{๑๓} พุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๔/๒.

การตั้งต้นหรือการตั้งตัวในที่นี้ หมายถึง การก่อร่างสร้างตัวจากการมีทรัพย์สินเพียงเล็กน้อยจนมีทรัพย์สินมาก หรือจากความยากจนสู่ความมั่งคั่ง เป็นเศรษฐกิจมีทรัพย์สินมหาศาล ผู้ที่สามารถตั้งต้นได้ในลักษณะนี้ย่อมเป็นที่ยกย่องนับถือของคนทั่วไป

แบบอย่างของการตั้งตัวได้ในลักษณะนี้ ท่านเล่าไว้ในคัมภีร์อรรถกถาชาดก โดยสรุปความว่า มีชายรับใช้ของเศรษฐีคนหนึ่งได้เก็บเอาหนุตตายซึ่งแทบจะไม่มีราคาอะไร นำไปขายเป็นอาหารแมวได้เงินมาเพียงกาณิกหนึ่ง ซึ่งเป็นหน่วยเงินที่มีค่าต่ำสุดในสมัยนั้น แต่ด้วยเงินเพียงเท่านั้น เขาได้นำไปทำทุนประกอบกิจการจนภายหลังได้เป็นพ่อค้าใหญ่อยู่ที่ท่าเรือ และมีฐานะอยู่ในชั้นเศรษฐี นี้เป็นแบบอย่างในครั้งโบราณนานมาแล้ว คนที่ตั้งตัวได้ในลักษณะนี้ ในปัจจุบันก็มีปรากฏให้เห็นอยู่ทั่วไป เช่น ในประเทศไทย ก็มีคนจีนที่อพยพมาอยู่เมืองไทย สามารถตั้งตัวเป็นเศรษฐีหลายราย

การตั้งต้นก็เหมือนกับการก่อกองไฟ กล่าวคือ ในการก่อไฟนั้น เริ่มจากไฟจุดเล็กๆ เช่น ไฟจากก้านไม้ขีด ผู้ก่อไฟก็สามารถทำให้เป็นไฟกองใหญ่ที่สว่างโพล่งโชติช่วง และร้อนแรงได้ ผู้จะตั้งต้นก็เช่นเดียวกัน อาจจะใช้ต้นทุนซึ่งมีอยู่ไม่มากประกอบกิจการ จนมีผลกำไร เกิดทรัพย์สินมากมายมหาศาลก็ได้ แต่ก็มีข้อว่าทุกคนจะทำ ได้ดั่งเดียวกัน เพราะผู้ที่ทำได้จะต้องเป็นคนมีปัญญาเฉลียวฉลาดและมีวิจรรย์ญาณดีทีเดียว ซึ่งถ้าหากนำเอาประวัติการทำงานของผู้ที่ประสบความสำเร็จในการตั้งต้น ได้ในลักษณะนี้ ก็จะพบว่า การที่เขาสามารถก่อร่างสร้าง ตัวได้สำเร็จถึงขนาดนั้น ก็เพราะมีคุณธรรมหลายประการ อย่างน้อยก็ต้องมีหลักธรรมเพื่อการอยู่ดีกินดีมีหลักฐานมั่นคงในทางเศรษฐกิจ ซึ่งเรียกว่า ภิภุชธัมมิกัตถประโยชน์ ๔ ประการคือ การขยันหาทรัพย์ การรู้จักเก็บรักษาและทำให้งอกเงย การรู้จักคบหาเพื่อนหรือผู้ร่วมงานที่ดี และการรู้จักใช้ชีวิตอย่างเหมาะสม

นอกจากนี้ ต้องมีคุณธรรมที่สำคัญ นั่นคือการมีปัญญาเฉลียวฉลาด มีวิจรรย์ญาณที่ดี กล่าวคือ ต้องเป็นคนที่มีความรู้อย่างทั่วถึง โดยเฉพาะคือรู้จักเหตุผล เข้าใจความเกี่ยวเนื่องกันของสิ่งของต่างๆ เช่น ในการค้าขายก็รู้จักหาทำเลที่ดี รู้ว่าความต้องการของลูกค้าอยู่ที่สินค้าอะไร เป็นต้น โดยมีวิจรรย์ญาณคือการพิจารณาจนประจักษ์แน่ชัดว่าอะไรเป็นอะไร รู้จักจังหวะในการดำเนินการ เมื่อเห็นว่ยังไม่ถึงจังหวะ ก็ยับยั้งไว้ก่อน ต่อเมื่อจังหวะดีจึงดำเนินการ เป็นต้น เปรียบเหมือนการก่อไฟให้ลุกโพล่งเป็นกองโต ขณะที่ไฟเพิ่งเริ่มติดเพียงเล็กน้อย ถ้าโหมกระพือลมมากเกินไป หรือใส่ฟืนเพิ่มมากเกินไป ไฟอาจดับได้ ต้องค่อยๆ ใส่ฟืนที่ติดไฟง่ายเข้าไปทีละน้อย กระพือลมแต่พอสมควร เมื่อไฟติดดีแล้วจึงค่อยเพิ่มฟืนมากขึ้น ไฟก็จะค่อยติดและขยายกองโตมากขึ้นได้ การทำกิจการต่างๆ ก็เช่นเดียวกัน ขณะที่ยังมีทุนน้อยก็ทำกิจการเพียงน้อยๆ ก่อน ต่อเมื่อมีทุนมากขึ้น แล้วจึงขยายกิจการให้ใหญ่โตขึ้นไปตามลำดับ กิจการก็จะประสบความสำเร็จได้ดี

คนที่ขยันหาทรัพย์มาได้แล้ว เกิดความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ดังข้อความว่า “บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นคนอย่างนั้น รวบรวมทรัพย์ที่ตนหาได้ด้วยความขยันหมั่นเพียร โดยชอบธรรม นำมาเลี้ยงวณิกผู้มาถึง ให้อิ่มหนำด้วยข้าวและน้ำเหมือนเมฆฝนส่งเสียงร้องคำรามทำให้ฝนตกจนน้ำไหลนองเต็มทั้งที่ดอนและที่ลุ่ม ฉะนั้น”^{๑๔}

^{๑๔} ขุ.อิติ. (ไทย) ๒๕/๗๕/๔๓๕.

คนมีคุณสมบัติดังกล่าวเมื่อ ทำงานได้เงินมาแล้วย่อมมีอุปบาย วิธีในการที่จะรักษาเพิ่มพูนรายได้ของตนให้สูงขึ้นได้โดยดำเนิน ตามที่พระพุทธองค์ทรงแสดงไว้ในอังคุตตรนิกาย อัฐกนิบาต ว่า ผู้ขยัน ในหน้าที่การงาน ไม่ประมาท เข้าใจจัดการเลี้ยงชีวิตสมควร ย่อมรักษาทรัพย์ ที่หามาไว้ได้ ดังพุทธพจน์ว่า

“คนขยันหมั่นเพียรในการงาน ไม่ประมาท รู้วิธีการจัดเลี้ยงชีพแต่พอเหมาะ รักษาทรัพย์ที่หามาได้ เป็นผู้มั่งคั่งร่ำรวย ถึงพร้อมด้วยศีล รู้ความประสงค์ของผู้ขอ ปราศจากความตระหนี่ ขำระทางแห่งประโยชน์ ที่มีในภพหน้าอยู่เป็นนิตย์”^{๑๕}

การที่คนเราจะมีชีวิตอยู่ในโลกได้อย่างสะดวกสบาย จะต้องมียุทธวิธีเก็บสำรองไว้ สำหรับใช้จ่ายตามสมควร เพราะหากไม่มียุทธวิธีเก็บสำรองไว้แล้ว เมื่อเกิดเหตุการณ์ฉุกเฉินขึ้น ก็จะต้องประสบกับความยากลำบากอย่างแน่นอน ผู้ที่จะมียุทธวิธีเก็บสำรองไว้ได้จะต้องเป็นผู้ขยันในหน้าที่การงาน ไม่ประมาท เข้าใจจัดการ และเลี้ยงชีวิตพอสมควรแก่ฐานะของตน ชีวิตคนเราต้องอาศัยปัจจัยต่างๆ ช่วยหล่อเลี้ยงไว้ อย่างน้อยก็ต้องมีปัจจัยขึ้นพื้นฐาน ๔ อย่างคือ อาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย และยารักษาโรคดังกล่าว มาแล้ว การประกอบอาชีพของคนเราก็เพื่อให้ได้มาซึ่งปัจจัยขึ้นพื้นฐานดังกล่าวนั้น ในสังคมมนุษย์มีการแลกเปลี่ยนซื้อขายของกินของใช้ระหว่างกัน โดยได้มีการนำเอาของมีค่าคือเงินทองมาใช้เป็นตัวกลางในการแลกเปลี่ยน เพราะเงินทองมีลักษณะที่เล็กละเอียดในการนำติดตัวไปหรือเก็บรักษาไว้ได้นาน โดยที่ไม่เน่าเปื่อยผุพัง ซึ่งสมมติเรียกกันว่า ทรัพย์ และวิวัฒนาการเป็นธนบัตรที่ชำระหนี้ได้ตามกฎหมาย ดังนั้น การประกอบอาชีพของคนในสมัยต่อๆ มา หรือในยุคปัจจุบัน จึงมุ่งที่จะให้ได้ทรัพย์ธนบัตรนี้ไว้ เมื่อต้องการปัจจัยใดๆ มาเลี้ยงชีวิตจึงใช้ทรัพย์หรือซื้อหาสิ่งนั้นอีกทีหนึ่ง ผู้มีทรัพย์มากย่อมมีความสะดวกในการจัดหาสิ่งที่ต้องการ ส่วนผู้ขาดแคลนทรัพย์ก็จะมี ความลำบากเดือดร้อนมาก

ทรัพย์สมบัติที่หามาได้ด้วยตนเองก็ดี ที่เป็นมรดกตกทอดก็ดี ผู้เป็นเจ้าของทรัพย์ย่อมมีสิทธิที่จะจับใช้สอย ได้ตามใจชอบ สำคัญอยู่ที่ว่าจะใช้สอยให้เป็นประโยชน์ หรือไม่เป็นประโยชน์เท่านั้น

ทรัพย์สมบัติเป็นสิ่งที่บันดาลความสุขแก่เจ้าของคนมีทรัพย์สมบัติมาก ก็มีโอกาสแสวงหาความสุขจากทรัพย์ได้มาก คนมีทรัพย์น้อยก็แสวงหาความสุขจากทรัพย์ได้น้อย การแสวงหาความสุขจากทรัพย์ที่ว่าเป็นการแสวงหาในทางที่ผิดก็ได้ หรือเป็นการแสวงหาในทางที่ถูกก็ได้

ที่ว่าเป็นการแสวงหาในทางที่ผิด คือใช้จ่ายทรัพย์ไปในทางอบายมุข ได้แก่ การเป็นนักเลงหญิง การเป็นนักเลงสุรา การเป็นนักเที่ยวกลางคืนหรือนักท่องเที่ยวราตรีมั่วสุมในวงพนัน ชอบคบคนประเภทชักนำในทางเสียทรัพย์ โดยไม่จำเป็น ส่วนในการแสวงหาความสุขจากทรัพย์ ในทางที่ถูกนั้น คือการใช้สอยทรัพย์ให้เป็นประโยชน์ ซึ่งนอกจากจะบริโภคใช้สอยด้วยตนเองแล้ว ควรจะให้ทาน คือการบริจาคทำบุญในพระพุทธศาสนา หรือทำสาธารณกุศลต่างๆ ตามสมควร ซึ่งจะก่อให้เกิดความสนใจจากการใช้จ่ายทรัพย์

^{๑๕} อัง.อัฐก. (ไทย) ๒๓/๕๔/๓๔๔.

การขาดแคลนทรัพยากรมักมีสาเหตุมาจากความเกียจคร้านทำงาน ความมัวเมาใน
อบายมุข ไม่รู้จักจัดการทรัพยากร และใช้จ่ายเกินฐานะ

ดังนั้น ผู้ที่จะหาทรัพยากรให้ได้และสามารถมีทรัพยากรเก็บสำรองไว้ใช้ในยามจำเป็น จึงต้อง
ปลูกฝังหลักคุณธรรมตามหลักพระพุทธศาสนา คือ

(๑) ขยันหาทรัพยากร โดยมีความขยันในหน้าที่การงาน ไม่เกียจคร้าน ไม่ทอดทิ้ง เห็น
ความสำคัญของการทำงาน เท่ากับชีวิต

(๒) รู้จักเก็บ เข้าใจจัดการ โดยมีสติปัญญาในการจัดการใช้ทรัพยากรว่าควรจะใช้เป็นค่า
อุปโภคบริโภคเท่าใด จะทำทุนเท่าใด เก็บไว้สำรองเท่าใด

(๓) ไม่ประมาทมัวเมาลุ่มหลงไปกับสิ่งยั่วชวนต่างๆ เช่น กามารมณ์ สิ่งมีเงินมา การเสี่ยง
โชคเล่นการพนัน และการคบคนชั่วเป็นมิตร

(๔) เลี้ยงชีวิตพอสมควร คือ ไม่ฟุ่มเฟือยจนเกินไปและไม่ฝืดเคืองเกินไป เป็นคนมัธยัสถ์
คือใช้จ่ายในขนาดกลางๆ พอเหมาะพอดี

ผู้มีคุณธรรมตามหลักพระพุทธศาสนา ๔ ประการนี้แหละ พระพุทธเจ้าทรงรับรองว่าจะ
รักษาทรัพยากรที่หามาแล้วไว้ได้อย่างแน่นอน

การนำหลักอภิวรรณสัมปทามาใช้ในการดำเนินชีวิต เพื่อแก้ไขความเกียจคร้านเมื่อจะหลัก
ให้พ้นจากความช้วนานาประการ สิ่งสำคัญก็คือการระมัดระวังหรือสำรวมรักษากายวาจา ใจ แม้
กระทั่งชีวิตของเรา ไม่ให้หลงไปตามกระแส หรือพบบ่อยกับความชั่วทั้งหลาย เช่นเดียวกับความเกียจ
คร้านเมื่อเกิดขึ้นแล้วจะต้องหาทางแก้ไขปัญหานี้ให้ได้ ทางแก้ไขนั้นแบ่งออกเป็นหลักการและวิธีการ
นอกจากนั้นก่อนจะแก้ไข จำต้องเข้าใจถึงลักษณะนิสัยส่วนบุคคลด้วย โดยเฉพาะระดับปริมาณความ
มากน้อยของความเกียจคร้าน มีมากน้อยต่างกัน บางคนเกียจคร้านมากในขณะที่บางคนเกียจคร้าน
น้อย เช่น คนที่ไม่ยอมทำงานทั้งที่มีความสามารถจะทำได้ เป็นต้น จึงอ้างความเกียจคร้านเพื่อไม่
อยากจะทำงาน ในที่นี้ ควรทราบถึงจุดหมายแห่งความสำเร็จหรือประโยชน์ ซึ่งเป็นสิ่งที่ทุกคนต่างต้อง
การอยากจะได้มาด้วยการแสวงหาให้มีก่อน ซึ่งพอจะสรุปได้ดังนี้

๑. ความร่ำรวย คนทั่วไปถือกันว่า ความร่ำรวยเป็นความสำเร็จอย่างหนึ่งของชีวิตไม่ใช่
เกิดจากโชคชะตาหรือความบังเอิญ แต่เกิดจากการลงมือกระทำหรือขยันหมั่นเพียรในการสร้างเนื้อ
สร้างตัวให้เจริญรุ่งเรืองหรือให้เกิดมีขึ้นมาได้

๒. อำนาจ เกิดจากสาเหตุพื้นฐานหลายอย่างด้วยกัน เช่น เกิดจากความร่ำรวย เกิดจาก
การมีตำแหน่งหน้าที่ที่สูงในทางการเมือง ในทางราชการ หรือในองค์กรและหน่วยงานอื่นๆ และที่
สูงขึ้นก็คือเกิดจากการเอาชนะตัวเองได้จนกระทั่งมีพลังอำนาจทางจิตที่สูง เป็นต้น

๓. ความมีชื่อเสียง ซึ่งอาจเกิดจากการกระทำความดี ความเป็นเลิศทางวิชาการ และความงามเป็นเลิศ เป็นต้น ที่สร้างชื่อเสียงในสังคม ความสำเร็จด้านดี อีกด้านหนึ่ง ความมีชื่อเสียงในทางที่ไม่ดี ก็เป็นที่ติเตียนของสังคมเช่นกัน

๔. ความสุข นอกจากความสุขทางกายที่แสวงหามาได้จากความร่ำรวยหรือสิ่งอื่นๆ แล้ว ยังมีความสุขทางจิตใจที่เกิดจากความพึงพอใจ ความสงบของจิตใจ และการได้ทำงานที่ตนเองพอใจ เป็นต้น

๕. ความรู้หรือการค้นพบสิ่งใหม่ เช่น การศึกษาจบชั้นสูงสุด การค้นพบทางวิทยาศาสตร์ การบรรลุนิยาม และการสร้างองค์ความรู้อื่นๆ เป็นต้น^{๑๖}

การตั้งจุดหมายเพื่อจะไปให้ถึงนั้น จะต้องตั้งให้ถึงขั้นสูงสุดและขั้นรองลงมาตามลำดับความเหมาะสมกับความสามารถที่จะไปให้ถึงได้ เพราะถ้าตั้งจุดหมายไว้ต่ำจนเกินไป เมื่อบรรลุถึงจุดหมายนั้นแล้ว ก็จะเป็นอันสิ้นสุดหมดความท้าทายและเกิดความเบื่อหน่าย คิดว่าสูงสุดแล้วก็ไม่อยากจะแสวงหาค้นพบสิ่งอื่นหรือตั้งจุดหมายใหม่ต่อไป ถ้าตั้งจุดหมายไว้สูงเพียงอย่างเดียว เมื่อทำไม่สำเร็จประสบความล้มเหลวแล้ว จะเกิดความท้อแท้ท้อถอย ไม่เพียรพยายามอีกต่อไปนอกจากการรู้จักตนเอง การเลือกจุดหมายแห่งความสำเร็จที่ตนเองพอใจแล้ว ยังต้องคำนึงถึงวิธีการและหลักการแก้ไขทั่วไป ซึ่งมีวิธีการมากมายที่สามารถจะนำมาแก้ไขได้ เช่น การทำตามหน้าที่ การสำรวมตนไม่เที่ยวเตร่จนเกินไป ความขยันหมั่นเพียรในการทำงานที่เป็นสัมมาชีพ ละเว้นการทำงานที่เป็นมิฉฉาชีพโดยประการทั้งปวง ไม่เกียจคร้านปล่อยการงานไว้ให้คั่งค้าง ฯลฯ

การสร้างพฤติกรรมให้เป็นผู้มี ความขยันหมั่นเพียร การทำกิจหน้าที่ให้ถูกต้องและเหมาะสมเพื่อให้สำเร็จประโยชน์สุขแก่บุคคลและส่วนรวม มีวิธีการดังนี้

๑. ตื่นนอนแต่เช้าทุกวัน ตรงข้ามกับผู้ที่มักตื่นสายแล้วอ้างไปต่างๆ นานา
๒. ทำงานที่ได้รับมอบหมายเสร็จตามกำหนดเวลาเสมอ ไม่ปล่อยให้คั่งค้าง ทำให้เกิดความสุขในการทำงาน
๓. ไม่จับจด ล่าช้า เลี่ยงงาน เกี่ยงงานและผลัดวันประกันพรุ่ง
๔. มีความสม่ำเสมอ เช่น ไปโรงเรียนหรือไปทำงานทุกวัน เป็นต้น
๕. ใช้เวลาวางทำในสิ่งที่เป็นประโยชน์ เช่น อ่านหนังสือ ทำงานอดิเรก ฯลฯ
๖. มีความมานะ บากบั่น อดทนต่ออุปสรรคและความยากลำบากในการเรียนการทำงาน และการดำเนินชีวิต ฯลฯ
๗. ศึกษา ค้นคว้า สอบถาม หาความรู้อยู่เสมอ
๘. แนะนำผู้อื่นให้ขยันในการเรียน การทำงาน และการดำเนินชีวิต ฯลฯ

^{๑๖} วิชา สุนทรียศาสตร์ และสุนธี บางยี่ขัน, **ปรัชญาไทย**, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : รามคำแหง, ๒๕๓๓), หน้า ๖๐.

๙. ช่วยเหลืองานของผู้อื่นหรือสังคมเท่าที่จะช่วยได้ ฯลฯ

๑๐. ช่วยแบ่งเบาภาระของผู้อื่นได้ เช่น ผู้ปกครอง หรือเพื่อนร่วมงาน ฯลฯ

๑๑. ให้ความร่วมมือในการทำงานของสังคม เช่น เป็นอาสาสมัครในการทำงานของที่ทำงาน เป็นต้น^{๑๗}

การที่เราจะประสบความสำเร็จในการดำเนินชีวิตต้องปลูกฝังความขยันหมั่นเพียรให้เกิดขึ้นจิตใจ เพราะมนุษย์เรามีความเกียจคร้านเป็นศัตรูที่ฝังลึกอยู่ในจิตมนุษย์ คนที่มีความเพียรพยายามเท่านั้นที่จะได้รับประโยชน์สุข พหุติกรรมภายในจิตใจ ซึ่งถือได้ว่าเป็นส่วนสำคัญที่สุดเพราะถ้าเกิดความเกียจคร้านขึ้นภายในจิตใจก็จะเป็นอุปสรรคในการขยันหมั่นเพียรได้ ดังนั้นจึงต้องใช้หลักการในการแก้ไขความเกียจคร้านที่เกิดภายในจิตใจนั้น ดังนี้

๑. ยึดมั่นในอุดมการณ์ คือมีความตั้งใจมั่น มุ่งต่อความสำเร็จที่เลือกไว้อย่างดีแล้ว เช่น การศึกษา การทำงาน หรือการประกอบอาชีพอื่นๆ ที่ตัดสินใจเลือกดำเนินการแล้ว ก็มุ่งไปสู่จุดหมายนั้นแม้จะมีอุปสรรคขัดขวาง ก็พยายามไปให้ถึงจุดที่ยึดมั่นหรืออุดมการณ์นั้นให้ได้

๒. งดเว้นจากอบายมุขหรือทางแห่งความเสื่อมทุกประการ นอกจากความเกียจคร้านแล้วยังมีอบายมุขอีก ๕ ประการ คือ การเป็นนักเลงสุรา เที่ยวกลางคืน เที่ยวดูการเล่น เล่นการพนันและคบคนชั่วเป็นมิตร นอกจากนั้นก็ยังมีหนทางแห่งความเสื่อมอื่นๆ แต่ละทางล้วนแต่เป็นทางที่จะนำไปสู่ความเสื่อมเสีย จึงควรงดเว้นให้ได้

๓. สร้างคุณธรรมต่างๆ ให้มีขึ้นในตน เช่น การฝึกฝนพัฒนาตนเอง การฝึกสมาธิให้จิตใจเข้มแข็ง การเอาชนะใจตนเอง การตรงต่อเวลา ความอดทน ความสะอาด ความเป็นระเบียบเรียบร้อย และการมีอารมณ์ขัน ฯลฯ

๔. การคบคนดีเป็นเพื่อน การมีเพื่อนร่วมงานเป็นคนดี มีความซื่อสัตย์ รับผิดชอบขยันหมั่นเพียรและตั้งใจทำงาน ฯลฯ จะช่วยสร้างบรรยากาศในการทำงาน ให้อบอุ่นราบรื่น สบายใจ และประสบความสำเร็จ ลักษณะของผู้ร่วมงานที่ดี แม้กระทั่งการสื่อสารกับเพื่อนร่วมงานให้เข้าใจได้ตรงกัน เมื่อเข้าใจตรงกันแล้วก็จะปฏิบัติตามเพื่อให้งานนั้น ๆ สำเร็จได้โดยเร็ว ไม่รอเวลาไม่รอช้าอันจะทำให้เกิดความเกียจคร้านได้

๕. ความซื่อตรงหรือความซื่อสัตย์ คนที่มีความซื่อตรงต่อตนเอง ผู้อื่นหรือสังคม และซื่อตรงต่อหน้าที่แล้ว จะไม่ถูกอคติครอบงำ เมื่อมีกิจกรรมหรือหน้าที่ใดเกิดขึ้นหรือได้รับผิดชอบไม่ว่าจะใหญ่หรือเล็กก็ตาม จะต้องทำหน้าที่นั้นด้วยความซื่อตรงและซื่อสัตย์ต่อการทำงานนั้นๆ อันจะทำให้สำเร็จตามความปรารถนาได้

^{๑๗} กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ, **จริยศึกษา**, (กรุงเทพมหานคร : กระทรวงศึกษาธิการ ๒๕๓๖), หน้า ๑๓๒.

๖. มีหลักวิธีการหรือศิลป์ในการทำงาน หาวีการทำงานที่ดีกว่าเดิม ที่สำคัญก็คือการฝึกสมาธิหรือจิตใจให้เข้มแข็ง ฝึกกำลังใจให้มีความเชื่อมั่นในตัวเอง ไม่ท้อถอย สามารถต่อสู้กับอุปสรรคได้ดี ศึกษาค้นคว้าอยู่เสมอ รวมทั้งการปรับปรุงบุคลิกภาพให้เหมาะสม^{๑๘}

๗. การรู้จักกาลเวลา หมายความว่า เมื่อคนรู้จักกาลสมัย เป็นคนตรงต่อเวลาแล้วก็จะรีบทำกิจการต่างๆ ให้สำเร็จ โดยรู้ว่า เวลานี้ต้องทำอะไร ไม่ปล่อยเวลาให้สูญเปล่าคือไม่ปล่อยเวลาให้ฆ่าตัวเอง เมื่อรู้อย่างนี้แล้วก็จะทำในสิ่งที่ได้รับมอบหมายให้สำเร็จตามกาลเวลา แล้วจะได้ทำหน้าที่อย่างอื่นต่อไป

๘. การรู้จักตนเอง ต้องมีความเข้าใจตัวเอง เอาชนะใจตนเองให้ได้ กล่าวคือต้องรู้จักประมาณตนเองไม่ทำอะไรให้เกินความรู้ความสามารถของตน ทำอะไรให้พอดีกับความสามารถของตน กิจการงานต่างๆ ก็ไม่คั่งค้าง และที่สำคัญกิจการงานนั้นๆ จะสำเร็จตามวัตถุประสงค์ที่ต้องการ

๙. ความพอดีเรียบง่าย จะทำการงานอะไร จะต้องรู้จักพอประมาณหรือพอดี ไม่ชักนำไปในทางเสื่อมเสียหยา เช่น การพูดหรือการกระทำ ก็ไม่พูดหรือกระทำให้ขาดหรือเกินไปทำอะไรต้องพอดีตัว พอดีตน พอดีกับความต้องการจึงจะเป็นสุข การขาดและการเกินอาจทำให้เกิดความเกียจคร้านขึ้นมาได้ เช่น เมื่อรู้ว่าขาดไปก็เกียจคร้านไม่แสวงหาอีก เป็นต้น^{๑๙}

๑๐. การปรับเปลี่ยนสิ่งแวดล้อม ในที่เรียนหรือที่ทำงาน รวมทั้งที่บ้านด้วยถ้าสิ่งแวดล้อมไม่ดีสามารถโน้มน้าวให้เกิดความเกียจคร้าน แต่สิ่งแวดล้อมที่ดีสามารถโน้มน้าวให้เกิดความสุขต่อการทำงานและทำให้งานสำเร็จได้ ศึกษาธรรมะในศาสนาหรือปรัชญาที่ตนนับถืออยู่ ในพุทธศาสนามีธรรมสอนใจหลายประการ เชื่อว่าเมื่อรสพระธรรมเข้าถึงจิตใจแล้ว นิสัยไม่ดีต่างๆ ก็ลดลงน้อยลง ซึ่งหาใช่แต่จะกำจัดนิสัยเกียจคร้านได้อย่างเดียว^{๒๐}

มนุษย์มีทั้งสิ่งที่ต่างกันและสิ่งที่เหมือนกัน ไม่มีใครที่เหมือนกันและต่างกันไปทุกอย่าง ธรรมชาติมีอิทธิพลกำหนดให้คนแตกต่างกัน บุคลิกภาพทำให้ตัวเราแสดงพฤติกรรมต่างๆ เป็นกระจกเงาที่สะท้อนความรู้สึกนึกคิดหรือทัศนคติของบุคคล อิทธิพลของพันธุกรรมและสิ่งแวดล้อมช่วงเวลาในชีวิตและสุขภาพจิต และการปรับตัวดังกล่าวแล้ว ทำให้บุคคลเกิดความเกียจคร้าน สิ่งที่ทำให้เกิดความรู้สึกที่เป็นปมด้อยหรือความรู้สึกทางลบภายในจิตใจของคน เช่น แสดงอาการเฉยเมย ไม่เอาใจใส่ เฉื่อยชา ขาดความกระตือรือร้น ไม่อยากทำอะไร^{๒๑} ความเบื่อหน่าย เป็นต้น

^{๑๘} วิธาน สุชีวกุปต์ และ สนธิ บางยี่ขัน, **ปรัชญาไทย**, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๒๕), หน้า ๖๑.

^{๑๙} พระพิมลธรรม (ช้อย ฐานตฺโต), **พระนิพนธ์ต่างเรื่อง**, (พระนคร : โรงพิมพ์พระจันทร์, ๒๔๙๑), หน้า ๖๑-๖๙.

^{๒๐} สมิต อาชวนิจกุล, **การชนะใจตนเอง**, (กรุงเทพมหานคร : ข้าวฟ่าง, ๒๕๓๕), หน้า ๔๓.

^{๒๑} สุชา จันทรเฒ, **จิตวิทยาทั่วไป**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช), ๒๕๔๑.

เกียจคร้านการทำงาน ซึ่งพระพุทธศาสนาสอนไว้ถึงโทษ ๖ ประการ คฤหัสถ์ผู้อยู่ครองเรือนผู้ที่มีหวังความเจริญก้าวหน้าในหน้าที่การงาน จึงควรละเว้นจากอสังเหตุ ๖ ประการ คือ

๑. มักอ้างเหตุว่าหนานักแล้วไม่ทำงาน ซึ่งเป็นนิสัยของบุคคลที่เห็นแก่การนอนไม่ชอบการทำงานซึ่งเกียจคร้านเป็นทุนเดิมอยู่แล้ว

๒. มักอ้างว่าร้อนนักแล้วไม่ทำงาน เป็นลักษณะนิสัยของคนที่ไม่สู้งาน งานหนักไม่เอา งานเบาไม่สู้ชอบงานสบาย ๆ ชอบเอาเปรียบคนอื่น

๓. มักอ้างว่าเย็นแล้วไม่ทำงาน เป็นลักษณะของคนอู้งาน คือ ทำงานแบบเช้าชามเย็นชาม ไม่กระตือรือร้นต่อภารกิจที่ตนรับผิดชอบ

๔. มักอ้างว่าย่างเข้าอยู่แล้วไม่ทำงาน เป็นคนชอบตื่นสาย เห็นแก่การนอน

๕. มักอ้างว่าหิวแล้วไม่ทำงาน เป็นคนเห็นแก่ปากแກ່ท้อง ทำงานน้อยบ่นหิวกระหาย

๖. มักอ้างว่ากระหายน้ำแล้วไม่ทำงาน^{๒๒}

สรุปว่าหลักการทั่วไปดังกล่าวข้างต้นนั้น เป็นแนวทางแก้ไขและป้องกันไม่ให้ความเกียจคร้านเข้ามาครอบงำจิตใจหรือให้บังเกิดขึ้นกับตัวของบุคคลได้ รวมทั้งการมีสิ่งแวดล้อมที่ดีที่ทำให้จิตใจสดชื่นแจ่มใสด้วย นอกจากนั้นแล้วยังมีวิธีการที่จะให้ถึงความสำเร็จได้อีกมากมายประการสำคัญที่ต้องคำนึงก็คือการมีวิธีการที่เหมาะสมกับบุคคลนั้นๆ เพราะบางคนอาจจะไม่ต้องใช้ทุกวิธีก็ได้ แต่บางคนก็อาจใช้มากวิธี

๓.๒ การนำหลักอารักขสัมปทามาใช้ในการรักษาทรัพย์

ในพระสูตรตันปิฎก อัญญกนิบาต อุชชยสูตร คือสูตรว่าด้วยอุชชยพราหมณ์ พระพุทธองค์ทรงแนะนำเทคนิควิธีการไปอยู่ต่างถิ่น เกี่ยวกับการดำรงชีพที่จะอำนวยผลเพื่อเกื้อกูลในภพนี้ เพื่อสุขในภพนี้ เพื่อเกื้อกูลในภพหน้า เพื่อสุขในภพหน้า ว่า

“คือ กุลบุตรในโลกนี้ มีโภคทรัพย์ ที่หามาได้ด้วยความขยันหมั่นเพียร เก็บรวบรวมด้วยน้ำพักน้ำแรง อาบเหงื่อต่างน้ำ ประกอบด้วยธรรม ได้มาโดยธรรม เขารักษาคุ้มครองโภคทรัพย์นั้น ด้วยคิดว่า ‘ทำอย่างไร โภคทรัพย์เหล่านี้ของเรา จึงจะไม่ถูกพระราชาริบ โจรไม่ลัก ไฟไม่ไหม้ น้ำไม่พัดไป ทายาทผู้ไม่เป็นที่รักไม่ลักไป’ นี้เรียกว่า อารักขสัมปทา”^{๒๓}

การได้ทรัพย์ สำหรับเพศคฤหัสถ์ ที่ถูกต้อง ตามพระธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงคือการแสวงหาทรัพย์ ด้วย สัมมาอาชีวะ ด้วยอาชีพที่สุจริต ที่ไม่เป็นไปในการเบียดเบียนตนเองและผู้อื่น และ ไม่เป็นอาชีพที่เนื่องเกี่ยวกับการทำบาป ทำอกุศลกรรม มีการฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ ฉ้อโกง เป็นต้น และ พระองค์ยังแสดงละเอียดลงไปอีกว่า การแสวงหาทรัพย์ ได้ทรัพย์มา ก็ควรเป็นอาชีพที่อุบาสกควรประกอบ ไม่ประพฤติดาชีพ ที่ไม่ควรประกอบ มีการขายเนื้อที่ตนเองเลี้ยง ขายของมีนเมา ยาพิษ เป็นต้น

^{๒๒} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๘๔/๑๔๑.

^{๒๓} อง.อญญก. (ไทย) ๒๓/๕๕/๓๔๔.

คำว่า “อา.” ย่อมาจากคำว่า “อารกขสมปทา” แปลว่าให้ถึงพร้อมด้วยการรักษา คຸ່ມครองทรัพย์สินเงินทองที่หามาได้ด้วย ความ ขยันหมั่นเพียร ไม่ให้เงินทองรั่วไหลมีอันตราย หมดระวังการจับจ่ายใช้สอยมิให้เปลืองเงินทองโดยใช่เหตุ ตลอดจนรักษาหน้าที่การงาน ของตัวเอง ไม่ให้เสื่อมเสีย ขอให้ยึดหลักการเก็บเล็กผสมน้อยหรือการเก็บหอมรอมริบ ซึ่งล้วนเป็นขบวนการเก็บ รักษาทรัพย์สินเงินทองที่ ได้ผลเป็นอย่างดี เพราะนี่คือแนวทางเศรษฐกิจพอเพียง ที่เลี้ยงตัวเองได้ อย่างสุขกายสบายใจไม่ต้องอยู่ร้อนนอนทุกข์สนกอยู่กับคำว่า พอ เงินทองมีเกินใช้ ได้เกินเสียไม่ ละเหี่ยจิตใจและขอให้ถือคติว่า

“ความไม่พอใจจนเป็นคนเข็ญ พอแล้วเป็นเศรษฐีมหาศาล
จนทั้งนอกทั้งในไม่ไ้การ จงคิดอ่านแก้จนเป็นคนพอ”

หลักธรรมที่ทำให้การรักษาทรัพย์คงอยู่

พระพุทธเจ้าทรงแสดงทั้งเหตุและผล ในเรื่องการได้ทรัพย์ ไม่ได้ทรัพย์ก็ต้องมีเหตุที่สำคัญ คือ ผลของกรรมดีที่ทำไว้ให้ผล ย่อมเป็นปัจจัยให้ได้ทรัพย์ ผู้ที่เสียทรัพย์ ก็เพราะ ผลของกรรมชั่ว ให้ผล ดังนั้นพระองค์ทรงแสดงพระสูตร ที่เหตุให้เกิดความเจริญแห่งทรัพย์ เป็นต้น เพราะความเจริญ ของกุศลธรรม คือ ศรัทธา จาคะ และ ปัญญา เพราะอาศัยกุศลกรรมที่ทำ เพราะมีศรัทธา มีการ บริจาคที่เป็นจาคะ และมีปัญญาจึงทำกุศล ผลคือย่อมได้รับเหตุที่ดี มีการได้ทรัพย์สินต่างๆ เป็นต้น นี้ คือเหตุของการได้ทรัพย์ที่แท้จริง ส่วนการรักษาทรัพย์ พระองค์ก็ทรงแสดงเรื่องการใช้ทรัพย์ให้ เหมาะสม ให้เป็นประโยชน์ นั่นคือ เมื่อได้ทรัพย์มา แบ่งเป็น ๔ ส่วน ๒ ส่วนเก็บไว้ทำกิจการงาน อีก ส่วน สำหรับทำบุญ และ ส่วนสุดท้าย เก็บไว้เมื่อคราวมีภัยหรือ รักษาตนเอง ดังนั้น การรักษาทรัพย์ ก็เพื่อประโยชน์กับตนเมื่อถึงคราวมีภัย แต่ไม่ใช่เก็บไว้ทั้งหมด เพราะ พระองค์ยังทรงแสดง ถึงการใช้ ทรัพย์ที่เหมาะสม คือให้กับบิดา มารดาบุตร ภรรยา ข้าทาส กรรมกร เพื่อน และ ทำบุญกับ สมณ พราหมณ์และ ให้กับประเทศที่เป็นราชพลี ด้วย

จะเห็นว่าพระพุทธเจ้าทรงแสดง เหตุของการได้ทรัพย์ การรักษาทรัพย์ และ การใช้ทรัพย์ ว่าอย่างไรที่สมควร ซึ่ง การจะทำอย่างนี้ คิดถูก รักษาทรัพย์ได้ จะมีไม่ได้เลย หากขาดปัญญา ความคิดที่ถูก เพราะหากไม่มีปัญญาแล้ว แม้จะเก็บ รักษาทรัพย์ได้ แต่ทรัพย์นั้นก็ไม่เป็นประโยชน์ ไม่ ต่างจากคนที่ตายแล้วมีทรัพย์ เพราะไม่ใช่ หรือแม้มีทรัพย์ แต่ไม่เก็บไว้คราวมีภัย ก็เดือดร้อน นี่ก็ เพราะ ขาดปัญญาความเห็นถูกในพระพุทธศาสนา เพราะฉะนั้น ปัญญาจึงเป็นธรรมเครื่องดำรงชีวิตที่ ประเสริฐ ที่จะทำให้ได้มาซึ่งทรัพย์ เพราะ ทำกุศลที่เป็นเหตุ และ ประกอบอาชีพที่สุจริตเพราะมี ปัญญา และเพราะมีปัญญา ทำให้รักษาทรัพย์ได้ และ ใช้ทรัพย์อย่างเหมาะสม ที่สำคัญ ทรัพย์สิน ต่างๆ ไม่มีใครสามารถจะนำติดตัวไปได้เลย และเป็นเหตุให้สัตว์ผู้ไม่มีปัญญา ติดข้อง และทำให้มีการ ทำทุจริต เพราะความติดในทรัพย์ เพราะฉะนั้น ทรัพย์ที่ประเสริฐที่จะนำมาซึ่งความสุข และ ความ พ้นภัยประการต่างๆที่เป็นทรัพย์ที่ประเสริฐจริงๆ คือ กุศลธรรม ความดี มีศรัทธา ศีล การฟังพระ ธรรม และการเจริญขึ้นของปัญญา ทรัพย์ คือ ศรัทธา ศีล สุตะ จาคะ ปัญญา เป็น อริยทรัพย์ เป็น

ทรัพย์ที่ประเสริฐการจะได้มาซึ่งทรัพย์ที่ประเสริฐ คือการฟังพระธรรม ศึกษาพระธรรมของพระพุทธเจ้า และ การจะรักษาทรัพย์เหล่านี้ได้ ก็คือ เป็นผู้ทอดนุท ที่จะไม่ละเลยการฟังพระธรรม และไม่ละเลยการเจริญกุศลประการต่างๆ อริยทรัพย์ เป็นทรัพย์ที่ประเสริฐ เพราะทำให้พ้นจากทุกข์ เพราะ ทำให้สิ้นกิเลส

ทรัพย์อันประเสริฐ (อริยทรัพย์)

พระสุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย สัตตกนิบาต ธนวรรค สังขิตตธนสูตร^{๒๔} คือสูตรว่าด้วยอริยทรัพย์ พระพุทธองค์ได้ตรัสถึงอริยทรัพย์ไว้ว่า

ภิกษุทั้งหลาย ทรัพย์ ๗ ประการ คือ

๑. สัทธานะ (ทรัพย์คือศรัทธา)
๒. สีลธนะ (ทรัพย์คือศีล)
๓. หิริธนะ (ทรัพย์คือหิริ)
๔. โอตตปปธนะ (ทรัพย์คือโอตตปปะ)
๕. สุตธนะ (ทรัพย์คือสุตะ)
๖. จาคธนะ (ทรัพย์คือจาคะ)
๗. ปัญญาธนะ (ทรัพย์คือปัญญา)

ภิกษุทั้งหลาย ทรัพย์ ๗ ประการนี้แลผู้ใดจะเป็นสตรี หรือบุรุษก็ตามมีทรัพย์ ๗ ประการนี้ คือ สัทธานะ สีลธนะ หิริธนะ โอตตปปธนะ สุตธนะ จาคธนะ และปัญญาธนะ บัณฑิตทั้งหลายเรียกผู้นั้นว่า ‘เป็นคนไม่ขัดสน’ชีวิตของเขาก็ไม่สูญเปล่า

เพราะฉะนั้น ผู้มีปัญญาเมื่อระลึกถึงคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลายควรหมั่นประกอบ ศรัทธา ศีลความเลื่อมใสและการเห็นธรรม^{๒๕}

สัทธานะ คือ อริยสาวกในธรรมวินัยนี้เป็นผู้มีศรัทธา คือ เชื่อปัญญาเครื่องตรัสรู้ของตถาคต ว่า ‘แม้เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น เป็นพระอรหันต์ ตรัสรู้ด้วยพระองค์เองโดยชอบ ฯลฯ เป็นพระพุทธเจ้า เป็นพระผู้มีพระภาค’ นี้เรียกว่า สัทธานะ

สีลธนะ คือ อริยสาวกในธรรมวินัยนี้เป็นผู้เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ ฯลฯ เป็นผู้เว้นขาดจากการเสพของมีนเมาคือสุราและเมรัยอันเป็นเหตุแห่งความประมาท นี้เรียกว่าสีลธนะ

^{๒๔} อัง.สตุตทก. (ไทย) ๒๓/๕-๖/๘-๑๒.

^{๒๕} คำว่า “การเห็นธรรม” ในที่นี้หมายถึง เห็นอริยสัจ ๔ คือ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค อังใน อัง.จตุกก.อ. (บาลี) ๒/๕๒/๓๔๙. และ อัง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๕๒/๘๗.

หิริธนะ คือ อริยสาวกในธรรมวินัยนี้เป็นผู้มีหิริ คือ ละอายต่อกายทุจริต วจีทุจริตมนุ
ทุจริต ละอายต่อการประกอบบาปอกุศลธรรมทั้งหลาย นี้เรียกว่า หิริธนะ

โอตตปฺปณฺะ คือ อริยสาวกในธรรมวินัยนี้เป็นผู้มีโอตตปฺปะ คือ สะดุ้งกลัวต่อกายทุจริต
วจีทุจริต มโนทุจริต สะดุ้งกลัวต่อการประกอบบาปอกุศลธรรมทั้งหลาย นี้เรียกว่า โอตตปฺปณฺะ

สุตธนะ คือ อริยสาวกในธรรมวินัยนี้เป็นพหูสูต ทรงสุตะ๓ สังสมสุตะ เป็นผู้ได้ฟังมากซึ่ง
ธรรมทั้งหลายที่มีความงามในเบื้องต้น มีความงามในท่ามกลาง และมีความงามในที่สุด ประกาศ
พรหมจรรย์พร้อมทั้งอรรถและพยัญชนะ บริสุทธิ์บริบูรณ์ครบถ้วนทรงจำไว้ได้ คล่องปาก ขึ้นใจ
แทงตลอดดีด้วยทวิญญู นี้เรียกว่า สุตธนะ

จาคธนะ คือ อริยสาวกในธรรมวินัยนี้เป็นผู้มีใจปราศจากความตระหนี่อันเป็นมลทินมี
จาคะอันสละแล้ว มีฝ่ามือชุ่ม ยินดีในการสละ ควรแก่การขอ ยินดีในการแจกทานอยู่ครองเรือน นี้
เรียกว่า จาคธนะ

ปัญญาธนะ คือ อริยสาวกในธรรมวินัยนี้เป็นผู้มีปัญญา คือ ประกอบด้วยปัญญา ฯลฯ ให้
ถึงความสิ้นทุกข์โดยชอบ นี้เรียกว่า ปัญญาธนะ

ภิกษุทั้งหลาย ทรัพย์ ๗ ประการนี้แล ผู้ใดจะเป็นสตรี หรือบุรุษก็ตามมีทรัพย์ ๗ ประการ
นี้ คือ สัทธานะ สีลธนะ หิริธนะ โอตตปฺปณฺะสุตธนะ จาคธนะ และ ปัญญาธนะ บัณฑิตทั้งหลาย
เรียกผู้นั้นว่า ‘เป็นคนไม่ขัดสน’ ชีวิตของเขาก็ไม่สูญเปล่า เพราะฉะนั้น ผู้มีปัญญาเมื่อระลึกถึงคำสั่ง
สอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลายควรหมั่นประกอบศรัทธา ศีล ความเลื่อมใส และการเห็นธรรม^{๒๖}

หลักธรรมที่สนับสนุนการรักษาทรัพย์

ในสุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย สัตตกนิบาต พระพุทธองค์ได้ตรัส ทางเจริญแห่งโภค
ทรัพย์ ๖ ประการ (๑) ไม่เป็นนักเลงหญิง (๒) ไม่เป็นนักเลงสุรา (๓) ไม่เป็นนักเลงการพนัน (๔) มี
มิตรดี (๕) มีสหายดี (๖) ใฝ่ใจในกัลยาณมิตร^{๒๗}

ทางสี่สายนี้เปรียบเหมือนสระน้ำใหญ่มีทางไหลเข้า ๔ ทาง มีทางไหลออก ๔ ทาง บุรุษพึง
เปิดทางไหลเข้า ปิดทางไหลออกของสระน้ำนั้น และฝนก็ตกต้องตามฤดูกาล เมื่อเป็นเช่นนี้ สระน้ำ
ใหญ่นั้นก็เพิ่มปริมาณขึ้น ไม่เหือดแห้งไปเลย ฉะนั้น โภคทรัพย์ที่เกิดขึ้นโดยชอบอย่างนี้ ก็ฉนั้น
เหมือนกัน

ในมงคลสูตรพระพุทธเจ้าได้ตรัสเกี่ยวกับวิธีการรักษาทรัพย์ที่ตนหามาได้โดยการตั้งตนไว้
ชอบ “อัตตสัมมาปณิธิ”^{๒๘} (การตั้งตนไว้ชอบ) แปลว่า การตั้งตนไว้ชอบ คำว่า “ตน” หมายถึง
ร่างกายและจิตใจ

^{๒๖} อภ.สตุตก. (ไทย) ๒๓/๕-๖/๘-๑๒.

^{๒๗} อภ.อญญก. ๒๓/๕๕/๒๓๗-๒๓๘.

การตั้งตนไว้ชอบ หมายถึงการตั้งเป้าหมายชีวิต ทั้งทางโลกและทางธรรมไว้ถูกต้อง แล้ว
ประคับประคองตนให้ดำเนินชีวิตไปตามเป้าหมายนั้น ด้วยความระมัดระวัง

การตั้งตนชอบเป็นสิ่งสำคัญมาก เป็นขั้นตอนแรกในการสร้างความสุข ความ
เจริญก้าวหน้าแก่ชีวิต เพราะถ้าใครตั้งเป้าหมายชีวิตไว้ผิด เช่น ตั้งเป้าไว้ว่าจะเป็นคนเก่งที่สุด
หรือจะเป็นนักผลิตเฮโรอีนที่เก่งที่สุด แล้วพยายามดำเนินชีวิตไปตามนั้น คนๆ นั้นก็ไม่มีทางที่จะมี
ความสุขความเจริญก้าวหน้าได้ ถึงจะไปเสาะแสวงหาความรู้ความสามารถได้มากเพียงไร ก็ไม่เกิด
ประโยชน์อันใด เพราะความรู้ความสามารถนั้นๆ ล้วนเป็นไปเพื่อยังความพินาศให้เกิดขึ้นแก่ตนเอง
และผู้อื่นทั้งสิ้น

ผู้ที่รักความก้าวหน้าทั้งหลาย จึงจำเป็นต้องตั้งเป้าหมายชีวิตให้ถูกต้องก่อน จากนั้นจึงไป
เสาะแสวงหาความรู้ความสามารถ พากเพียรพยายามเพื่อบรรลุเป้าหมายชีวิตที่ถูกต้องนั้นให้ได้

การตั้งตนไว้ชอบจึงหมายถึงการตั้งอยู่ในสุจริต ๓ คือ

๑. กายสุจริต ได้แก่ การไม่ฆ่าสัตว์ การไม่ลักทรัพย์ การไม่ประพฤติดินในกาม

๒. วาจาสุจริต ได้แก่ การไม่พูดเท็จ การไม่พูดส่อเสียด การไม่พูดคำหยาบ การไม่พูดเพ้อ
เจ้อ

๓. มโนสุจริต ได้แก่ การไม่ยอกได้ของผู้อื่น การไม่คิดพยาบาทผู้อื่น การเห็นชอบตาม
คลองธรรม

อีกนัยหนึ่ง หมายถึง

การตั้งอยู่ในประโยชน์ปัจจุบัน (ทิฐฐธัมมิกัตถประโยชน์) ได้แก่ การหมั่นหาทรัพย์
การรักษาทรัพย์ไว้ การมีเพื่อนดี การเลี้ยงชีวิตพอเหมาะพอดี

การตั้งอยู่ในประโยชน์ในอนาคต (สัมปรายิกัตถประโยชน์) ได้แก่ ความสมบูรณ์ด้วย
ศรัทธา ความสมบูรณ์ด้วยศีล ความสมบูรณ์ด้วยจาคะ ความสมบูรณ์ด้วยปัญญา

จากประโยชน์ (คืออรรถะ ทั้งสองนี้) พระพุทธเจ้าทรงแสดงหลักธรรมสำหรับการดำเนิน
ชีวิตไว้มากมายหลายตามระดับความสามารถของผู้ปฏิบัติ อย่างไรก็ตามหลักปฏิบัติที่ต่างกันั้นล้วน
มุ่งไปสู่เป้าหมายเดียวกัน คือ การพัฒนาชีวิตของแต่ละปัจเจกบุคคลให้เจริญก้าวหน้าขึ้น ซึ่งหลักธรรม
ข้อหนึ่งซึ่งกล่าวถึงการไปสู่จุดหมายของชีวิตนั้น คือ “อรรถะ ๓” หรือ “อัตถะ”

อรรถะ หรือ อัตถะ คือประโยชน์ที่เป็นจุดหมาย หรือจุดหมายของชีวิต หมายถึงจุดหมาย
ของพรหมจรรย์ หรือจริยธรรม หรือระบบการดำเนินชีวิต และการปฏิบัติธรรมของพระพุทธศาสนา

เป็นที่ทราบกันดีว่า จุดหมายสูงสุดของพระพุทธศาสนาหรือพรหมจรรย์นั้นคือ “พระ
นิพพาน” ซึ่งมีชื่อเรียกอีกอย่างว่า “ปรมัตถ์” หรือ “ปรมัตถะ” แปลว่า ประโยชน์อย่างยิ่งหรือ
จุดหมายสูงสุด ซึ่งในการสอนธรรมของพระพุทธศาสนานั้นจะเน้นการปฏิบัติเพื่อบรรลุจุดหมายสูงสุดใน
พระไตรปิฎกพระพุทธเจ้าได้ทรงแบ่ง “อรรถะ” หรือจุดหมายไว้ ๒ ระดับ คือ

๑. ประโยชน์ขั้นต้น เรียกว่า ทิฐุธัมมิกัตถะ แปลว่า ประโยชน์ปัจจุบัน หรือประโยชน์บัดนี้

๒. ประโยชน์ขั้นล้าลึก เรียกว่า สัมปรายิกัตถะ แปลว่า ประโยชน์เบื้องหน้าหรือเบื้องสูง

ปรมัตถะ นั้นถูกรวมอยู่ในสัมปรายิกัตถะด้วย เพราะปรมัตถะเป็นส่วนที่สูงสุดของสัมปรายิกัตถะ ดังนั้นเพื่อให้เห็นเด่นชัดจึงแยกปรมัตถะออกมาเป็นอีกระดับหนึ่ง ดังจะให้ความหมายโดยสรุปของทิฐุธัมมิกัตถะ สัมปรายิกัตถะ และปรมัตถะ ดังนี้

๑. ทิฐุธัมมิกัตถะ คือประโยชน์บัดนี้ ประโยชน์ชีวิตนี้หรือประโยชน์ปัจจุบัน อันเป็นจุดหมายขั้นต้น หรือจุดหมายเฉพาะหน้า อันเป็นประโยชน์อย่างที่เราเห็นกันอยู่ ที่เข้าใจได้ง่ายในชีวิตประจำวัน เป็นเรื่องธรรมดาสามัญที่มุ่งหมายกันในโลกนี้ ได้แก่ ลาภ ยศ สุข สรรเสริญ ทรัพย์สิน ฐานะ ไม้ตรี และชีวิตคู่ครองที่เป็นสุข เป็นต้น รวมถึงการแสวงหาสิ่งเหล่านี้โดยชอบธรรม หรือการปฏิบัติต่อสิ่งเหล่านี้โดยทางที่ถูกต้อง การใช้สิ่งเหล่านี้ทำให้ตนเองและบุคคลที่เกี่ยวข้องสามารถอยู่ร่วมกันด้วยดี และปฏิบัติหน้าที่ต่อกันอย่างถูกต้องในระหว่างเพื่อนมนุษย์เพื่อความสุข

องค์ประกอบของทิฐุธัมมิกัตถะประโยชน์มี ๔ ประการ คือ

- (๑) อุภูฐานสัมปทา ความขยันหมั่นเพียร รู้จักใช้ปัญญาดำเนินการ
- (๒) อารักขสัมปทา รู้จักเก็บรักษาทรัพย์สินและผลแห่งกิจการงานให้รอดพ้นอันตรายไม่เสื่อมเสีย
- (๓) กัลยาณมิตตตา รู้จักเสวนาคบหาคนที่เกื้อกูลแก่การงาน และความก้าวหน้าของชีวิต
- (๔) สมชีวิตา รู้จักเลี้ยงชีวิตแต่พอดีให้มีความสุขได้โดยไม่สุรุ่ยสุร่ายฟุ่มเฟือย สามารถประหยัดทรัพย์ไว้ให้เพิ่มพูนขึ้นได้

หลักธรรมทั้ง ๔ ประการนี้จัดเป็นหลักธรรมที่สำคัญ สำหรับสร้างฐานะให้มีความมั่นคง อันเป็นจุดหมายขั้นพื้นฐานของมนุษย์ กล่าวคือ การตั้งตัวมีหลักฐานมั่นคง ซึ่งการตั้งตัวนั้นสิ่งที่สำคัญคืออยู่ที่มีการมีทรัพย์ และหลักธรรมทั้ง ๔ ประการนี้สามารถอำนวยประโยชน์โดยตรงให้แก่ ผู้ที่ปฏิบัติตามได้

๒. สัมปรายิกัตถะ คือประโยชน์เบื้องหน้า หรือประโยชน์ที่ลึกล้ำยิ่งกว่าจะมองเห็นกันเฉพาะหน้า อันเกี่ยวเนื่องกับชีวิตด้านใน หรือเป็นประโยชน์ด้านคุณค่าของชีวิต อันเป็นจุดหมายขั้นสูงขึ้นไปเพื่อเป็นหลักประกันชีวิตเมื่อละโลกนี้ไป เป้าหมายในระดับสัมปรายิกัตถะนี้ได้แก่ ความเจริญงอกงามแห่งชีวิตจิตใจที่ก้าวหน้าเจริญเติบโตขึ้นด้วยคุณธรรม ความใฝ่ใจในศีลธรรม ในเรื่องบุญกุศล ในการสร้างสรรค์สิ่งที่ดีงาม อาศัยศรัทธา ความเสียสละ การมีความมั่นใจในคุณธรรม มีความสงบสุขทางจิตใจ การรู้จักปิติสุข รักคุณภาพชีวิตและความเจริญงอกงามของจิตใจ คลายความยึดติดผูกพันในวัตถุ ไม่ตีค่าผลประโยชน์สูงเกินไปจนต้องไขว่คว้าอันนำมาซึ่งเหตุของการกระทำความชั่วร้าย

องค์ประกอบของสัมปรายิกัตถประโยชน์มี ๔ ประการ คือ

(๑) ศรัทธาสัมปทา ความเชื่ออันประกอบด้วยเหตุผล ถูกหลักพระพุทธศาสนาทราบซึ่งในคุณ พระรัตนตรัย มีสิ่งใดงามเป็นหลักยึดเหนี่ยวจิตใจ

(๒) ศีลสัมปทา ความถึงพร้อมด้วยศีล มีความประพฤติดีงาม เลี้ยงชีพโดยทางสุจริต มีระเบียบวินัยสมควรแก่ภาวะแห่งการดำเนินชีวิตของตน

(๓) จาคสัมปทา ความเสียสละ รู้จักเผื่อแผ่แบ่งปัน พร้อมทั้งจะช่วยเหลือคนที่ควรได้รับการช่วยเหลือ

(๔) ปัญญาสัมปทา การดำเนินชีวิตด้วยปัญญา รู้จักคิด รู้จักพิจารณา ใช้วิจารณ์ญาณรู้เท่าทันโลกและชีวิต สามารถทำจิตใจให้เป็นอิสระได้ตามโอกาส

๓. ปรมัตถะ คือ ประโยชน์อย่างยิ่งยวด หรือประโยชน์ที่เป็นสาระแท้จริงของชีวิต อันเป็นจุดหมายสูงสุด หรือที่หมายขั้นสุดท้าย ได้แก่ การรู้แจ้งสภาวะของสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง รู้เท่าทันคติธรรมดาของสังขารธรรม ไม่ตกเป็นทาสของโลกและชีวิต มีจิตใจเป็นอิสระโปร่งโล่งผ่องใส ไม่ถูกบีบคั้นด้วยความยึดติดถือมั่นหวาดหวั่นของตนเอง ปราศจากกิเลสที่ทำให้เศร้าหมองขุ่นมัว อยู่อย่างไรทุกข์ ประจักษ์แจ้งความสุขที่สะอาดบริสุทธิ์สิ้นเชิง อันประกอบพร้อมด้วยความสงบเยือกเย็นสว่างไสวเบิกบานโดยสมบูรณ์ เรียกว่า “วิมุตติ” หรือ “นิพพาน” พระพุทธเจ้าทรงยอมรับความสำคัญของประโยชน์ หรือจุดหมายเหล่านี้ทุกระดับ ซึ่งมีความสัมพันธ์กับระดับความเป็นอยู่ การครองชีพ สภาพแวดล้อม และความพร้อม หรือความแก่กล้าสุกงอมแห่งอินทรีย์ของปัจเจกบุคคล ดังพุทธพจน์ความว่า

“บุคคลเมื่อปรารถนาโกะยะยิ่งๆ ขึ้นไป บัณฑิตทั้งหลายย่อมสรรเสริญความไม่ประมาทในการทำบุญ บัณฑิตผู้ไม่ประมาท ย่อมบรรลุประโยชน์ทั้งสอง อีรชนท่านเรียกว่าเป็นบัณฑิต เพราะบรรลุประโยชน์ทั้งสอง คือประโยชน์ในปัจจุบันและประโยชน์ในภายหน้า”^{๒๙}

นอกจากนี้ พระพุทธเจ้าทรงกล่าวสำคัญว่า ตามคติพระพุทธศาสนา บุคคลควรดำเนินชีวิตให้บรรลุจุดหมายอย่างน้อยถึงขั้นสัมปรายิกัตถะ กล่าวคือ เมื่อบรรลุวิภูษณ์มิกัตถะแล้วก็ได้อยู่ แต่ยังไม่เพียงพอ หรือไม่ควรหยุดอยู่เพียงแค่นั้น ควรก้าวต่อไปให้ได้อย่างน้อยในส่วนของสัมปรายิกัตถะด้วย และผู้ใดประสบจุดหมาย หรือประโยชน์ถึงประโยชน์ในขั้นสัมปรายิกัตถะนี้แล้ว พระพุทธเจ้าทรงยกย่องให้เป็น “บัณฑิต” (บัณฑิตแปลว่าผู้ดำเนินชีวิตด้วยปัญญา เป็นผู้มีชีวิตไม่ว่างเปล่าไร้ค่าในโลกนี้)^{๓๐}

^{๒๙} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๓๐/๑๕๕.

^{๓๐} มงคล. (ไทย) ๑/๑๘/๒๒.

พระพุทธเจ้าทรงเน้นหลักธรรมที่จะให้บรรลุประโยชน์ทั้งหลายอีกแนวทางหนึ่ง คือทรงย้ำ อปปมาทธรรม อันได้แก่ ความไม่ประมาท ไม่เพิกเฉย ละเลย หรือความเอาใจใส่ กระตือรือร้น ขวนขวาย ความเตรียมพร้อม ระวัง ทำสิ่งที่ควรทำ แก่ไขสิ่งที่ควรแก้ไขปรับปรุง ประกอบกรรมที่ดีงาม โดยถือว่า อปปมาทธรรมนั้น เป็นคุณธรรมพื้นฐานหรือหลักใหญ่ที่จะให้บรรลุประโยชน์ ทั้งที่เป็น ภูมิธรรมมีกัตถะ และ สัมปรายิกัตถะ^{๓๑}

หลักธรรมคำสอนในพระพุทธศาสนานั้น สามารถสรุปลงด้วยคำจำกัดความสั้นๆ ได้คือ “ความไม่ประมาท” หรือ “อปปมาทะ” คือ ความเป็นอยู่อย่างไม่ขาดสติ หรือความเพียรที่มีสติเป็นเครื่องเร่งเร้าและควบคุม ได้แก่ การดำเนินชีวิตโดยมีสติเป็นเครื่องกำกับความประพฤติปฏิบัติและการกระทำทุกอย่าง ระมัดระวังตัว ไม่ยอมถลำลงไปในทางเสื่อม แต่ไม่ยอมพลาดโอกาสสำหรับความดีงามและความเจริญก้าวหน้า ตระหนักในสิ่งที่พึงกระทำและพึงระเว้น ใส่ใจสำนึกอยู่เสมอในหน้าที่อันจะต้องรับผิดชอบ ไม่ยอมปล่อยปละละเลย กระทำการด้วยความจริงจัง รอบคอบและรัดหน้าเรื่อยไป^{๓๒} เพราะความไม่ประมาทเป็นที่รวมแห่งกุศลกรรมความดีทั้งหลาย พระพุทธเจ้าทรงเน้นหลักธรรมนี้เพื่อให้บรรลุประโยชน์ทั้งหลาย

หลักธรรมที่สนับสนุนการบริหารจัดการจัดแจงทรัพย์

ชั้นแจงจัดสรรทรัพย์ เมื่อหาทรัพย์มาได้แล้ว รู้จักจัดสรรทรัพย์นั้น โดยถือหลักการแบ่งทรัพย์เป็น ๔ ส่วนที่เรียกว่า โภควิภาค ๔ คือ^{๓๓} หลักการบริหารทรัพย์ที่หามาได้ตามพุทธวิธีการบริหารจัดการทรัพย์สิน

๑. **เอเกน โภเค ภุญเชยฺย** พึงใช้จ่ายทรัพย์เลี้ยงชีพตน เลี้ยงครอบครัว และคนที่พึงเลี้ยง เช่นบิดา มารดา และ ทำประโยชน์ส่วนหนึ่ง

๒. **ทวิทิ กมฺมํ ปโยชเย** พึงใช้เป็นทุนในการประกอบอาชีพเสีย ๒ ส่วน

๓. **จตุตถญฺจ ตีราเปยฺย** พึงเก็บไว้ในคราวจำเป็น ๑ ส่วน

สามารถสรุปหลักธรรมที่กล่าวมานี้ ได้ว่าเราควรจัดแจงทรัพย์ ออกเป็น ๔ ส่วน

ส่วนที่หนึ่ง เราควรเอาไปใช้ เลี้ยงตัวเอง ครอบครัว และ ทำประโยชน์

ส่วนที่สอง กับ**สาม** เราควรเอาไปเป็นทุนในการประกอบอาชีพ ซึ่งมีข้อหน้าสังเกตว่าทุนในการประกอบอาชีพเหตุใดจึงต้องแบ่งเป็นออกเป็นสองส่วน เพราะในการประกอบอาชีพนั้น ควรมีทุนสำหรับลงทุนหนึ่งส่วน อีกส่วนหนึ่งพึงใช้เป็นทุนสำรอง (คราวจำเป็น) โดยที่ทุนส่วนที่หนึ่งหากเมื่อถึงคราวประสบปัญหา (ขาดทุนหรือไม่พอใช้) ทุนส่วนที่สองนี้จะเป็ทุนที่สามารถแก้ปัญหาได้ เพราะฉะนั้นท่านเลยให้แบ่งทุนออกเป็น ๒ ส่วน

ส่วนที่สี่ เราควรเก็บไว้ใช้ในคราวจำเป็นต่างๆ เช่น เกิดว่าเราป่วย เราก็สามารถนำทุนส่วนนี้มาใช้ในการรักษาได้เป็นต้น

^{๓๑} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), **พุทธธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๘, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑), หน้า ๕๙๖.

^{๓๒} พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์**, พิมพ์ครั้งที่ ๗, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕), หน้า ๖๗-๖๘.

^{๓๓} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๙๗/๒๐๒.

หลักธรรมที่สนับสนุนจับจ่ายกินใช้

พึงเข้าใจและคำนึงไว้เสมอว่า การที่เพียรพยายามแสวงหา รักษาและครอบครองโภคทรัพย์ไว้นั้น ก็เพื่อจะใช้ให้เป็นประโยชน์ทั้งแก่ตนและคนอื่น ถ้าไม่ใช้ทรัพย์สมบัติให้เกิดคุณประโยชน์แล้ว การหาและการมีทรัพย์สมบัติ ก็ปราศจากคุณค่า หาความหมายใดๆ มิได้ ดังนั้น เมื่อมีทรัพย์หรือหาทรัพย์มาได้แล้ว พึงปฏิบัติต่อทรัพย์หนึ่งส่วนแรกตามหลักโศคาทิยะ (ประโยชน์ที่ควรถือเอาจากโศคะ หรือเหตุผลที่อริยสาวกควรยึดถือ ในการที่จะมีหรือครอบครองทรัพย์สมบัติ ๕ ประการ)

ในการมีทรัพย์ (โศคทรัพย์) ไว้เพื่ออะไรนั้น...ในพระสูตรตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ปัญจนิบาต อาทิสสูตร^{๓๔} คือสูตรว่าด้วยประโยชน์ที่ควรถือเอาจากโศคทรัพย์ ซึ่งครั้งหนึ่งสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ทรงตรัสแสดงถึงเหตุผลในการที่จะมีทรัพย์ หรือประโยชน์ที่ควรถือเอาจากทรัพย์สมบัติแก่อนาถบิณฑิกคหบดี โดยตรัสให้เหมาะกับสภาพของสังคมในสมัยนั้น พึงพิจารณาจับสาระตามสมควรดังนี้

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี ครั้งนั้นแล อนาถบิณฑิกเศรษฐีเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ถวายอภิวาทแล้วนั่ง ณ ที่สมควร พระผู้มีพระภาคจึงได้ตรัสตั้งนี้ว่า คหบดี ประโยชน์ที่จะพึงถือเอาจากโศคทรัพย์ ๕ ประการนี้ ประโยชน์ ๕ ประการนี้ คือ

๑. อริยสาวก ในธรรมวินัยนี้ ย่อมบำรุงตนเอง บำรุงมารดาบิดา บำรุงบุตร ภรรยา ทาส กรรมกร และคนใช้ให้เป็นสุข บริหารให้เป็นสุขโดยชอบด้วยโศคทรัพย์ที่หามาได้ด้วยความขยันหมั่นเพียร เก็บรวบรวมด้วยน้ำพักน้ำแรง อาบเหงื่อต่างน้ำ ประกอบด้วยธรรมได้มาโดยธรรม^{๓๕} นี่เป็นประโยชน์ที่ควรถือเอาจากโศคทรัพย์ ประการที่ ๑

๒. อริยสาวก ย่อมบำรุงตนเองบำรุงมิตรและอำมาตย์ให้เป็นสุข บริหารให้เป็นสุขโดยชอบด้วยโศคทรัพย์ที่หามาได้ด้วยความขยันหมั่นเพียรเก็บรวบรวมด้วยน้ำพักน้ำแรง อาบเหงื่อต่างน้ำ ประกอบด้วยธรรม ได้มาโดยธรรม นี่เป็นประโยชน์ที่ควรถือเอาจากโศคทรัพย์ ประการที่ ๒

๓. อริยสาวก ย่อมป้องกันอันตรายที่เกิดจากไฟ น้ำ พระราชา โจร คนที่ไม่ชอบกัน หรือจากทายาท ทำตนให้ปลอดภัย นี่เป็นประโยชน์ ที่ควรถือเอาจากโศคทรัพย์ ประการที่ ๓

๔. อริยสาวกย่อมทำพลี ๕ อย่าง คือ (๑) ญาติพลี (๒) อติถิพลี (๓) ปุพพเปตพลี (๔) ราชพลี (๕) เทวตาพลี นี่เป็นประโยชน์ที่ ควรถือเอาจากโศคทรัพย์ ประการที่ ๔

๕. อริยสาวกย่อมตั้งทักษิณาทที่มีผลสูงขึ้นไป เป็นไปเพื่อให้ได้อารมณ์ดีมีสุขเป็นผล ให้เกิดในสวรรค์ในสมณพราหมณ์ผู้เว้นขาดจากความมัวเมาและความประมาท ดำรงมั่นอยู่ในขันติ (ความ

^{๓๔} ๐ญ.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๔๑-๖๔-๖๖.

^{๓๕} คำว่า “ได้มาโดยธรรม” ในที่นี้หมายถึงได้มาโดยไม่ล่วงละเมิดกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ อ้างใน ๐ญ.ปญจก.อ. (บาลี) ๓/๔๑/๒๔.

อดทน) และ โสรัจจะ (ความเสื่อง) ฝึกรบมตทน ทำตนให้สงบ ทำตนให้ดัดเยินสนธิ ด้วยโศทรพยที่ หามาได้ด้วย ความขยันหมั่นเพียรเก็บรวบรวมด้วยน้ำพักน้ำแรง อาบเหงื่อต่างน้ำ ประกอบด้วย ธรรม ได้มาโดยธรรม นี่เป็นประโยชน์ที่ควรถือเอาจากโศทรพย ประการที่ ๕

คหบดี ประโยชน์ที่ควรถือเอาจากโศทรพย ๕ ประการนี้แลถ้าเมื่ออริยสาวกนั้นถือเอา ประโยชน์จากโศทรพย ๕ ประการนี้ โศทรพยหมดสิ้นไป อริยสาวกนั้นย่อมมีความคิดอย่างนี้ว่า ‘เราได้ถือเอาประโยชน์จากโศทรพยนั้นแล้ว และโศทรพยของเราก็ตมดสิ้นไป’ ด้วยเหตุนี้ อริย สาวกนั้นจึงไม่มีวิปปฏิสาร (ความรอนใจ) ถ้าเมื่ออริยสาวกนั้นถือเอาประโยชน์จากโศทรพย ๕ ประการนี้ โศทรพยเพิ่มพูนขึ้น อริยสาวกนั้นย่อมมีความคิดอย่างนี้ว่า ‘เราถือเอ ประโยชน์จากโศทรพยนี้แล้ว และโศทรพยของเราก็ตมเพิ่มพูนขึ้น’ อริยสาวกนั้นย่อมไม่มีวิปปฏิสาร ด้วยเหตุทั้ง ๒ ประการนี้เลย นรชนผู้จะต้องตายเมื่อคานึงถึงเหตุนี้ว่า

‘โศทรพย เราได้บริโภคแล้ว

คนที่ควรเลี้ยง เราได้เลี้ยงแล้ว

อันตรายทั้งหลาย เราได้ข้ามพ้นแล้ว

ทักษิณามีผลสูงขึ้นไป เราได้ให้แล้ว

และพลี ๕ อย่าง เราได้ทำแล้ว

ท่านผู้มีศีลสำรวมระวัง ประพฤติพรหมจรรย เราได้บำรุงแล้ว

ประโยชน์ที่บัณฑิตผู้ครองเรือนปรารภณา เราก็ตมบรรลุแล้วโดยลำดับ

กรรมที่ไม่ก่อความเดือดร้อนในภายหลัง เราก็ตมได้ทำแล้ว’ ชื่อว่า เป็นผู้ตั้งอยู่ในอริยธรรม

บัณฑิตทั้งหลายย่อมสรรเสริญเขาในโลกนี้ เขาตายไปแล้ว ย่อมบันเทิงในสวรรค์”^{๓๖}

ถึงแม้ว่าในรายละเอียดและจุดมุ่งหมายของการใช้ทรัพย์ตามหลักพระพุทธศาสนา กับ ความต้องการถือเงิน (demand for money) ตามทฤษฎีทางเศรษฐศาสตร์จะมีรายละเอียดที่ แตกต่างกันบ้างในบางส่วนของเป้าหมาย แต่นัยของหลักใหญ่ใจความก็สามารถที่จะเทียบเคียงใน ความสัมพันธ์ซึ่งกันและกันได้ และที่น่าสนใจก็คือ กว่า ๒๕ ศตวรรษที่ผ่านมาเป็นที่ประจักษ์แล้วว่า หลักธรรมคำสอนในเรื่องการใช้จ่ายทรัพย์ขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าดูจะมีความหมายที่ กว้างและครอบคลุมยิ่งกว่าเกี่ยวเนื่องจาก เป็นหลักที่เน้นไปในทางให้ ใช้จ่ายเพื่อประโยชน์แก่ตนและ บุคคลอื่น ในขณะที่ศาสตร์ต่างๆ ไปในปัจจุบันจะมุ่งเน้นไปที่การแสวงหาทรัพย์เพื่อเอาไปในการใช้จ่าย สำหรับประโยชน์ส่วนตน (เจ้าของทรัพย์) เป็นประการสำคัญสูงสุด

ในการใช้จ่ายทรัพย์ที่หามาได้นั้น สิ่งสำคัญในหลักการทางพระพุทธศาสนานั้นท่านสอน ให้พึงเข้าใจและคานึงไว้เสมอว่า ให้ใช้จ่ายไปในทางที่เป็นประโยชน์ทั้งแก่ตนและบุคคลอื่น หากใช้ ใช้จ่ายไปในทางที่ไม่มีประโยชน์แล้วการแสวงหาและได้มาแห่งทรัพย์ดังกล่าวก็เปล่าประโยชน์และ

^{๓๖} อก.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๔๑-๖๔-๖๖.

อาจจะมิใช่ รวมทั้งไม่มีค่าหรือความหมายใดๆ โดยแนวทางที่ก่อให้เกิดประโยชน์สวัสดิ์ในชีวิตมี ๕ ประการ กล่าวคือ

๑. เลี้ยงตัว เลี้ยงมารดาบิดา บุตร ภรรยา และคนในปกครองทั้งหลาย ให้เป็นสุข
๒. บำรุงมิตรสหาย และผู้ร่วมกิจการงาน ให้เป็นสุข
๓. ใช้ปกป้องรักษาสวัสดิภาพ ทำตนให้มั่นคงปลอดภัยจากภัยอันตราย
๔. ทำพลี คือ สละเพื่อบำรุงและบูชา ๕ อย่าง
 - ๑) ญาติพลี สงเคราะห์ญาติ
 - ๒) อติถิพลี ต้อนรับแขก
 - ๓) ปุพพเปตพลี ทำบุญหรือสักการะอุทิศผู้ล่วงลับ
 - ๔) ราชพลี บำรุงราชการด้วยการเสียภาษีอากร เป็นต้น
 - ๕) เทวตพลี ถวายเทวดา คือ ทำบุญอุทิศสิ่งที่เคารพบูชาตามความเชื่อถือ
๕. อุปถัมภ์บำรุงพระสงฆ์ และเหล่าบรรพชิตผู้ประพฤติปฏิบัติชอบไม่ประมาทหมั่นเมา

เมื่อได้ใช้โภคทรัพย์ทำประโยชน์อย่างนี้แล้ว ถึงโศกจะหมดสิ้นไปก็สบายใจได้ว่า ได้ใช้โศกนั้นให้เป็นประโยชน์ถูกต้องตามเหตุผลแล้วถึงโศกจะเพิ่มขึ้น ก็สบายใจเช่นเดียวกัน เป็นอันไม่ต้องเดือดร้อนใจในทั้งสองกรณี

การใช้จ่ายใน ๕ ข้อนี้ท่านมุ่งแจกแจงรายการที่พึงจ่ายให้รู้ว่าควรใช้ทรัพย์ทำอะไรบ้างมิใช่หมายความว่าให้แบ่งส่วนเท่ากันไปทุกข้อ นอกจากนั้น ท่านมุ่งกล่าวเฉพาะรายการที่พึงจ่ายเป็นประจำสำหรับคนทั่วไป แต่ถ้าผู้ใดมีความสามารถก็ควรบำเพ็ญประโยชน์ให้มากขึ้นไปอีกได้

จะว่าไปในการมีทรัพย์ เพื่อเป็นเครื่องปลื้มใจ หากไม่รู้จักใช้จ่ายในทรัพย์นั้น ความปลื้มใจอันที่คิดว่าแน่แท้ก็จะแปรเปลี่ยนเป็นความทุกข์ระทมขมขื่นใจ ดังในเรื่องที่เคยเกิดขึ้นสมัยพุทธกาล เรื่องโกสิยเศรษฐี^{๓๗} โดยมีเนื้อหาสาระสอนใจดังนี้

ในสมัยพุทธกาล มีนิคมหนึ่งที่ชื่อว่า “สักกระ” มีระยะทางไม่ห่างไกลจากกรุงราชคฤห์มากนัก ซึ่งเป็นแหล่งพักอาศัยของเศรษฐีใหญ่นามว่า “โกสิยะ” เป็นที่เล่าลือกล่าวขานกันว่าท่านมีทรัพย์ประมาณ ๘๐ โกฏิ (๘๐๐ ล้าน) แต่มีพึงต้องการใช้ประโยชน์ใดๆ ในทรัพย์นั้นเพื่อไปสงเคราะห์ผู้ใดหรือแม้กระทั่งตัวเอง

อยู่มาวันหนึ่งซึ่งเศรษฐีโกสิยะ ได้ไปเข้าเฝ้าพระราชา ตอนกลับมาจากเข้าเฝ้าระหว่างทางเขาได้พบกับชาวบ้านที่ยากจนคนหนึ่งซึ่งกำลังนั่งกินขนมเบื้องด้วยท่าทางเอร็ดอร่อย ชะลวยเพราะมีความหิวที่บังคับบีบคั้นเริ่มปะทุขึ้นมาทำให้เศรษฐีโกสิยะนึกอยากกินขึ้นมาบ้าง แต่ด้วยความที่มีนิสัยไปในทางตระหนี่จึงคิดหาวิธีที่จะกินขนมเบื้อง (ราคาแสนสูง) นั้นตลอดเส้นทางกลับบ้าน แต่นึกเท่าไร

^{๓๗} ๖.๐. (ไทย) ๓/๕/๔๖-๕๕.

ก็นึกไม่ออกเพราะหากจะบอกกับภรรยาว่าอยากกิน ก็เกรงว่าหากได้ยินถึงหูคนอื่นภายในบ้านทุกคนก็ จะมีความต้องการเหมือนตนจึงยอมอดทนอดกลั้นต่อความหิวนั้นไว้ อันความทุกข์ใดไหนเล่าจะ ยิ่งใหญ่เท่ากับกับความทุกข์ใจที่ไม่ได้รับสนองตอบต่อความต้องการ (กิน) ของตน เมื่อจวนด้วยปัญญา เพราะว่ากลัวจะเสียทรัพย์ จึงก้มหน้ารับเอาความเศร้าเก็บไว้ในใจเพียงลำพัง จนทำให้ร่างกาย ฝ่ายผอมและทรุดโทรมลงอย่างเห็นได้ชัดถึงเปลี่ยนแปลงไป

ฝ่ายภรรยาของเศรษฐีโกสียะเป็นคนที่มิอ้อสาหัสดี เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่โอบอ้อมอารีเมื่อเห็น สามเณรของตนหน้าตาหม่นหมอง รวมทั้งร่างกายฝ่ายผอมลงนับตั้งแต่วันที่กลับมาจากเข้าเฝ้าพระราชา ดู เหมือนกับว่าสามเณรกำลังลุ่มใจในอะไรบางอย่างจึงเลียบเคียงถามว่า

“ท่านเป็นอะไร หรือว่ามีเรื่องไม่สบายใจหรือเปล่า?”

โกสียะเศรษฐี ผู้เป็นสามี ส่ายหน้าด้วยท่าทีที่เหนื่อยล้า

“หรือว่าพระราชาทรงกริ้วท่านหรือ?” ผู้เป็นภรรยายังคงคะยั้น

“ไม่ใช่อย่างนั้น” ผู้เป็นสามีตอบออกไปในที่สุด

“ถ้าอย่างนั้น มีใครทำให้ท่านไม่สบายใจหรือเปล่า?” ฝ่ายภรรยายังคงรบเร้าถามต่อ

“ไม่มี” ท่านเศรษฐียิ้มอย่างหนักแน่น แต่ในใจข้างในสุดแสนจะทรมาน

“ถ้าอย่างนั้น เป็นเพราะอาหารไม่ถูกปากหรือว่าท่านอยากจะทานอะไรเป็นพิเศษหรือ เปล่า?” ถามต่อเพราะเห็นร่างกายของสามเณรที่ฝ่ายผอมลงโดยคิดว่าอาจจะเป็นไปได้ที่ไม่เจริญอาหาร ซึ่งก็เข้ากับความต้องการที่มีของเศรษฐีพอดี...แต่เมื่อเขาฉุกคิดดูอีกทีเพราะกลัวเสียทรัพย์จึงได้แต่ทำ หน้าบอกบุญไม่รับดังเดิมและไม่ได้กล่าวอะไรออกมา ภรรยาจึงรบเร้าหนักขึ้น ในขณะที่เศรษฐีโกสียะ กลืนน้ำลายลงคอที่แห้งผากด้วยความยากลำบากก่อนที่จะหลุดปากออกมาว่า

“ใช่ ฉันต้องการทานอะไรบางอย่าง”

ภรรยาได้ฟังถึงกับอ้าปากค้างด้วยความแปลกใจแต่ก็รู้สึกผ่อนคลาย เพราะเคยคิดว่าคงมี เรื่องคอขาดบาดตายอะไรที่ทำให้สามเณรเป็นทุกข์ใจได้ถึงเพียงนี้ แต่ที่ไหนได้กลับกลายเป็นเรื่องเล็ก (สำหรับเธอ) นิดเดียวเท่านั้นเอง

“แล้วท่านอยากทานอะไร หรือคะ” ภรรยาถามขึ้นในทันใดเพื่อที่จะได้จัดหามาให้สามเณร สุดที่รัก

“ฉันอยากกินขนมเบื้อง” เขาพูดออกมาเบา ๆ พร้อมกับเหลียวซ้ายแลขวาเพราะกลัวว่า จะมีใครมาได้ยิน ฝ่ายภรรยาเมื่อได้ฟังดังว่าและเห็นกิริยาอาการก๊อดก๊อดที่จะขบขันไม่ได้จึงแสวงเป็นน หน้าไปอีกทางหนึ่ง ซึ่งก็ไม่อาจรอดพ้นสายตาของสามเณรไปได้

“ข้าอะไรน้าหนา”

ภรรยาจึงหยุดและพูดขึ้นว่า “ท่านฝันนอนอยู่ทำไมจนทำให้ร่างกายฝ่ายผอม หากแค่อยม บอกออกมาว่าอยากทานขนมเบื้องเพียงเท่านั้นก็สิ้นเรื่อง ดีเหมือนกันจะได้ทำเลี้ยงคนจนทั้งเมืองไป

ด้วยพร้อมเลย” ภรรยาเอ๋ยขึ้นด้วยความที่เป็นคนมีจิตใจโอบอ้อมอารี แต่ท่านเศรษฐีถึงกับตกใจเลยสวนขึ้นในทันใด “อย่าว่าถึงคนจนทั้งเมืองเลย แม้แต่ทุกคนภายในบ้านฉัน ก็ไม่ต้องการให้ท่านด้วยฉันต้องการท่านเพียงลำพังแต่เพียงผู้เดียวเท่านั้น”

ครั้นภรรยารับคำที่จะทำขนมเบี้องให้เพียงพอเฉพาะสามีที่รับประทานเพียงคนเดียวแล้ว เศรษฐีโกธียะก็ยังอุตสาหวังเงื่อนไขไว้ให้เอาสิ่งต่างๆ ที่เป็นส่วนประกอบ เช่น ข้าวสาร น้ำมัน น้ำอ้อย น้ำผึ้งและเนยใสโดยที่ให้อใช้ในปริมาณน้อยๆ เท่านั้นโดยเฉพาะข้าวสารก็ให้เอาข้าวสารอย่างเลวคือแบบหักๆ หรือปนๆ ไปทำเท่านั้น...

นี่คือเนื้อเรื่องบางส่วนในสมัยพุทธกาล ที่ต้องการหยิบยกขึ้นมาเป็นตัวอย่างของการใช้ไปในทรัพย์ ซึ่งจากนิทานจะเห็นได้ว่า ท่านเศรษฐีโกธียะถึงแม้ว่าจะเป็นเศรษฐีที่มีทรัพย์มากมายกว่า ๘๐ โกฏิ (๘๐๐ ล้าน) แต่ก็ยอมอดทนอดกลั้นต่อความอยาก (กินขนมเบี้อง) จนทำให้ตัวเองลำบากทุกขใจและทุกข์กาย (ผ่ายผอม) ด้วยความตระหนี่^{๓๘}

ถึงแม้ว่าเศรษฐีจะมีจิตใจน้อมไปในการบริโภควัตถุใช้สอยแต่น้อยนิด แต่ถ้าวิจิตรในหลักพระพุทธศาสนาเกี่ยวเนื่องกับ “การใช้จ่ายไปในทรัพย์” แล้วจะพึงเห็นได้ว่า ไม่ถูกกับคุณค่าที่วางเป็นหลักใหญ่เอาไว้เพราะไม่เป็นไปในลักษณะของการใช้เพื่อเลี้ยงตนเองรวมถึงครอบครัวและบริวารที่อยู่ในการปกครองของตน (ประโยชน์แห่งโลกะข้อที่ ๑) ให้เกิดความสุขสวัสดิ์ ซึ่งในกรณีของเศรษฐีโกธียะดังกล่าวถือได้ว่า มีทรัพย์ก็เปล่าประโยชน์และยังมีโทษต่อตัวเอง คือ รู้สึกเสียดายที่จะใช้จ่ายไปได้แต่นั่งมองนอนมองทรัพย์สมบัติที่กองอยู่เต็มบ้านแต่ไม่ได้นำมาเพื่อสร้างความเบิกบานและปลื้มใจให้กับเจ้าของนั่นเอง

หากว่าใครที่เรียนมาทางด้านเศรษฐศาสตร์ จะพึงสังเกตได้ว่าการใช้จ่ายทรัพย์ในทางพระพุทธศาสนาสามารถเทียบเคียงได้กับหลักทฤษฎีการเงินของสำนักเคนส์ ซึ่งแบ่งความต้องการถือเงิน (demand for money) ออกเป็น ๓ ลักษณะ กล่าวคือ

๑. เพื่อใช้จ่ายประจำวัน (transaction motive) บุคคลโดยทั่วไปไม่ว่าจะเป็นผู้บริโภครหรือผู้ผลิตจะถือเงินไว้เพื่อใช้จ่ายใช้สอยประจำวันจำนวนหนึ่งเสมอ เช่น เป็นค่าอาหาร ค่าพาหนะ ซื้อวัตถุดิบ ค่าเช่า เป็นต้น

ซึ่งเมื่อเทียบเคียงกับความสัมพันธ์ในการใช้จ่ายทรัพย์ตามหลักพระพุทธศาสนาแล้วก็คือ ประการที่ ๑ ใช้ทรัพย์ไปในการเลี้ยงตัว เลี้ยงมารดา บุตร ภรรยา รวมทั้งคนที่อยู่ในการปกครองทั้งหลายให้ได้รับความสุขสวัสดิ์ นั่นเอง

๒. เพื่อเป็นทุนสำรองเมื่อมีเหตุจำเป็น (precautionary motive) คือ การถือเงินไว้ใช้จ่ายในยามฉุกเฉินที่อาจจะเกิดเหตุการณ์ไม่คาดคิดได้ เช่น เจ็บป่วย อุบัติเหตุ เป็นต้น

ซึ่งเมื่อเทียบเคียงกับความสัมพันธ์ในการใช้จ่ายทรัพย์ตามหลักพระพุทธศาสนาแล้วก็คือ ประการที่ ๓ ใช้ทรัพย์ไปในการปกป้องรักษาสวัสดิภาพ รวมทั้งทำตนให้มั่นคงปลอดภัยจากภัยอันตราย

^{๓๘} ธ.อ. (ไทย) ๓/๕/๔๖-๕๕.

ทั้งหลายทั้งปวงที่มี และประการที่ ๔ ใช้ทรัพย์ไปในการเพื่อพลี เป็นไปในลักษณะที่จะสละเพื่อบำรุงและบูชา ๕ อย่าง นั่นเอง

๓. เพื่อเก็งกำไร (speculative motive) คือ การที่ประชาชนหรือหน่วยธุรกิจต้องการถือเงินไว้เพื่อเก็งกำไรหรือลงทุนเพื่อหากำไร เช่น การซื้อหุ้น หุ้นกู้ พันธบัตร เป็นต้น

ซึ่งเมื่อเทียบเคียงกับความสัมพันธ์ในการใช้จ่ายทรัพย์ตามหลักพระพุทธศาสนาในแง่ที่เป็นการลงทุนแล้วก็คือประการที่ ๒ ใช้ทรัพย์ไปในการบำรุงมิตรสหายและผู้ร่วมกิจการงานทั้งหลายให้ได้รับความสุขสวัสดิ์ นั่นเอง

ถึงแม้ว่าในรายละเอียดและจุดมุ่งหมายของการใช้ทรัพย์ตามหลักพระพุทธศาสนากับความต้องการถือเงิน (demand for money) ตามทฤษฎีทางเศรษฐศาสตร์จะมีรายละเอียดที่แตกต่างกันบ้างในบางส่วนของเป้าหมาย แต่นัยของหลักใหญ่ใจความก็สามารถที่จะเทียบเคียงในความสัมพันธ์ซึ่งกันและกันได้ และที่น่าสนใจก็คือ กว่า ๒๕ ศตวรรษที่ผ่านมา เป็นที่ประจักษ์แล้วว่า หลักธรรมคำสอนในเรื่องการใช้จ่ายทรัพย์ขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าจะมีความหมายที่กว้างและครอบคลุมยิ่งกว่าเกี่ยวเนื่องจาก เป็นหลักที่เน้นไปในทางให้ ใช้จ่ายเพื่อประโยชน์แก่ตนและบุคคลอื่น ในขณะที่ศาสตร์ต่างๆ ไปในปัจจุบันจะมุ่งเน้นไปที่การแสวงหาทรัพย์เพื่อเอาไปในการใช้จ่ายสำหรับประโยชน์ส่วนตน (เจ้าของทรัพย์) เป็นประการสำคัญสูงสุด

แม้คุณสมบัติของภรรยาในฐานะที่เป็นทิศเบื้องหลัง ตามหลักทิศหก ก็คือคนที่รู้จักวิธีการรักษาทรัพย์ที่หามาได้ ดังข้อความว่า “๑. จัดการงานดี ๒. สงเคราะห์คนข้างเคียงดี ๓. ไม่ประพฤตินอกใจ ๔. รักษาทรัพย์ที่สามีหามาได้ ๕. ขยันไม่เกียจคร้านในกิจทั้งปวง”^{๓๙}

ความสุขที่เกิดจากการมีทรัพย์และใช้จ่ายทรัพย์ตามหลักพระพุทธศาสนา

พระพุทธองค์ได้ทรงแสดงความสุขอันชอบธรรมที่ประชาชนชาวบ้านควรมีไว้ ๔ ประการ คือ สุขเกิด แต่การมีทรัพย์ สุขเกิดแต่การจ่ายทรัพย์บริโภคน สุขเกิดแต่การไม่ต้องเป็นหนี้ และสุขเกิดแต่การประกอบกิจการงานที่ปราศจากโทษ ซึ่งเรื่องนี้มีปรากฏใน อังคุตตรนิกาย จตุกถวรรคสูตร คือสูตรว่าด้วยสุขเกิดจากความไม่เป็นหนี้^{๔๐}

ความสุขตามพระพุทธพจน์ทั้ง ๔ ประการนี้เรียกว่า สุขของคฤหัสถ์ หมายถึงสุขคือความสบายกายสบายใจของชาวบ้าน ความสุขที่ชาวบ้านควรพยายามเข้าถึงให้ได้สม่ำเสมอ หรือความสุขอันชอบธรรมที่ผู้ครองเรือนพึงมี ซึ่งชีวิตของคฤหัสถ์จะสมบูรณ์ได้ก็เพราะสุข ๔ อย่างนี้ คือ

๑. อติสุข สุขเกิดแต่ความมีทรัพย์ หมายถึง ความภูมิใจ อิ่มเอิบใจว่าตนมีโภคทรัพย์ที่ได้มาด้วยน้ำพักน้ำแรง ความขยันหมั่นเพียรของตนและโดยชอบธรรม บุคคลที่ขยันทำงานเก็บเงินทองไว้ได้เป็นจำนวนพอเพียง ย่อมมีความสุขสบายใจภูมิใจในความพยายามของตน

^{๓๙} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๖๙/๒๑๔.

^{๔๐} อัง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๖๒/๑๐๕.

มีพุทธพจน์ว่า “ภิกษุทั้งหลาย อตฺถิสุข เป็นอย่างไร คือกฺลฺบุตรในโลกลนี้ มีโภคทรัพย์ที่หา มาได้ด้วย ความหมั่นเพียร เก็บรวบรวมด้วยน้ำพักน้ำแรง อาบเหงื่อต่างน้ำ ประกอบด้วยธรรม ได้มา โดยธรรม เขาได้รับสุขโสมนัสว่า ‘เรามีโภคทรัพย์ที่หา มาได้ด้วย ความขยันหมั่นเพียร เก็บรวบรวมด้วย น้ำพักน้ำแรง อาบเหงื่อต่างน้ำ ประกอบด้วยธรรม ได้มาโดยธรรม’ นี้เรียกว่า อตฺถิสุข”

๒. โภคสุข สุขเกิดแต่การจ่ายทรัพย์บริโภค หมายถึง ความภูมิใจ อิ่มเอิบใจว่าตนได้ใช้ ทรัพย์ที่ได้มาโดยชอบธรรมนั้นเลี้ยงชีพ เลี้ยงผู้ควรเลี้ยงและบำเพ็ญประโยชน์

มีพุทธพจน์ว่า “ภิกษุทั้งหลาย โภคสุข เป็นอย่างไรคือ กฺลฺบุตรในโลกลนี้ใช้สอยโภคทรัพย์ และทำบุญด้วยโภคทรัพย์ที่หา มาได้ด้วย ความหมั่นเพียร เก็บรวบรวมด้วยน้ำพักน้ำแรง อาบเหงื่อต่าง น้ำ ประกอบด้วยธรรม ได้มาโดยธรรม เขาได้รับสุขโสมนัสว่า ‘เราใช้สอยโภคทรัพย์และทำบุญด้วยโภค ทรัพย์ที่หา มาได้ด้วย ความขยันหมั่นเพียร เก็บรวบรวมด้วยน้ำพักน้ำแรง อาบเหงื่อต่างน้ำ ประกอบด้วยธรรม ได้มาโดยธรรม’ นี้เรียกว่า โภคสุข

๓. อนนสุข สุขเกิดแต่ความไม่ต้องเป็นหนี้ หมายถึง ความภูมิใจ อิ่มเอิบใจว่าตนเป็นไท ไม่มีหนี้สินติดค้างใคร ความไม่ต้องเป็นหนี้เป็นสุขอย่างไรวั้น คนที่ไม่เป็นหนี้เท่านั้นที่รู้สึกได้ และความ เป็นหนี้เป็นทุกข์อย่างไร คนเป็นหนี้เท่านั้นถึงจะรู้ว่าทุกข์ ดังพระพุทธพจน์ว่า “อิณาทานํ ทุกฺขํ โลก : การกู้หนี้เป็นทุกข์ในโลก” ฉะนั้น การไม่เป็นหนี้จึงนับว่าเป็นความสุขสำคัญประการหนึ่ง

มีพุทธพจน์ว่า “ภิกษุทั้งหลาย อานันฺยสุข เป็นอย่างไร คือ กฺลฺบุตรในโลกลนี้ไม่เป็นหนี้ใคร ไม่ว่าจะน้อยหรือมากก็ตาม เขาได้รับสุขโสมนัสว่า ‘เราไม่เป็นหนี้ใคร ไม่ว่าจะน้อยหรือมาก’ นี้เรียกว่า อานันฺยสุข

๔. อนวัชชสุข สุขเกิดแต่ประกอบกิจการงานที่ปราศจากโทษ หมายถึง สุขที่เกิดจากการ ประพฤติสิ่งที่ไม่มิโทษ คือความภูมิใจอิ่มเอิบใจว่าตนมีความประพฤติสุจริต ไม่มีความประพฤติ บกพร่องเสียหายทั้งทางกาย วาจา และใจ โดยที่ใครๆ ก็ตำหนิตติดยนไม่ได้ คนเราจะมีมีความสุขแท้จริง นั้น ต้องพึงการงานที่ไม่มิโทษ คือไม่ผิดกฎหมาย ไม่ผิดศีลธรรม ไม่เป็นที่ครหาของผู้อื่น^{๔๑}

มีพุทธพจน์ว่า “ภิกษุทั้งหลาย อนวัชชสุข เป็นอย่างไร คือ อริยสาวกในธรรมวินัยนี้ ประกอบด้วยกายกรรม ที่ไม่มีโทษ วาจากรรมที่ไม่มีโทษ และมโนกรรมที่ไม่มีโทษ เขาได้รับสุขโสมนัส ว่า ‘เราประกอบด้วยกายกรรมที่ไม่มีโทษ วาจากรรมที่ไม่มีโทษ มโนกรรมที่ไม่มีโทษ’ นี้เรียกว่า อนวัชช สุขคหบดี คฤหัสถ์ผู้บริโภคคามพึงได้รับสุข ๔ ประการนี้แลตามกาล ตามสมัย

สุขข้อที่ ๔ นี้ นับว่ามีค่ามากที่สุด เป็นความสุขที่เยี่ยมกว่าสุข ๓ ข้อข้างต้น ดังพระพุทธ พจน์ที่ตรัสสรุปว่า

“นรชน ผู้จะต้องตาย

รู้สุขเกิดจากความไม่เป็นหนี้

ระลึกถึงสุขเกิดจากความมีทรัพย์

^{๔๑} อัง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๖๒/๑๐๕.

เสวยสุขเกิดจากการใช้จ่ายทรัพย์

ย่อมเห็นแจ้งด้วยปัญญา

ผู้มีปัญญาได้เห็นชัดอยู่อย่างนี้ย่อมรู้ส่วนทั้ง ๒ ว่า

สุขแม้ทั้ง ๓ นี้ มีค่าไม่ถึงเสียที่ ๑๖

แห่งสุขเกิดจากความประพัตอันไม่มีโทษ”^{๔๒}

พระธรรมคำทรงสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหมด พระองค์ทรงแสดงไว้ก็เพื่อสอนให้ผู้ประพัตปฏิบัติตามได้รับประโยชน์ สามารถแก้ปัญหาในชีวิตประจำวันได้ ตั้งแต่ระดับชาวบ้านธรรมดาจนถึงระดับพระอริยะ

ความสุข ๔ ประการนี้ พระพุทธองค์ทรงแสดงเป็นหลักธรรมสำหรับชาวบ้าน คือผู้ใดอยู่ครองเรือนมีความสุขครบ ๔ ประการนี้ ก็ถือว่าได้รับความสุขในระดับปุถุชน

ความจริงก็เป็นเช่นนั้น เช่นในข้อที่ ๑ สุขเกิดจากการมีทรัพย์ ก็แน่นอน คนมีทรัพย์จะรู้สึกสบายใจไร้กังวล ไม่เหมือนคนประเภทมีเงินชนิดชักหน้าไม่ถึงหลัง

สุขเกิดจากการใช้จ่ายทรัพย์ ก็เช่นเดียวกัน มีแล้วต้องจ่าย ต้องการอะไรก็ซื้อหาได้ แต่ถ้ามีทรัพย์แล้วไม่ใช้ทรัพย์นั้น ก็ไม่พ้นจากการเป็นปุโสเมฝ้าทรัพย์

สุขเกิดจากการไม่มีหนี้ ก็ชัดเจน เพราะคนที่ไม่มีหนี้จะเต็มไปด้วยความสุขเกษมเปรมปรีดิ์ ดำรงชีวิตประจำวันอยู่อย่างสง่าผ่าเผย ด้วยความคิดภาควุฒิใจในความเป็นไท ไม่เป็นหนี้สินใคร ไม่ต้องคอยหลบหน้าเจ้าหนี้ และมีศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์เต็มเปี่ยม

สุขข้อสุดท้าย คือสุขเกิดจากการทำงานที่ปราศจากโทษ ยังเป็นความสุขที่สำคัญ เพราะเป็นการประกอบสัมมาชีพ คือการทำมาหากินในทางสุจริต ซึ่งเป็นอาชีพที่น่าภาคภูมิใจ ไม่ต้องคอยหลบหนีเจ้าหนี้ที่บ้านเมือง เหมือนพวกมิจฉาชีพที่ประกอบอาชีพในทางทุจริต ซึ่งก่อทุกข์โทษให้เกิดแก่ตนตลอดเวลา

เมื่อมองปัจจัยพื้นฐานและความสุขของคนเราตามหลักการทางพระพุทธศาสนาดังกล่าวมานี้ จะเห็นได้ว่า ในหลักพระธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้านั้นไม่ละเลยปัญหาทางเศรษฐกิจของประชาชนชาวบ้าน โดยมองเรื่องความสะดวกรสบายทางวัตถุสิ่งแวดล้อมเป็นสิ่งที่จำเป็นสำหรับชีวิต เพียงแต่ให้รู้คุณและโทษของปัจจัยต่างๆ หรือของทรัพย์สมบัติเหล่านั้น โดยใช้ปัญญาพิจารณาถึงคุณค่าแท้และคุณค่าเทียมของสิ่งเหล่านั้นให้ประจักษ์ชัด ก็จะเกิดความสะดวกสบายระดับที่เรียกว่าความสุขขั้นพื้นฐาน หรือความจำเป็นพื้นฐานของมนุษย์ที่สัมพันธ์กับหลักเศรษฐกิจของนักวิชาการทางโลก

ดังนั้น หลักเศรษฐกิจเมื่อมองในแง่ของพระพุทธศาสนาแล้ว ก็คือหลักการในการดำรงชีวิตเพื่อดำเนินไปสู่ความสุขในการครองเรือน ๔ ประการตามที่พระพุทธเจ้า ทรงแสดงไว้ ซึ่งกล่าวมาให้เห็นชัด ดังนี้ ความสุขที่เกิดจากการมีทรัพย์ ทั้งเคลื่อนที่ได้และเคลื่อนที่ไม่ได้ ความสุขที่

^{๔๒} วจ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๖๒/๑๐๖-๑๐๗.

เกิดจากการใช้จ่ายทรัพย์เพื่อสนองความต้องการของตนได้ตามปรารถนา ความสุขที่เกิดจากไม่ต้องเป็นหนี้เป็นสินคนอื่น ซึ่งทางพระพุทธศาสนาแสดงว่า การเป็นหนี้คนอื่นนั้นเป็นความทุกข์ในโลกประการหนึ่ง

ทั้งนี้ โดยเหตุที่วัตถุประสงค์ของหลักเศรษฐกิจได้เน้นไปที่สวัสดิการและสวัสดิภาพ ดังนั้น พระพุทธองค์จึงทรงแสดงความสุขที่อาจให้ความสุขใจ ปลื้มใจ มั่นใจในชีวิตไว้ในประการที่ ๔ คือ ความสุขที่เกิดขึ้นจากการดำรงชีวิตที่ปราศจากโทษ โดยจะต้องมีหลักของคุณธรรม จริยธรรมเข้าไปควบคุมทั้งในด้านการผลิต การบริโภค การแลกเปลี่ยน การคลัง การแบ่งสรร และแม้แต่การวางแผน

๓.๓ การนำหลักกัลยาณมิตตามาใช้ในการดำเนินชีวิต

ในพระสูตรตันปิฎก อัฐกนิบาต อุชชยสูตร คือสูตรว่าด้วยอุชชยพราหมณ์ พระพุทธองค์ทรงแนะนำเทคนิคเกี่ยวกับการดำรงชีวิต ที่จะอำนวยผลเพื่อเกื้อกูลในภพนี้ เพื่อสุขในภพนี้ เพื่อเกื้อกูลในภพหน้า เพื่อสุขในภพหน้า ไว้ว่า

“คือกุลบุตรในโลกนี้วางตัวเหมาะสม เจริญ สันทนากับคนในบ้านหรือในนิคมที่ตนอาศัยอยู่ จะเป็นคหบดี บุตรคหบดี คนหนุ่มผู้เคร่งคิล หรือคนแก่ผู้เคร่งคิลก็ตาม ผู้ถึงพร้อมด้วยศรัทธา ถึงพร้อมด้วยศีล ถึงพร้อมด้วยจาคะ และถึงพร้อมด้วยปัญญา คอยศึกษาสัทธาสัมปทาของท่านผู้ถึงพร้อมด้วยศรัทธาตามสมควรคอยศึกษาศีลสัมปทาของท่านผู้ถึงพร้อมด้วยศีลตามสมควร คอยศึกษาจาคะสัมปทาของท่านผู้ถึงพร้อมด้วยจาคะตามสมควร และคอยศึกษาปัญญาสัมปทาของท่านผู้ถึงพร้อมด้วยปัญญาตามสมควร นี้เรียกว่า กัลยาณมิตตตา^{๔๓}

คำว่า “กะ” ย่อมาจากคำว่า “กัลยาณมิตตตา” แปลว่า การมีเพื่อนเป็นคนดี ไม่คบคนชั่ว เพราะคบคนพาล พาลพาไปหาผิด คบบัณฑิต บัณฑิตพาไปหาผล คบคนจึงต้องดูหน้าว่าเพื่อนเป็นคนดีที่มีลักษณะไม่เป็นคนปอกลอก ไม่ดีแต่พูด ไม่หัวประจบและไม่เป็นคนชักชวน ไปในทางฉิบหาย มีการดื่มเมา เทียวกลางคืน มั่วเมาในการเล่นและฝึการพนันเข้าสิงจิตใจ และขอให้ถือคติว่า

“มีเพื่อนดีมีหนึ่งถึงจะน้อย ดีกว่าร้อยเพื่อนคิดริษยา

เหมือนมีเกลือนิดหน่อยด้อยราคา ดีกว่าน้ำเค็มเต็มทะเล”

ความสำคัญของกัลยาณมิตร

การนำหลักกัลยาณมิตตามาใช้ในการดำเนินชีวิต ความมีกัลยาณมิตร คือมีผู้แนะนำสั่งสอน ที่ปรึกษาเพื่อนที่คบหาและบุคคลผู้แวดล้อมที่ดี, ความรู้จักเลือกเสวนาบุคคลหรือเข้าร่วมหมู่กับท่านผู้ทรงคุณทรงปัญญามีความสามารถซึ่งจะช่วยแวดล้อม สนับสนุนชักจูงชี้ช่องทาง เป็นแบบอย่างตลอดจนเป็นเครื่องอุดหนุนเกื้อกูลแก่กัน ให้ดำเนินก้าวหน้าไปด้วยดี ในการศึกษาอบรม การครองชีวิต การประกอบกิจการและธรรมปฏิบัติ สิ่งแวดล้อมทางสังคมที่ดี^{๔๔} ข้อนี้นับเป็นองค์ประกอบภายนอก ดังพุทธพจน์ว่า

^{๔๓} อัง.อัฐก. (ไทย) ๒๓/๕๕/๓๔๔.

^{๔๔} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๕-๑๒๙/๒-๓๖.

“ภิกษุทั้งหลาย เมื่อดวงอาทิตย์อุทัยอยู่ ย่อมมีแสงอรุณขึ้นมาก่อน เป็นบุพนิมิตฉันใด ความมีกัลยาณมิตรก็เป็นตัวนำ เป็นบุพนิมิต แห่งการเกิดขึ้นของอารยอัษฎางคิกมรรค แก่ภิกษุ ฉะนั้น” “ความมีกัลยาณมิตร เท่ากับเป็นพรหมจรรย์ (การครองชีวิตประเสริฐ) ทั้งหมดทีเดียว เพราะว่า ผู้มีกัลยาณมิตรพึงหวังสิ่งนี้ได้ คือ จักเจริญ จักทำให้มากซึ่งอารยอัษฎางคิกมรรค” “อาศัยเราผู้เป็น กัลยาณมิตร เหล่าสัตว์ผู้มีชาติเป็น ธรรมดา ก็พ้นจากชาติผู้มีชราเป็นธรรมดา ก็พ้นจากชรา ผู้มีมรณะ เป็นธรรมดา ก็พ้นจากมรณะ ผู้มีโสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และ อุปายาสเป็นธรรมดา ก็พ้นจาก โสกะ ปริเทวะ ทุกข์โทมนัส และอุปายาส”^{๔๕}

“เราไม่เล็งเห็นองค์ประกอบภายนอกอื่นแม้สักอย่างเดียว ที่มีประโยชน์มากสำหรับ ภิกษุผู้เป็นเสขะ เหมือนความมีกัลยาณมิตร, ภิกษุผู้มีกัลยาณมิตร ย่อมกำจัดอกุศลได้ และย่อมยัง กุศลให้เกิดขึ้น” “ความมีกัลยาณมิตร ย่อมเป็นไปเพื่อประโยชน์ยิ่งใหญ่ เพื่อความดำรงมั่นไม่เสื่อมสูญ ไม่อันตรายแห่งสัทธรรม” ฯลฯ^{๔๖}

ความจำเป็นต้องมีกัลยาณมิตร

การได้คบกัลยาณมิตร เปรียบเหมือนบุพนิมิตแห่งการเกิดขึ้นของคุณธรรมภายใน จะเป็น หนทางนำไปสู่การได้ประสบความสำเร็จอันสูงสุดในชีวิตทั้งทางโลกและทางธรรม คือทางโลกก็ประสบ ความสำเร็จในการครองเรือนทางธรรมก็จะนำไปสู่การได้บรรลุมรรคผลนิพพานกัลยาณมิตรมิได้ หมายถึงเพื่อนที่ดีทั่วไปเท่านั้น แต่ยังหมายถึงบุคคลผู้เปรียบพร้อมด้วยคุณสมบัติที่จะชี้แนะหนทาง สว่าง ในการดำเนินชีวิตที่ถูกต้องให้กับผู้อื่น บุคคลใดมีกัลยาณมิตร ชื่อว่าเป็นผู้มีบุญที่สั่งสมไว้ดีแล้ว ควรคบบุคคลเช่นนั้น เพราะเป็นบุคคลที่หาได้ยากในโลก พระพุทธองค์จึงทรงสรรเสริญความเป็นผู้มี กัลยาณมิตร

พระสุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค อุปัทมสูตร^{๔๗} คือสูตรว่าด้วยความเป็นผู้ มิตรดีเป็นพรหมจรรย์กึ่งหนึ่ง ครั้งหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ นิคมของเจ้าศากยะ ชื่อว่าสัก กระแคว้นสักกะ ครั้งนั้นแล ท่านพระอานนท์เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับถวายอภิวาทแล้ว นั่ง ณ ที่สมควร ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคดังนี้ว่า

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ความเป็นผู้มีมิตรดี มีสหายดี มีเพื่อนดี เป็นพรหมจรรย์กึ่งหนึ่ง”

พระผู้มีพระภาค ตรัสว่า “อย่ากล่าวอย่างนั้น อานนท์ อย่ากล่าวอย่างนั้นอานนท์ ที่จริง ความเป็นผู้มีมิตรดี มีสหายดี มีเพื่อนดี เป็นพรหมจรรย์ทั้งหมดทีเดียว อานนท์ ภิกษุผู้มีมิตรดี มีสหาย ดี มีเพื่อนดีพึงหวังข้อนี้ได้ว่า จักเจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ ทำอริยมรรคมีองค์ ๘ ให้มากภิกษุผู้มีมิตรดี มีสหายดี มีเพื่อนดี เจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ ทำอริยมรรคมีองค์ ๘ ให้มาก อย่างไร คือภิกษุในธรรม วินัยนี้

^{๔๕} อก.เอก.(ไทย) ๒๐/๓๒-๑๒๘/๑๖-๒๕.

^{๔๖} ขุ.อิติ. (ไทย) ๒๕/๑๙๕/๒๓๗.

^{๔๗} สง.ม. (ไทย) ๑๙/๒/๒-๔.

๑. เจริญสัมมาทิฐิอันอาศัยวิเวก (ความสงัด) อาศัยวิราคะ (ความคลายกำหนด) อาศัยนิโรธ (ความดับ) น้อมไปในโอสสัคคะ (ความสละ)

๒. เจริญสัมมาสังกัปปะอันอาศัยวิเวก ...

๓. เจริญสัมมาวาจา ...

๔. เจริญสัมมากัมมันตะ ...

๕. เจริญสัมมาอาชีวะ ...

๖. เจริญสัมมาวายามะ ...

๗. เจริญสัมมาสติ ...

๘. เจริญสัมมาสมาธิอันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในโอสสัคคะ

อนึ่ง ข้อที่ว่าความเป็นผู้มีมิตรดี มีสหายดี มีเพื่อนดี เป็นพรหมจรรย์ทั้งหมดทีเดียวนั้นพึงทราบโดยปริยายนี้ ด้วยว่าเพราะอาศัยเราผู้เป็นมิตรดี เหล่าสัตว์ผู้มีชาติ (ความเกิด) เป็นธรรมตาย่อมพ้นจากชาติ ผู้มีชรา (ความแก่) เป็นธรรมตาย่อมพ้นจากชรา ผู้มีมรณะ (ความตาย) เป็นธรรมตาย่อมพ้นจากมรณะ ผู้มีโสกะ (ความเศร้าโศก) ปริเทวะ (ความคร่ำครวญ) ทุกข์ (ความทุกข์กาย) โทมนัส (ความทุกข์ใจ) และอุปายาส (ความคับแค้นใจ) เป็นธรรมตาย่อมพ้นจากโสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาส

อานนท์ ข้อที่ว่าความเป็นผู้มีมิตรดี มีสหายดี มีเพื่อนดี เป็นพรหมจรรย์ทั้งหมดทีเดียวนั้นพึงทราบโดยปริยายนี้แล”^{๔๘}

กัลยาณมิตรมีความสำคัญอย่างยิ่งยวด ดังเช่นในอดีตที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงเกิดมาแล้วเป็นผู้มีความเห็นผิด จนเกือบจะไม่ได้พบกับหนทางของพระนิพพาน แต่เนื่องจากพระองค์ได้คบหากับบุคคลอันเป็นกัลยาณมิตร พระองค์จึงได้ก้าวเข้ามาสู่หนทางของการสร้างบารมี จนกระทั่งบรรลุพระสัมมาสัมโพธิญาณได้

การมีกัลยาณมิตรนั้น เป็นทั้งหมดของการดำเนินชีวิตอันประเสริฐ ดังเรื่องที่ปรากฏในพระสุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปัณณาสก์ ฆฏิการสูตร คือสูตรว่าด้วยช่างหม้อชื่อฆฏิการะ^{๔๙}

พระองค์ทรงระลึกชาติในหนหลัง ตรัสเล่าให้พระอานนท์ฟังว่า ในสมัยนั้นเป็นสมัยของพระพุทธเจ้าพระนามว่า กัสสปะ ณ ตำบล บ้านเวฬุคิยะ มีชายหนุ่ม ๒ คนเป็นเพื่อนรักกัน คนหนึ่งชื่อ ฆฏิการะ อีกคนหนึ่งชื่อ โชติปาละ ทั้งสองคนนี้จะจะเป็นเพื่อนที่รักกันมาก แต่กลับมีอุปนิสัยในทางธรรมที่แตกต่างกันราวฟ้ากับดิน ฆฏิการะนั้นเป็นผู้ที่มีความศรัทธาเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา มาก เขาได้ชื่อว่าเป็นอุปัฏฐาก ที่ดีเลิศของพระพุทธเจ้ากัสสปะ แต่โชติปาละเป็นผู้ที่ไม่มีความ

^{๔๘} สง.ม. (ไทย) ๑๙/๒/๒-๔.

^{๔๙} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๒๘๓-๒๘๖/๓๓๘-๓๔๒.

ศรัทธาในพระพุทธศาสนาเลย เขาไม่เคยไปฟังธรรม ไม่เคยแม้แต่จะไปกราบพระพุทธเจ้า ฆฎิการะก็พยายามชักชวนอยู่เสมอ แม้ว่าความปรารถนาดีของเขาจะถูกปฏิเสธเสียทุกครั้งไป

จนกระทั่งวันหนึ่ง ฆฎิการะจึงออกอุบายชวนโชติपालะไปอาบน้ำยังท่าน้ำ ซึ่งอยู่ใกล้กับพระอารามของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า พออาบน้ำชำระกายเป็นที่เย็นกายเย็นใจแล้ว ฆฎิการะก็กล่าวชวน

โชติपालะว่า “โชติपालะ ไปเถอะ ไปเฝ้าพระพุทธเจ้ากัน พระอารามของพระองค์ท่านอยู่ที่ตรงนี้เอง”

โชติपालะกล่าวตอบว่า “อย่าเลย เราไม่เห็นประโยชน์อะไรกับการที่จะได้เห็นสมณะโล้น สู้ไปเที่ยวจะสนุกเสียกว่า”

ฆฎิการะก็บอกว่า “มีประโยชน์สิเพราะการเห็นสมณะนั้นเป็นมงคล ไปกันเถอะ” โชติपालะก็ปฏิเสธ อีก ฆฎิการะจึงเดินเข้าไปจับมือของโชติपालะ โชติपालะสละมือออก ฆฎิการะเปลี่ยนมาจับขาคของโชติपालะ โชติपालะก็ดึงมือออกอีก ฆฎิการะไม่ละความพยายามหันมาดึงมวยผม พร้อมกับกล่าวชวนซ้ำอีก คราวนี้โชติपालะรู้สึกขัดใจขึ้นมาทันที

“เอ๊ะ ทำไมต้องมาดึงมวยผมกันด้วยละ สมณะ โล้นนะ มีตัวอย่างหรือ ท่านจึงอยากให้ข้าพเจ้าไปเฝ้าสัก”

และด้วยอานุภาพแห่งกัลยาณมิตร โชติपालะ ก็รำลึกได้ว่า โดยปกติแล้ว ฆฎิการะเป็นเพื่อนที่หวังดีกับเขาเสมอมา ไม่เคยเลยที่จะชักนำไปในทางที่เสียหาย เขาเริ่มคิดได้ว่าการที่ฆฎิการะชวนไปเฝ้าพระพุทธเจ้าอยู่เสมอนี้ ก็ควรจะเป็นการชักนำไปในทางที่ดีอีกเช่นเคย ดังนั้นโชติपालะจึงยอมไปเฝ้าพระพุทธเจ้า

เมื่อไปถึงพระอาราม ทั้งสองกราบพระสัมมาสัมพุทธเจ้าแล้วก็นั่งในที่อันควรข้างหนึ่ง พระสัมมาสัมพุทธเจ้าก็ทรงปฏิสันถารด้วยพระทัยที่เปี่ยมด้วยความเมตตา แล้วพระองค์ก็ทรงแสดงพระธรรมเทศนาด้วยกระแสเสียงอันไพเราะ แสดงธรรมที่ไพเราะทั้งในเบื้องต้น ท่ามกลาง และเบื้องปลาย หลังธรรมธาราให้รินไหลเข้าสู่กระแสใจของโชติपालะ โชติपालะได้ฟังธรรมแล้ว ใจของเขาก็ผ่องใสเหมือนคนที่เดินหลงทางอยู่ในทะเลทรายมาเป็นเวลานาน แล้วได้พบกับบ่อน้ำที่ให้ทั้งความเย็นกายเย็นใจ ใจของเขาตี๋มด้าในรสแห่งอมตธรรมยิ่งนัก แล้วด้วยใจที่ศรัทธาตั้งมั่นไม่คลอนแคลน โชติपालะจึงขอออกบวชอุทิศตนเป็นพุทธบูชาตลอดชีวิต

แล้วพระผู้มีพระภาคเจ้าก็ทรงกล่าวกับพระอานนทสัปโปปาว่า ดูก่อนอานนท เธออย่าได้ฟังคิดเลยว่าเราคือ ฆฎิการะ บุรุษผู้มีความเห็นถูก แต่แท้ที่จริงแล้วเราคือ โชติपालะ บุรุษผู้มีความเห็นผิดคนนั้น แต่เนื่องจากเราได้คบหากับบุคคลอันเป็นยอดกัลยาณมิตร คือ ฆฎิการะ เราจึงได้กลับมา

เป็นผู้มีความเห็นถูก ก้าวเข้ามาสู่หนทางแห่งการสร้างความดี มาสร้างบารมี จนกระทั่งบรรลุพระสัมมาสัมโพธิญาณได้ในที่สุด

พระองค์ได้กัลยาณมิตร คือเพื่อนที่ประเสริฐอย่างฉวิการะ ทำให้เปลี่ยนจากผู้มีความเห็นผิดมาเป็นผู้มีความเห็นถูกต้อง ได้มีโอกาสสร้างบารมีเพื่อการตรัสรู้พระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ แม้พระองค์เองจะได้รับการพยากรณ์จากพระพุทธเจ้าว่าพระองค์ไม่ถ้วน ได้ชื่อว่าเป็นนิยตโพธิสัตว์ คือเป็นบุคคลผู้เที่ยงแท้ต่อการบรรลุธรรมเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าแล้ว แต่ก็ยังมีความจำเป็นต้องอาศัยกัลยาณมิตร คอยประคับประคองเพื่อไปให้ถึงจุดหมายปลายทางอันสูงสุดของชีวิต เพราะกัลยาณมิตรเป็นทั้งหมดของพรหมจรรย์นั้นคือการที่คนเราจะทำความดีให้ได้ตลอด หรือดำรงตนอยู่ในเพศพรหมจรรย์ให้บริสุทธิ์บริบูรณ์ได้นั้น ต้องอาศัยกัลยาณมิตรคอยชี้แนะ

คุณสมบัติของกัลยาณมิตร

กัลยาณมิตร หมายถึงเพื่อนที่ดีหรือผู้ที่คอยแนะนำ ให้คำปรึกษา ชักจูงเราไปสู่สิ่งที่ดี เป็นบุคคลที่คอยช่วยเหลือ สนับสนุน รวมทั้งคอยเกื้อหนุนค้ำจุนให้ชีวิตของเราดำเนินไปได้ด้วยดี โดยปราศจากความอิจฉาริษยา ความเบียดเบียน เอาัดเอาเปรียบ หรือความเห็นแก่ตัว

มีหลายคนที่คบเพื่อนดีชีวิตก็พบเจอแต่ความสุขความเจริญ แต่ก็มีอีกหลายคนที่คบเพื่อนไม่ดีก็มีชีวิตที่ตกต่ำเพราะเลือกที่จะอยู่หรือคลุกคลีกับคนไม่ดี อยู่ในสังคมที่ไม่ดีหรืออยู่ในสภาพแวดล้อมที่เป็นแหล่งโจรฉนั้นเอง ที่นี้ลองมาดูคุณสมบัติของมิตรแท้และมิตรเทียมกันก่อน เพื่อเป็นประโยชน์ในการเลือกคบเพื่อน

การคบมิตรเป็นเรื่องสำคัญของคน เพราะคนเราจะอยู่อย่างโดดเดี่ยวโดยไม่พึ่งพาอาศัยผู้อื่นไม่ได้ แต่การคบมิตรถ้าได้มิตรดีก็เป็นศรีแก่ตัว คบมิตรชั่วก็พาให้ตัวมัวหมองไปด้วยมิตรเทียม คือคนที่เราไม่สามารถรวมหัวจมท้าย หรือหวังพึ่งพาอะไรๆ ไม่ได้เลย

มิตร กับ สหายต่างกัน

มิตรดี หมายถึง มิตรที่มีคุณธรรม คือมีศีล เป็นต้น^{๕๐}

มิตร คือ ผู้รักใคร่กันสนิทสนมกันจะประพุดิตร่วมหรือไม่ประพุดิตร่วมก็ตามมี ๒ ประเภท คือ ๑. มิตรปฏิรูป (คือ คนเทียมมิตร ๔ จำพวก) ๒. มิตรแท้ มี ๔ จำพวก

สหายดี หมายถึงเพื่อนร่วมงานที่ดี^{๕๑}

สหาย คือผู้ประพุดิตร่วมกัน เช่นมีการงานหรือมีหน้าที่ทำร่วมกันและอยู่ร่วมกัน เป็นต้น ไม่ถึงกับรักใคร่กัน

เพื่อนดี หมายถึงเพื่อนที่รักใคร่สนิทสนมรู้ใจกัน ซื่อสัตย์ต่อกัน^{๕๒}

^{๕๐} ๐.จตุกก.อ. (บาลี) ๒/๒๒/๓๐๐.

^{๕๑} ๐.ทสก.อ. (บาลี) ๓/๑๗/๓๒๒.

^{๕๒} ๐.ทสก.อ. (บาลี) ๓/๑๗/๓๒๒.

นอกจากนี้ในพระสูตรตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย สัตตกนิบาต ปฐมมิตตสูตร^{๕๓} คือสูตรว่า ด้วยองค์แห่งมิตร สูตรที่ ๑ พระพุทธเจ้ายังได้ตรัสเกี่ยวกับการดูมิตรแท้ อีก ๗ ประการด้วย ด้วยพุทธพจน์ว่า

“ภิกษุทั้งหลาย มิตรประกอบด้วยองค์ ๗ ประการ เป็นผู้ควรเสพ องค์ ๗ ประการ คือ

๑. ให้สิ่งที่ให้ได้อย่าง
๒. ทำสิ่งที่ทำได้ยาก
๓. อดทนถ้อยคำที่อดทนได้อย่าง
๔. เปิดเผยความลับแก่เพื่อน
๕. ปิดความลับของเพื่อน
๖. ไม่ทอดทิ้งในยามวิบัติ
๗. เมื่อเพื่อนสิ้นโรคสมบัติ ก็ไม่ดูหมิ่น

ภิกษุทั้งหลาย มิตรประกอบด้วยองค์ ๗ ประการนี้แล เป็นผู้ควรเสพมิตรยอมให้สิ่งที่ให้ได้อย่าง ทำสิ่งที่ทำได้ยากอดทนถ้อยคำที่อดทนได้อย่างเปิดเผยความลับแก่เพื่อน ปิดความลับของเพื่อนไม่ทอดทิ้งในยามวิบัติเมื่อเพื่อนสิ้นโรคสมบัติก็ไม่ดูหมิ่นในโลกนี้ ฐานะเหล่านี้มีอยู่ในบุคคลใด บุคคลนั้นจัดว่าเป็นมิตรผู้ต้องการจะคบมิตร ควรคบมิตรเช่นนั้น

ในทุติยมิตตสูตร คือว่าด้วยองค์แห่งมิตร สูตรที่ ๒ ภิกษุทั้งหลาย มิตรประกอบด้วยองค์ ๗ ประการ เป็นผู้ควรเสพ ควรคบ ควรเข้าไปนั่งใกล้ แม้จะถูกขับไล่ก็ตามองค์ ๗ ประการ อะไรบ้าง คือ ๑. เป็นที่รักเป็นที่พอใจ ๒. เป็นที่เคารพ ๓. เป็นที่ยกย่อง ๔. เป็นนักพูด ๕. เป็นผู้อดทนต่อถ้อยคำ ๖. เป็นผู้พูดถ้อยคำลึกซึ้งได้ ๗. ไม่ชักนำไปในอฐานะ

ภิกษุทั้งหลาย มิตรประกอบด้วยองค์ ๗ ประการนี้แล เป็นผู้ควรเสพ ควรคบ ควรเข้าไปนั่งใกล้ แม้จะถูกขับไล่ก็ตาม มิตรเป็นที่รัก เป็นที่เคารพ เป็นที่ยกย่องเป็นนักพูด เป็นผู้อดทนต่อถ้อยคำพูดถ้อยคำลึกซึ้งได้ ไม่ชักนำไปในอฐานะ ในโลกนี้ ฐานะเหล่านี้มีอยู่ในบุคคลใดบุคคลนั้นจัดว่าเป็นมิตรผู้มุ่งประโยชน์และอนุเคราะห์ผู้ต้องการจะคบมิตร ควรคบมิตรเช่นนั้นแม้จะถูกขับไล่ก็ตาม^{๕๔}

^{๕๓} อ.ส.ต.ต.ก. (ไทย) ๒๓/๓๖/๕๖.

^{๕๔} อ.ส.ต.ต.ก. (ไทย) ๒๓/๓๖/๕๖.

กัลยาณมิตรธรรม องค์คุณของกัลยาณมิตร คุณสมบัติของมิตรดีหรือมิตรแท้คุณสมบัติของมิตรดีหรือมิตรแท้ คือ ท่านที่คบหรือเข้าหาแล้วจะเป็นเหตุให้เกิดความดีงามและความเจริญ ในที่นี้มุ่งเอามิตรประเภทครู หรือพี่เลี้ยงเป็นสำคัญ^{๕๕}

๑. “ปิโย” แปลว่า น่ารัก หมายถึง เป็นที่สบายใจเมื่อเข้าใกล้ คือเมื่อได้พบเจอครั้งใดก็มีความสุข มีแต่ความสดชื่น แจ่มใส ร่าเริงเบิกบานใจอยู่เป็นนิตย์ ยังได้เข้าใกล้ได้สนทนาพูดคุยด้วยแล้วยังสบายใจ ชวนให้ปรึกษาไต่ถาม

ในคัมภีร์ฎีกา ท่านอธิบายไว้ว่า คำว่า “เป็นที่รักเป็นที่พอใจ” ในที่นี้หมายถึงมีลักษณะแห่งกัลยาณมิตร ๘ ประการ คือ (๑) มีศรัทธา คือ เชื่อการตรัสรู้ของพระตถาคต เชื่อกรรมและผลของกรรม (๒) มีศีล คือ เป็นที่รัก เป็นที่เคารพ เป็นที่นับถือของสัตว์ทั้งหลาย (๓) มีสุตะ คือ กล่าวถ้อยคำที่ลึกซึ้งที่สัมปยุตด้วยสัจจะและปฏิจจสมุปบาท (๔) มีจาคะ คือ ปราบรณาน้อย สันโดษ ชอบสงัด ไม่คลุกคลีด้วยหมู่ (๕) มีความเพียร คือ ปราบรณความเพียรในการปฏิบัติเพื่อแก้กฏแก้ตนและแก้กฏแก้ผู้อื่น (๖) มีสติ คือ มีสติตั้งมั่น (๗) มีสมาธิ คือ มีจิตตั้งมั่นไม่ฟุ้งซ่าน (๘) มีปัญญา คือ รู้อย่างไม่วิปริต ใช้สติพิจารณาคติแห่งกุศลธรรมและอกุศลธรรม รู้สิ่งที่แก้กฏและสิ่งไม่แก้กฏแห่งสัตว์ทั้งหลายด้วยปัญญาตามความเป็นจริง มีจิตเป็นหนึ่งในอารมณ์นั้นด้วยสมาธิ เว้นสิ่งที่ไม่แก้กฏ ประกอบสิ่งที่แก้กฏด้วยความเพียร^{๕๖}

๒. “ครุ” แปลว่า นำเคารพ หมายถึง เป็นผู้ที่ถูกอดมไปด้วยคุณธรรมความดีจนเป็นที่ทราบโดยทั่วไป เมื่อหมู่ญาติได้พบเห็นก็อดไม่ได้ที่จะแสดงความเคารพด้วยความชื่นชม นอกจากนี้แล้ว กัลยาณมิตรยังเป็นผู้วางตนได้อย่างเหมาะสมตลอดเส้นทางการทำหน้าที่กัลยาณมิตร จนทำให้หมู่ญาติทั้งหลายเกิดความมั่นใจ อบอุ่นใจ เชื่อมมั่นอย่างสนิทใจว่า กัลยาณมิตรจะเป็นที่พึ่งที่ปรึกษาได้อย่างแน่นอน

๓. “ภาวนีโย” แปลว่า นำเทิดทูน หมายถึง ความรู้สึกชื่นชมที่เกิดขึ้นภายใน และอดไม่ได้ที่จะเอาคุณธรรมความดีของกัลยาณมิตรมากล่าวเล่าขาน ให้หมู่ญาติทั้งหลายได้รับฟังอย่างไม่รู้เบื่อ อยากจะชักชวนหมู่ญาติทั้งหลายให้ได้ไปพบเจอ ได้ไปฟังธรรมจากกัลยาณมิตร เพราะเชื่อมั่นว่า ไม่ว่าหมู่ญาติจะมีปัญหา ยุ่งยาก หนักหนาเพียงใด กัลยาณมิตรย่อมแก้ไขให้ได้หมดทั้งสิ้น

๔. “วตฺตา จ” แปลว่า ฉลาดพราสอนให้ได้ผล หมายถึง มีความสามารถพูดโน้มน้าวให้หมู่ญาติหรือคนรอบข้างทำตามในสิ่งที่ดีงาม ชี้แจงพราสอนด้วยความกรุณาปรารภนาต้อย่างจริงใจและต่อเนื่อง

คำว่า “วตฺตา” คือ เป็นนักพูด ในที่นี้มุ่งหมายถึงเป็นผู้ฉลาดในการใช้คำพูด^{๕๗}

๕. “วจนกฺขโม” แปลว่า อดทนต่อถ้อยคำของหมู่ญาติ หรือคนรอบข้าง หมายถึง พร้อมทั้งจะรับฟังคำปรึกษาซักถามอยู่เสมอ อดทนฟังได้แม้เรื่องการระบายความทุกข์ ความคับแค้นใจจากสภาพ

^{๕๕} วิสุทธิ. (ไทย) ๑/๒/๓๔.

^{๕๖} อัง.สตุตท.ฎีกา. (บาลี) ๓/๓๗-๔๓/๒๐๓.

^{๕๗} อัง.สตุตท.อ. (บาลี) ๓/๓๗/๑๗๙.

ครอบครัว การทำงาน หรือการดำเนินชีวิต หรือคำก้าวร้าวหยาบคายของคนที่ไม่เข้าใจความปรารถนาดี โดยไม่ตอบโต้กลับด้วยความฉุนเฉียวโกรธ

คำว่า “อดทนต่อถ้อยคำ” ในที่นี้หมายถึงปฏิบัติตามโอวาทที่ท่านให้แล้ว^{๕๘}

๖. “**คมภีรณจ กถิ กตฺตา**” แปลว่า สามารถแปลงเรื่องที่ลึกลับ หมายถึง สามารถนำเรื่องที่ยากมาอธิบายให้เห็นภาพพจน์เข้าใจได้ง่าย ทำให้หมู่ญาติทั้งหลายสิ้นความเคลือบแคลงสงสัยในปัญหาเรื่องโลกและชีวิต หรือหัวข้อธรรมะต่าง ๆ (มี ฌาน วิปัสสนา มรรค ผล และนิพพาน) มีความเข้าใจจนสามารถนำไปแก้ไขปัญหาที่ประสบอยู่ให้คลายทุกข์ ความกังวลไปสู่ความสุขได้โดยง่าย

๗. “**โน จฏฐาเน นิโยชเย**” แปลว่า ไม่ชักนำไปในทางเสื่อม หมายถึง ประพฤติตนอยู่ในทำนองคลองธรรม ไม่ยอมทำเรื่องที่เป็นความเสื่อม ทั้งในเรื่องการงานครอบครัว และการทำหน้าที่กัลยาณมิตร มีภูมิปัญญาที่จะแยกแยะออกได้ว่า สิ่งใดถูก-ผิด สิ่งใดชั่ว-ดี สิ่งใดควร-ไม่ควร และเต็มเปี่ยมไปด้วยหิริโอตตปปะ คือความละอายบาป กลัวบาป ไม่ยอมกระทำความชั่วแม้มีโอกาสหรือในที่ลับตาคน

คำว่า “ไม่ชักนำไปในฐานะ” หมายถึง ป้องกันไม่ให้ทำในสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์เกื้อกูล มีคติเป็นทุกข์แต่ชักชวนให้ทำสิ่งที่เป็นประโยชน์เกื้อกูล มีคติเป็นสุข”^{๕๙}

โทษของการคบเพื่อน

การคบเพื่อนเป็นสิ่งสำคัญ มีผลต่อความเจริญก้าวหน้าและความเสื่อมของชีวิตอย่างมาก จึงควรทราบหลักธรรมที่เกี่ยวกับเรื่องมิตรที่เป็นข้อสำคัญๆ ไว้ จึงนำเรื่องคนที่ควรคบกับคนที่ไม่ควรคบและหลักปฏิบัติต่อกันระหว่างมิตรสหายดังต่อไปนี้^{๖๐}

พระพุทธองค์ตรัสไว้ในพระสูตรตันตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค สังคาลกสูตร เรื่องมิตรเทียมว่า คหบดีบุตร คน ๔ จำพวกนี้ เธอพึงทราบว่ามีมิตรแท้ เป็นมิตรเทียม คือ

๑. คนที่ถือเอาแต่ประโยชน์จากผู้อื่นฝ่ายเดียว พึงทราบว่า ไม่มีมิตรแท้ เป็นมิตรเทียม
๒. คนดีแต่พูด พึงทราบว่า ไม่มีมิตรแท้ เป็นมิตรเทียม
๓. คนพูดประจบ พึงทราบว่า ไม่มีมิตรแท้ เป็นมิตรเทียม
๔. คนที่เป็นเพื่อนชักนำไปในทางเสื่อม พึงทราบว่า ไม่มีมิตรแท้ เป็นมิตรเทียม^{๖๑}

คหบดีบุตร คนที่ถือเอาแต่ประโยชน์จากผู้อื่นฝ่ายเดียว เธอพึงทราบว่าไม่มีมิตรแท้ เป็นมิตรเทียม โดยเหตุ ๔ ประการ คือ

^{๕๘} อิง.สตตก.อ. (บาลี) ๓/๓๗/๑๗๙.

^{๕๙} อิง.สตตก.ฎีกา. (บาลี) ๓/๓๗/๒๐๓.

^{๖๐} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), ธรรมบุญชีวิต พุทธจริยธรรมเพื่อชีวิตที่ดีงาม, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๑๙). หน้า ๘๕-๘๗.

^{๖๑} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๕๔/๒๐๗.

(๑) เป็นผู้ถือเอาประโยชน์จากผู้อื่นฝ่ายเดียว

(๒) เสียน้อย ประโยชน์จะได้มาก

(๓) เมื่อตัวเองมีภัยจึงทำกิจของเพื่อน

(๔) คบเพื่อนเพราะเห็นแก่ประโยชน์

คบหบดีบุตร คนที่ถือเอาแต่ประโยชน์จากผู้อ่านฝ่ายเดียว เธอพึงทราบว่าเป็นไมใช่มิตรแท้ เป็นมิตรเทียม โดยเหตุ ๔ ประการนี้แล^{๖๒}

คบหบดีบุตร **คนดีแต่พูด** เธอพึงทราบว่าเป็นไมใช่มิตรแท้ เป็นมิตรเทียม โดยเหตุ ๔ ประการ คือ

๑. กล่าวต้อนรับด้วยเรื่องที่เป็นอดีตไปแล้ว

๒. กล่าวต้อนรับด้วยเรื่องที่ยังมาไม่ถึง

๓. สงเคราะห์ด้วยสิ่งที่ทำประโยชน์มิได้

๔. เมื่อมีกิจเกิดขึ้นเฉพาะหน้าก็แสดงความขัดข้อง

คบหบดีบุตร คนดีแต่พูด พึงทราบว่าเป็นไมใช่มิตรแท้ เป็นมิตรเทียม โดยเหตุ ๔ ประการนี้แล^{๖๓}

คบหบดีบุตร **คนพูดประจบ** เธอพึงทราบว่าเป็นไมใช่มิตรแท้ เป็นมิตรเทียม โดยเหตุ ๔ ประการ คือ

๑. เพื่อนทำชั่ว ก็คล้อยตาม

๒. เพื่อนทำดี ก็คล้อยตาม

๓. สรรเสริญต่อหน้า

๔. นินทาลับหลัง

คบหบดีบุตร คนพูดประจบ เธอพึงทราบว่าเป็นไมใช่มิตรแท้ เป็นมิตรเทียมโดยเหตุ ๔ ประการนี้แล^{๖๔}

คบหบดีบุตร คนที่เป็นเพื่อนชักชวนไปในทางเสื่อม พึงทราบว่าเป็นไมใช่มิตรแท้ เป็นมิตรเทียม โดยเหตุ ๔ ประการ คือ

^{๖๒} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๕๕/๒๐๘.

^{๖๓} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๕๖/๒๐๘.

^{๖๔} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๕๗/๒๐๘.

๑. เป็นเพื่อนที่ชักชวนให้หมกมุ่นในการเสพของมีนเมาคือสุราและเมรัยอันเป็นเหตุแห่งความประมาท

๒. เป็นเพื่อนที่ชักชวนให้หมกมุ่นในการเที่ยวไปตามตรอกซอกซอยในเวลากลางคืน

๓. เป็นเพื่อนที่เฝ้าดูการเล่น

๔. เป็นเพื่อนที่ชักชวนให้หมกมุ่นในการเล่นการพนันอันเป็นเหตุแห่งความประมาท

คหบดีบุตร คนที่เป็นเพื่อนชักชวนไปในทางเสื่อม ฟังทราบว่าเป็นมิตรแท้ เป็นมิตรเทียม โดยเหตุ ๔ ประการนี้แล”^{๖๕}

พระผู้มีพระภาคผู้สุคตศาสดา ครั้นตรัสเวลายาภรณ์ภาษิตนี้แล้ว จึงได้ตรัสคาถาประพันธ์ต่อไปอีกว่า “บุคคลที่ไม่ใช่มิตรแท้ ๔ จำพวกนี้ คือ

(๑) มิตรที่ถือเอาแต่ประโยชน์จากผู้อื่นอย่างเดียว

(๒) มิตรดีแต่พูด

(๓) มิตรพูดประจบ

(๔) มิตรชักนำไปในทางเสื่อม

บัณฑิตรู้อย่างนี้แล้ว ฟังเว้นเสียให้ห่างไกล เหมือนคนเว้นทางมีภัยเฉพาะหน้าเสีย ฉะนั้น”^{๖๖}

มิตรมีใจดี

คหบดีบุตร คน ๔ จำพวกนี้ เธอฟังทราบว่า เป็นมิตรมีใจดี (มิตรแท้) คือ

๑. มิตรมีอุปการะ ฟังทราบว่า เป็นมิตรมีใจดี

๒. มิตรร่วมสุขร่วมทุกข์ ฟังทราบว่า เป็นมิตรมีใจดี

๓. มิตรแนะนำประโยชน์ ฟังทราบว่า เป็นมิตรมีใจดี

๔. มิตรมีความรักใคร่ ฟังทราบว่า เป็นมิตรมีใจดี^{๖๗}

คหบดีบุตร มิตรมีอุปการะ เธอฟังทราบว่า เป็นมิตรมีใจดี โดยเหตุ ๔ ประการ คือ

^{๖๕} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๕๘/๒๐๘-๒๐๙.

^{๖๖} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๕๘/๒๐๙.

^{๖๗} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๖๐/๒๐๙.

๑. ป้องกันเพื่อนผู้ประมาทแล้ว
 ๒. ป้องกันทรัพย์สินสมบัติของเพื่อนผู้ประมาทแล้ว
 ๓. เมื่อมีภัยก็เป็นที่พักพิงกันได้
 ๔. เมื่อมีกิจที่จำเป็นเกิดขึ้น ก็ช่วยโรคภัยให้ ๒ เท่าของทรัพย์ที่ต้องการในกิจนั้น
- คหบดีบุตร มิตรมีอุปการะ เธอพึงทราบว่าเป็นมิตรมีใจดี โดยเหตุ ๔ ประการนี้แล^{๖๘}

คหบดีบุตร มิตรร่วมสุขร่วมทุกข์ เธอพึงทราบว่าเป็นมิตรมีใจดีโดยเหตุ ๔ ประการ คือ

๑. บอกความลับแก่เพื่อน
๒. ปิดความลับของเพื่อน
๓. ไม่ละทิ้งในยามอันตราย
๔. แม้ชีวิตก็อาจจะสละเพื่อประโยชน์ของเพื่อนได้

คหบดีบุตร มิตรร่วมสุขร่วมทุกข์ เธอพึงทราบว่าเป็นมิตรมีใจดี โดยเหตุ ๔ ประการนี้

แล^{๖๙}

คหบดีบุตร มิตรแนะนำประโยชน์ เธอพึงทราบว่าเป็นมิตรมีใจดีโดยเหตุ ๔ ประการ คือ

๑. ห้ามมิให้ทำความชั่ว
๒. แนะนำให้ตั้งอยู่ในความดี
๓. ให้ฟังสิ่งที่ยังไม่เคยฟัง
๔. บอกทางสวรรค์ให้

คหบดีบุตร มิตรแนะนำประโยชน์ เธอพึงทราบว่าเป็นมิตรมีใจดี โดยเหตุ ๔ ประการนี้

แล^{๗๐}

คหบดีบุตร มิตรมีความรักใคร่ เธอพึงทราบว่าเป็นมิตรมีใจดี โดยเหตุ ๔ ประการ คือ

๑. ไม่พอใจความเสื่อมของเพื่อน
๒. พอใจความเจริญของเพื่อน

^{๖๘} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๖๑/๒๑๐.

^{๖๙} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๖๒/๒๑๐.

^{๗๐} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๖๓/๒๑๐.

๓. ห้ามปรามคนที่นินทาเพื่อน

๔. สนับสนุนคนที่สรรเสริญเพื่อน

คหบดีบุตร มิตรมีความรักใคร่ เธอพึงทราบว่าเป็นมิตรมีใจดี โดยเหตุ ๔ ประการนี้แล”^{๗๑}

พระผู้มีพระภาคผู้สุคตศาสดา ครั้นตรัสเวลายากรณภาษิตนี้แล้ว จึงได้ตรัสคาถาประพันธ์ต่อไปอีกว่า

“บุคคลที่เป็นมิตรมีใจดี ๔ จำพวกนี้ คือ

(๑) มิตรมีอุปการะ (๒) มิตรร่วมสุขร่วมทุกข์

(๓) มิตรแนะนำประโยชน์ (๔) มิตรมีความรักใคร่

บัณฑิตรู้อย่างนี้แล้ว พึงเข้าไปคบหาด้วยความจริงใจ เหมือนมารดาคบหาบุตรผู้เกิดแต่อก
ฉะนั้น

บัณฑิตผู้สมบูรณ์ด้วยศีล ย่อมสว่างโชติช่วงดังดวงไฟ เมื่อบุคคลสะสมโภคทรัพย์อยู่ดังตัว
ผึ้งสร้างรัง

โภคทรัพย์ของเขาก็ก่อเพิ่มพูนขึ้น ดุจจอมปลวกที่ตัวปลวกก่อขึ้นฉะนั้น คฤหัสถ์ใน
ตระกูล ผู้สามารถครั้งรวบรวมโภคทรัพย์ได้อย่างนี้แล้ว

พึงแบ่งโภคทรัพย์ออกเป็น ๔ ส่วน คือส่วนหนึ่งใช้สอย ๒ ส่วนใช้ประกอบกิจการงาน ส่วนที่
๔ เก็บไว้ด้วยหมายใจว่าจะใช้ในยามมีอันตรายจึงผูกมิตรไว้ได้”^{๗๒}

โทษของการคบคนพาลเป็นเพื่อน

จิตใจของคนเรานั้นซึมซับความชั่วได้ง่ายกว่าความดี เพราะมีลักษณะตามกระแส ดังนั้น
ใครก็ตามที่คบคนชั่วเป็นมิตร ย่อมจะถูกชักนำให้ทำชั่วได้โดยง่าย พระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ตรัสชี้โทษ
ของการคบคนชั่วเป็นมิตรไว้ ๖ ประการ ให้ดูเป็นตัวอย่าง คือ

๑. ชักนำให้เป็นนักแสดงพนัน

๒. ชักนำให้เป็นนักแสดงเจ้าชู้

๓. ชักนำให้เป็นนักแสดงสุรา

๔. ชักนำให้เป็นนักทำของปลอม หลอกลวงผู้อื่น

๕. ชักนำให้เป็นคนโกงซึ่งหน้า

๖. ชักนำให้เป็นนักแสดงหัวไม้

^{๗๑} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๖๔/๒๑๑.

^{๗๒} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๖๕/๒๑๑-๒๑๒.

จากโทษทั้ง ๖ ประการนี้ นักศึกษาย่อมเห็นได้ว่าคนชั่ว นั้นมีมิฉะตักนิญฝังแน่นอยู่ในกมลสันดาน มีใจมืดมิดเป็นประจำ ย่อมไม่สนใจหรือไม่เชื่อกฎแห่งกรรม จึงกล้าทำกรรมกิเลส ๔ ได้ทุกเรื่อง เกี่ยวข้องกับอบายมุขได้ทุกประเภท แน่แน่นอนเหลือเกินว่าคนประเภทนี้ย่อมมีอคติ จะหาความเป็นธรรม และความรับผิดชอบจากคนประเภทนี้ได้สุดแสนยาก ด้วยเหตุนี้จึงเป็นที่รู้กันในหมู่สัมมาทิฐิชนว่าสุดยอดแห่งอบายมุขคือการคบคนชั่วเป็นมิตร

คนพาล หมายถึง คนที่คิดชั่ว พูดชั่ว ทำชั่ว เป็นปกติ กล่าวคือ บุคคลผู้เป็นอยู่สักแต่ว่ามีลมหายใจเข้าออกไม่เป็นอยู่ด้วยปัญญา เป็นคนโง่ไม่รู้จักดีชั่วบาปบุญคุณโทษประโยชน์และมิใช่ประโยชน์เป็นผู้ไม่มีความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ ไม่สามารถสร้างสรรค์ประโยชน์ทั้งแก่ตนเองและผู้อื่นในสังคมได้แม้ในภพนี้และในภพหน้า ลักษณะคนพาล จะพึงทราบด้วยอำนาจทุจริตทั้ง ๓ ประการ คือ กายทุจริต วาจาทุจริต และมโนทุจริต คนพาลในโลกนี้ย่อมเป็นผู้คิดแต่เรื่องที่ชั่ว พูดแต่คำพูดชั่ว และทำแต่กรรมที่ชั่ว ประเภทของคนพาล ประกอบด้วยลักษณะภายนอกและลักษณะภายใน ลักษณะภายนอกของคนพาลนั้น หมายถึง บุคคลที่มีปกติประพฤติชั่วทางกาย วาจา ใจ ซึ่งอยู่รอบตัวเราไม่ว่าจะอยู่ในสถานภาพหรือสถานที่ใดก็ตามย่อมชักนำให้คนอื่นเข้าสู่ภาวะความเป็นคนพาลและประสบภัยอันตรายได้ ส่วนลักษณะของพาลภายในนั้น ย่อมปรากฏโดยความเป็นคนโง่เขลาเบาปัญญาไม่รู้แจ้งในธรรมมีอริยสัจ ๔ เป็นต้น คนพาลในพระสูตรตันตปิฎก ประกอบด้วยคนพาลเพราะปัจจัยภายใน และพาลเพราะปัจจัยภายนอก ตัวอย่างคนพาลเพราะปัจจัยภายใน ได้แก่ พระเทวทัต และ นางจิจจมานวิกา คนพาลเพราะปัจจัยภายนอก คือคนที่ประกอบด้วยอำนาจแห่งอวิชชา ความหลง และอกุศลธรรมที่เป็นไปในอำนาจของโลภะโทสะโมหะ มีพระเจ้าสุปปพุทธะ นันทมานพ และโกกาลิกภิกษุ เป็นต้น คนพาลเพราะปัจจัยภายนอก คือ การเข้าไปคบหาอยู่ร่วมกับคนชั่วเพราะการคบคนเช่นโดยยอมเป็นเหมือนคนเช่นนั้น ในตัวอย่างนี้ คือพระองคุลิมาลและพระเจ้าอชาตศัตรู เป็นต้น

ผู้ปรารถนาความสุขอย่าอยู่ใกล้คนพาลและอย่ามีคนที่ไม่ดีเป็นเพื่อน

ในพระสูตรตันตปิฎก ขุททกนิกาย อิติวุตตกะ สุขปัตถนาสูตร^{๗๓} คือสูตรว่าด้วยผู้ปรารถนาความสุข พระพุทธองค์ตรัสถึงวิธีทำความสุขให้เกิดขึ้นกับบุคคล ไว้ดังนี้

แท้จริง พระสูตรนี้ พระผู้มีพระภาคตรัสไว้แล้ว พระสูตรนี้ พระอรหันต์กล่าวไว้แล้ว ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้

“ภิกษุทั้งหลาย บัณฑิตเมื่อปรารถนาความสุข ๓ ประการนี้ พึงรักษาศีล ความสุข ๓ ประการ คือ

๑. เมื่อปรารถนาความสุขว่า “ขอความสรรเสริญ จงมาถึงเรา” พึงรักษาศีล
๒. เมื่อปรารถนาความสุขว่า “ขอโภกสมบัตินี้ทั้งหลาย จงเกิดขึ้นแก่เรา” พึงรักษาศีล
๓. เมื่อปรารถนาความสุขว่า “หลังจากตายแล้ว เราจักไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์” พึงรักษาศีล

^{๗๓} ขุ.อิติ. (ไทย) ๒๕/๗๖/๔๓๖-๔๓๗.

ภิกษุทั้งหลาย บัณฑิตเมื่อปรารถนาความสุข ๓ ประการนี้แล พึงรักษาศีล”พระผู้มีพระภาคได้ตรัสเนื้อความดังกล่าวมานี้แล้ว

ในพระสูตรนั้น พระองค์จึงตรัสคาถาประพันธ์ ดังนี้ว่า

“นักปราชญ์ เมื่อปรารถนาความสุข ๓ ประการ คือ ความสรรเสริญ การได้ความปลื้มใจ^{๗๔} และการตายไปเกิดในสวรรค์ พึงรักษาศีล

บุคคลแม้ไม่ทำบาป แต่ยังคงคบคนทำบาป ก็ต้องถูกระวางสงสัยในบาปเรื่อยไป และได้รับคำตำหนิติเตียนมากมาย”

“บุคคลทำคนเช่นใด ให้เป็นมิตร และคบสนิทคนเช่นใด เขาก็เป็นเช่นนั้น เพราะการอยู่ด้วยกัน เป็นเช่นนั้น”

“คนชั่ว เมื่อมาคบมาเกี่ยวข้องกับคนดีทั่วไป หรือคนดีหลงไปคบไปเกี่ยวข้องกับชั่วย่อมพลอยทำให้คนดีแปดเปื้อนบาปไปด้วย เหมือนลูกศรอาบยาพิษ ถูกยาพิษแปดเปื้อนแล้วย่อมทำลายแล่งลูกศรที่สะอาดให้แปดเปื้อนไปด้วย ฉะนั้น เพราะกลัวการแปดเปื้อนบาป”

“ผู้มีปัญญา จึงไม่คบคนชั่วเป็นมิตรเลย ไบหญ้าคาที่คนนำมาใช้ห่อปลาเน่า ก็พลอยเหม็นเน่าส่งกลิ่นคลุ้งตามไปด้วย ฉนใด การคบคนพาล ก็ฉนั้น

ไบไม้ทั้งหลายที่คนนำมาห่อฤษณา ก็พลอยมีกลิ่นหอมฟุ้งตามไปด้วย ฉนใด การคบบัณฑิต ก็ฉนั้น เพราะฉนั้น บัณฑิตรู้ผลดีผลเสียที่จะเกิดแก่ตนดุจไบไม้ที่ใช้ห่อแล้ว ไม่ควรคบอัสถบุรุษ ควรคบแต่สัถบุรุษเท่านั้น

เพราะว่า อัสถบุรุษย่อมชักนำให้ตกนรก ส่วนสัถบุรุษย่อมชักนำให้เข้าถึงสุคติ”^{๗๕}

ในพระสูตรต้นตปิฎก ขุททกนิกาย ชาดก มหานารทกัสมปชาดก พระพุทธองค์ตรัสไว้ว่า

“บุคคลทำคนเช่นใดให้เป็นมิตรและคบหาคนเช่นใด แม้เขาก็ย่อมเป็นคนเช่นนั้น เพราะการอยู่ร่วมกันก็เป็นเช่นนั้น”

“ผู้คบยอมแปดเปื้อนคนคบ ผู้สัมผัสยอมแปดเปื้อนคนสัมผัส เหมือนลูกศรอาบยาพิษย่อมเปื้อนแล่ง เพราะกลัวจะแปดเปื้อน นักปราชญ์ไม่ควรมีคนชั่วเป็นสหาย”

“การคบหาคนพาลก็เหมือนคนเอาไบไม้ห่อปลาเน่า แม้ไบไม้ก็มีกลิ่นเหม็นฟุ้งไปด้วย”

“การคบนักปราชญ์ ก็เหมือนคนเอาไบไม้ห่อฤษณาแม้ไบไม้ก็มีกลิ่นหอมฟุ้งไปด้วย”

“เพราะฉนั้น บัณฑิตรู้ความเป็นบัณฑิตของตนดังไบไม้สำหรับห่อแล้ว จึงเลิกคบอัสถบุรุษ คบแต่สัถบุรุษ อัสถบุรุษย่อมนำไปสู่नรก ส่วนสัถบุรุษย่อมนำไปถึงสุคติ”^{๗๖}

^{๗๔} คำว่า “ความปลื้มใจ” ในที่นี้หมายถึงทรัพย์สินสมบัติ อังใน ขุ.อิติ.อ. (บาลี) ๗๖/๒๙๑.

^{๗๕} ขุ.อิติ. (ไทย) ๒๕/๗๖/๔๓๗.

“แม้หม่อมฉันก็ระลึกชาติที่ตนได้ท่องเที่ยวมาแล้วได้ ๗ ชาติ และรู้ชาติที่ตนจุติจากโลกนี้แล้วจักไปเกิดในอนาคตอีก ๗ ชาติ

ข้าแต่พระองค์ผู้ทรงปกครองประชาชนชาติที่ ๗ ของหม่อมฉันในอดีตหม่อมฉันได้เกิดเป็นบุตรชายของนายช่างทองในกรุงราชคฤห์ แคว้นมคธ หม่อมฉันอาศัยสหายชั่วทำบาปกรรมไว้มากเที่ยวประพฤติดิฉินในภรรยาของผู้อื่นเหมือนจะไม่ตาย

กรรมนั้นยังไม่ทันให้ผลเหมือนไฟที่ถูกกลบไว้ด้วยเถ้าต่อมา ด้วยกรรมอื่นๆ หม่อมฉันจึงได้เกิดในแคว้นวังสะ

ข้าแต่มหाराช หม่อมฉันเป็นบุตรคนเดียวในตระกูลเศรษฐีที่มั่งคั่งสมบูรณ์ มีทรัพย์มาก ในกรุงโกสัมพี ได้รับสักการบูชาอยู่เป็นนิตย์ ในชาตินั้น หม่อมฉันได้คบหามิตรสหายผู้ยินดีในกรรมองามผู้เป็นบัณฑิต เป็นพหูสูตสหายนั้นได้แนะนำให้หม่อมฉันตั้งอยู่ในกรรมอันเป็นประโยชน์

หม่อมฉันได้รักษาอุโบสถศีลในวัน ๑๔ ค่ำ ๑๕ ค่ำ ตลอดราตรีเป็นอันมากกรรมนั้นยังไม่ทันให้ผลเหมือนขุมทรัพย์ที่ฝังไว้ได้น้ำ

ครั้นต่อมา บรรดาบาปกรรมทั้งหลายกรรม คือ การล่วงละเมิดภรรยาของผู้อื่นใด ที่หม่อมฉันได้กระทำไว้ในแคว้นมคธผลของกรรมนั้นได้มาถึงหม่อมฉันแล้วในภายหลังเหมือนดื่มยาพิษอันร้ายแรง^{๗๖}

ในพระสูตรตันตปิฎก ขุททกนิกาย มหานิทเทส^{๗๗} พระพุทธองค์ได้ตรัสถึงหลักว่าด้วยการตัดสินใจผิดการตัดสินใจด้วยอำนาจตัณหา จึงเป็นเหตุให้โศกทรัพย์เสื่อม

สำหรับคนที่ทำการตัดสินใจด้วยอำนาจตัณหา มีลักษณะคือ คนบางคนในโลกนี้ โศกทรัพย์ที่ยังไม่เกิดย่อมไม่เกิดขึ้น และโศกทรัพย์ที่เกิดขึ้นแล้วย่อมถึงความหมดสิ้นไป เขามีความคิดอย่างนี้ว่า “เพราะอุปายอะไรหนอ โศกทรัพย์ที่ยังไม่เกิดขึ้นแก่เรา จึงไม่เกิดขึ้น และโศกทรัพย์ที่เกิดขึ้นแล้ว จึงถึงความสิ้นไป” เขาก็มีความคิดต่อไปอย่างนี้ว่า “เมื่อเรามัวแต่ดื่มน้ำเมา คือสุราและเมรัยอันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท โศกทรัพย์ที่ยังไม่เกิด ก็ไม่เกิดขึ้น และโศกทรัพย์ที่เกิดขึ้นแล้ว ก็ถึงความหมดสิ้นไป เมื่อเรามัวแต่เที่ยวกลางคืน...เมื่อเรามัวแต่เที่ยวดูมหรสพ... เมื่อเรามัวแต่อยู่ในความประมาทด้วยการเล่นการพนัน...เมื่อเรามัวแต่คบคนชั่วเป็นมิตร...เมื่อเรามัวแต่เกียจคร้าน โศกทรัพย์ที่ยังไม่เกิดก็ไม่เกิดขึ้น โศกทรัพย์ที่เกิดขึ้นแล้วก็ถึงความหมดสิ้นไป” ครั้นรู้อย่างนี้แล้ว จึงไม่ประพฤตสิ่งที่เป็นทางเสื่อมแห่งโศกทรัพย์ ๖ ประการ ประพฤติแต่สิ่งที่เป็นทางเจริญแห่งโศกทรัพย์ ๑๖ ประการ ขนย่อมทำการตัดสินใจด้วยอำนาจตัณหาเป็นอย่างนี้บ้าง

อีกนัยหนึ่ง บุคคลย่อมดำเนินชีวิตด้วยกิเลสกรรม พาณิชนกรรม โครักขกรรม(เลี้ยงปศุสัตว์) ศาสตร์แห่งการยิงธนู การรับราชการ หรือด้วยศิลปะอย่างใดอย่างหนึ่งขนย่อมทำการตัดสินใจด้วยอำนาจตัณหา เป็นอย่างนี้บ้าง

^{๗๖} ขุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๑๒๕๕-๑๒๕๘/๓๗๗.

^{๗๗} ขุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๑๒๖๐-๑๒๖๗/๓๗๗-๓๗๘.

^{๗๘} ขุ.ม. (ไทย) ๒๙/๑๐๒/๓๑๓.

ผลกระทบจากการคบคนพาล ปรากฏต่อบุคคลผู้คบหาโดยความเป็นส่วนตัวครอบครัว สังคม ประเทศชาติ และพระพุทธศาสนาทั้งด้านนามธรรมและรูปธรรม อันเป็นเหตุให้บุคคลเสื่อมจาก ความดี กุศลธรรมลาภสักการะสุขและสวัสดีตลอดถึงพระนิพพาน ซึ่งผลกระทบจากการคบคนพาล ดังกล่าวนั้น แสดงให้เห็นถึงความเสื่อมที่บุคคลจะพึงได้รับโดยส่วนเดียว เนื่องจากการคบหาสมาคม กับคนพาลเป็นเหตุและส่งผลให้ได้รับความเสียหายโดยส่วนเดียว อันกระทบต่อสถานภาพของบุคคล ในหลายๆ ด้านดังกล่าวมา

จากที่กล่าวมาสรุปได้ว่า สำหรับการเลือกคบภักตยาณมิตร เพื่อจะได้เป็นเครื่องเตือนใจ ตนเอง ว่าเวลาจะไปคบหาสมาคมกับใคร ก็ควรดูให้ดีเสียก่อนว่าคน คนนั้นเป็นคนดีหรือไม่ เพราะ การคบเพื่อนที่ดีจะทำให้เราได้รับการถ่ายทอดทั้งความรู้และคุณธรรม ทำให้เราพลอยได้รับอานิสงค์ เป็นคนดีตามเพื่อนที่ดีไปด้วย ดำรงชีวิตอยู่ด้วยศีล สมาธิ ปัญญา ฉะนั้น อย่าลืมนึกว่าการคบเพื่อนที่ดี ถือเป็นมงคลอย่างยิ่ง ที่จะทำให้ชีวิตของเราประสบแต่ความสุขความเจริญตลอดไป

๓.๔ การนำหลักสมชีวิตามาใช้ในการดำเนินชีวิต

ในพระสูตรตันปิฎก อัฐกนิบาต อุชชยสูตร คือสูตรว่าด้วยอุชชยพราหมณ์ พระพุทธองค์ ทรงแนะนำเทคนิคเกี่ยวกับการดำรงชีวิต ที่จะอำนวยผลเพื่อเกื้อกูลในภพนี้ เพื่อสุขในภพนี้ เพื่อ เกื้อกูลในภพหน้า เพื่อสุขในภพหน้า ว่า

“คือกุลบุตรในโลกนี้รู้ทางเจริญแห่งโภคทรัพย์และทางเสื่อมแห่งโภคทรัพย์แล้วเลี้ยงชีวิตแต่ พอเหมาะ ไม่ให้ฟุ่มเฟือยนัก ไม่ให้ฝืดเคืองนักด้วยคิดว่า ‘ด้วยการใช้จ่ายอย่างนี้ รายรับของเราจักเกิน รายจ่าย และรายจ่ายของเราจักไม่เกินรายรับ’ เปรียบเหมือนคนชั่งของ หรือลูกมือของคนชั่งของ ยก ตราชั่งขึ้นดูก็รู้ได้ว่า ‘ต้องลดลงเท่านี้ หรือเพิ่มขึ้นเท่านี้’ ฉนใด กุลบุตร ก็ฉนนั่นเหมือนกัน รู้ทางเจริญ แห่งโภคทรัพย์และทางเสื่อมแห่งโภคทรัพย์แล้วเลี้ยงชีวิตแต่พอเหมาะ ไม่ให้ฟุ่มเฟือยนักไม่ให้ฝืดเคือง นักด้วยคิดว่า ‘ด้วยการใช้จ่ายอย่างนี้ รายรับของเราจักเกินรายจ่ายและรายจ่ายของเราจักไม่เกิน รายรับ’ ถ้ากุลบุตรนี้มีรายรับน้อย แต่เลี้ยงชีวิตอย่างฟุ่มเฟือย ก็จะมีผู้กล่าวหาเขาได้ว่า ‘กุลบุตรผู้นี้ใช้ จ่ายโภคทรัพย์เหมือนคนกินผลมะเดื่อ’ ถ้ากุลบุตรนี้มีรายรับมาก แต่เลี้ยงชีวิตอย่างฝืดเคือง ก็จะมีผู้ กล่าวหาเขาได้ว่า ‘กุลบุตรนี้จักตายอย่างไม่สมฐานะ’ แต่เพราะกุลบุตรนี้รู้ทางเจริญแห่งโภคทรัพย์ และทางเสื่อมแห่งโภคทรัพย์แล้วเลี้ยงชีวิตแต่พอเหมาะ ไม่ให้ฟุ่มเฟือยนัก ไม่ให้ฝืดเคืองนัก ด้วยคิดว่า ‘ด้วยการใช้จ่ายอย่างนี้ รายรับของเราจักเกินรายจ่ายและรายจ่ายของเราจักไม่เกินรายรับ’ นี้เรียกว่า สมชีวิตา”^{๗๙}

คำว่า “สะ” ย่อมาจากคำว่า “สมชีวิตา” (สม+ชีวิตา) แปลว่า การเลี้ยงชีวิตตาม สมควรแก่กำลังทรัพย์ที่หามาได้ รู้จักกำหนดรายรับและรายจ่าย อย่าให้สุรุ่ยสุร่ายฟุ่มเฟือยหรืออดคัด ขัดสนจนเกินไปให้รู้จักออมเงิน ออมเงินเอาไว้ ฉุกเฉินเมื่อไร จะได้ใช้เงินออม และขอให้ถือคติว่า

^{๗๙} ๐. ๐. ๐. (ไทย) ๒๓/๕๕/๓๔๔.

“มีสิ่งพึงบรรจบให้ครบบาท อย่าให้ขาดสิ่งของต้องประสงค์

แม้มีน้อยใช้น้อยค่อยบรรจบ อย่าจ่ายลงให้มากจะยากนาน”

โบราณจารย์ ได้แนะนำหลักเกี่ยวกับการใช้จ่ายเลี้ยงชีพของศาสนาพุทธ เป็น “สมชีวิตา” นั่นคือ ให้แบ่งทรัพย์ที่หามาได้เป็น ๕ ส่วน ดังนี้^{๘๐}

“ทั้งเหว – ใส่ปาก – ให้เขา – ฝังดินไว้ – ใช้นี้เก่า”

๑. ใช้นี้เก่า ๑ ส่วน คือ ให้บำรุงเลี้ยงดูบุพพการี บิดามารดา ญาติ พี่น้องและมิตรสหาย

๒. ทั้งลงเหว ๑ ส่วน คือ สำหรับใช้จ่ายบริโภค

๓. ใส่ปาก ๑ ส่วน คือ ให้ภรรยาเก็บไว้ยามขาดแคลน และป่วยไข้ ได้รับความทุกข์ ซึ่งไม่รู้ว่าจะวันข้างหน้า จะเป็นอย่างไร จะได้อยู่ด้วยกันหรือไม่ บุตรจะเลี้ยงเราหรือไม่ ยามแก่ไม่ทราบ

๔. ให้เขา ๑ ส่วน คือ ให้เลี้ยงดูบุตรธิดาศึกษาเล่าเรียน

๕. ฝังดินไว้ ๑ ส่วน คือ ให้ทำบุญ ให้ทาน ฝากไว้ในพระพุทธศาสนา ทำลายมัจฉริยะ ตระหนี่ ประโยชน์ในภพหน้า เรียกว่า สัมปรายิกัตถะประโยชน์ หมายถึงข้อปฏิบัติ 4 ประการ เพื่อผล มุ่งหมายหรือ ประโยชน์ภายหน้าอันได้แก่ ความมีจิตใจเจริญงอกงาม ด้วยคุณธรรมความดี ทำให้ชีวิตนี้มีค่า และเป็นหลักประกันชีวิตในภพหน้า เป็นประโยชน์ขั้นสูง ขึ้นไปจากทฤษฎีมกัตถะประโยชน์

หลักการดำเนินชีวิตแบบสมชีวิตาในพระพุทธศาสนา

การประหยัดเป็นสิ่งสำคัญเช่นเดียวกับการใช้จ่ายและการออม ซึ่งการออมจะหมายถึงการ สงวนเอาไว้เพื่อจะใช้บริโภคในวันหน้า ส่วนการประหยัดเป็นการบริโภคในวันนี้แต่ในขอบเขตที่จำเป็น และสมควร สิ่งใดไม่จำเป็นก็งดหรือตัดทอนลงเสีย หรือจะดัดแปลงประยุกต์ใช้อย่างใดก็ได้ให้ได้ ประโยชน์มากที่สุด ดังในพระไตรปิฎกก็ได้มีพุทธพจน์เล่าให้ฟังถึงภริยาของเศรษฐีคนหนึ่งที่ได้กล่าว กับอาจารย์ของเธอว่า “พวกดิฉันชื่อว่า เป็นคนมีเหย้ามีเรือน จำเป็นต้องรู้จักสิ่งที่ควรสงวน เนยใสเนี่ย ยังดีอยู่จะใช้เป็นยาทาเท้าของพวกทาสหรือกรรมกรก็ได้ ใช้เป็นน้ำมันเติมตะเกียงก็ได้”

ตัวอย่างการบริโภคใช้สอยทรัพย์อย่างประหยัด และคุ้มค่าในพระไตรปิฎกมีตัวอย่าง อัน ดีเยี่ยมของการบริโภคใช้สอยทรัพย์อย่างประหยัดและคุ้มค่ามากตัวอย่างหนึ่ง เป็นเรื่องที่ พระ อานนทได้ตอบกับพระราชอาคันตุกะหนึ่งชื่อโกสัมพี พระนามว่าพระเจ้าอุเทน เมื่อครั้ง พระ อานนทเดินทางไปและพักที่นั่น ในระหว่างทางที่จะไปทำหน้าที่ลงพรหมทัณฑ์แก่พระภิกษุฉันทะผู้ต้อ รัน โดยพระมหาลีของพระเจ้าอุเทนทราบ ว่า พระอานนท์มาพักอยู่ ณ ที่แห่งหนึ่งใกล้พระราชอุทยาน จึงเสด็จไปเยี่ยมมนัสการและถวายผ้าห่ม จำนวน ๕๐๐ ผืน ซึ่งเมื่อพระเจ้าอุเทนทราบ เข้าก็สงสัยว่า พระอานนท์รับผ้าไปทำไมตั้งมากมาย จึงได้เสด็จมาไต่ถามและเกิดการโต้ตอบกันขึ้น ดังนี้

^{๘๐} ผศ. ปัญญา นามสง่า, **ปรัชญาไทย**, (พิษณุโลก : โฟกัสการพิมพ์, ๒๕๕๘) หน้า ๔๘๐.

พระเจ้าอุเทนตรัสถามว่า “พวกเธอได้ถวายอะไรแก่สมณเณรบ้าง”

พระมหีสึทูลว่า “พวกหม่อมฉันได้ถวายผ้าห่มจำนวน ๕๐๐ ผืน แก่พระคุณเจ้าอาณนที่พระเจ้าข้า”

พระเจ้าอุเทนเพ่งโทษติเตียนโพนทะนาว่า “ไฉนพระสมณเณรที่จึ่งรับผ้ามาถึงเพียงนี้” พระสมณเณรที่จักทำการค้าขายผ้าหรือจักตั้งร้านค้าหนอ แล้วเสด็จเข้าไปหาท่านพระอาณนที่ ทรงปราศรัยกับพระอาณนที่ ครั้นปราศรัยพอเป็นที่เข้าใจกันแล้ว จึ่งประทับนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง แล้วตรัสถามว่า พระอาณนที่พระมหีสึของข้าพเจ้ามาหาท่านหรือ

พระอาณนที่ “พระมหีสึของพระองค์มาหาอาตมา มหาบพิตร”

พระเจ้าอุเทน “ก็พระนางได้ถวายอะไรแก่ท่านพระอาณนที่บ้าง”

พระอาณนที่ “ได้ถวายผ้าห่มจำนวน ๕๐๐ ผืนแก่อาตมภาพ มหาบพิตร”

พระเจ้าอุเทน “ก็ท่านจัดทำอะไรกะผ้ามากมายถึงเพียงนั้นพระอาณนที่”

พระอาณนที่ “อาตมภาพจักแจ้งให้แก่ภิกษุทั้งหลาย ผู้ที่มีผ้าจีวรคร่ำคร่า มหาบพิตร”

พระเจ้าอุเทน “พระอาณนที่จักทำอย่างไรกะผ้าจีวรเก่าคร่ำคร่าเหล่านั้นต่อไป”

พระอาณนที่ “อาตมภาพจะทำผ้าเก่าคร่ำคร่าเหล่านั้นให้เป็นผ้าดาดเพดาน มหาบพิตร”

พระเจ้าอุเทน “พระอาณนที่จักทำอย่างไรกะผ้าดาดเพดานเก่าเหล่านั้น”

พระอาณนที่ “อาตมภาพ จักทำผ้าเก่าเหล่านั้นให้เป็นผ้าปูฟูก มหาบพิตร”

พระเจ้าอุเทน “พระอาณนที่จักทำอย่างไรกะผ้าปูฟูกเก่าเหล่านั้น”

พระอาณนที่ “อาตมภาพ จักทำผ้าเก่าเหล่านั้นให้เป็นผ้าปูพื้น มหาบพิตร”

พระเจ้าอุเทน “พระอาณนที่ท่านจักทำอย่างไรกะผ้าปูพื้นเก่าเหล่านั้น”

พระอาณนที่ “อาตมภาพจักทำผ้าเก่าเหล่านั้นให้เป็นผ้าเช็ดเท้า มหาบพิตร”

พระเจ้าอุเทน “พระอาณนที่จักทำอย่างไรกะผ้าเช็ดเท้าเก่าเหล่านั้น”

พระอาณนที่ “อาตมภาพจักทำผ้าเก่าเหล่านั้นให้เป็นผ้าเช็ดธูลี มหาบพิตร”

พระเจ้าอุเทน “พระอาณนที่จักทำอย่างไรกะผ้าเช็ดธูลีเก่าเหล่านั้น”

พระอาณนที่ “อาตมภาพจักโขลกผ้าเก่าเหล่านั้นขยำกับโคลนแล้วฉาบทาฝาผนัง มหาบพิตร”

เมื่อพระเจ้าอุเทนได้ทรงสดับเช่นนั้นจึงทรงดำริว่า พระสมณะเชื้อสายพระศากยบุตรทั้งหลายนำผ้าไปทำแบายคยติไม่เก็บผ้าเข้าเรือนคลัง ไม่ตั้งร้านขายผ้า ทรงเลื่อมใสแล้วถวายผ้าอีก

จำนวน ๕๐๐ ผืน แก่พระอานนท์เมื่อรวมจำนวนผ้าที่พระมหาลีของพระเจ้าอุเทนถวาย พระอานนท์ในคราวนั้นรวมเป็นจำนวน ๑,๐๐๐ ผืน^{๘๑}

เรื่องนี้ก็แสดงให้เห็นว่า พระอานนท์เถระใช้ทรัพย์สินของที่มีอยู่นั้นให้เป็นประโยชน์แก่ส่วนรวมเป็นอย่างมาก ทั้งยังใช้ทรัพย์สินอย่างประหยัดและได้ประโยชน์สูงสุดอย่างหาที่ติมิได้ด้วยสมควรที่เราจะได้ระลึกนึกถึงและนำไปปฏิบัติตามแบบอย่างของท่านต่อไป

นี่เป็นตัวอย่างหนึ่งของการประหยัดอย่างชาวพุทธ โดยรายละเอียดมากกว่านี้ ผู้เขียนจำได้ว่าจริงๆ มีถึง ๘ ขั้นตอน การใช้สอยจีวรแบบเต็มอรรถประโยชน์สูงสุดจริงๆ ไม่เหลือทิ้งแม้เศษผ้าจีวรเลย คือไล่ตั้งแต่ เย็บ ชุน ปะ ทำเพดาน (เพราะปะไม่ได้แล้ว) ปูนอน เช็ดเท้า เช็ดธูลี (ฝุ่น) โขลกให้แหลก ผสมกับโคลนปะผนังกุฏิดิน (ครบ ๘ ขั้นตอน) หากพวกเราได้น้อมประยुต์แนวคิดนี้ กับสิ่งของที่เราใช้สอยอยู่ ก็น่าจะลดตักิการจับจ่ายที่ฟุ่มเฟือยลงได้บ้างไม่มากก็น้อย นี่เรื่องหนึ่ง

การประหยัดของพระอานนท์ของอริยสงฆ์สาวกในครั้งพุทธกาลอาจไกลตัวท่านไปหน่อย ผมขอยกตัวอย่างที่ใกล้ตัว ร่วมสมัยกับพวกเรามากกว่านี้คือกรณีท่านพุทธทาสภิกขุ แห่งวัดธารน้ำใส สวนโมกขพลาราม อำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี ซึ่งมีสถานที่แห่งหนึ่ง อันสาธุชนที่ได้ไปเยี่ยมสวนโมกข์มาแล้ว มักไม่ค่อยกล่าวถึงกันมากนัก แต่หากเป็นที่ๆ ผมโปรดปานเป็นการส่วนตัว และสะท้อนให้เห็นถึงการประหยัด ความสมถะของพระมหาปราชญ์ท่านนี้อย่างชัดเจนมากที่สุดทีเดียว

การประหยัดเป็นสิ่งจำเป็นอย่างมาก เราจะมีชีวิตราบรื่นปกติสุขได้ ก็ต้องรู้จักใช้เงินทองอย่างประหยัด ใช้แต่ในสิ่งที่จำเป็นแก่การครองชีพของเรา พยายามใช้จ่ายให้พอเหมาะกะกับรายได้ของเรา เพราะว่าผู้ใช้จ่ายสุรุ่ยสุร่ายใช้เกินฐานะของตนเองนั้นย่อมได้รับความเดือดร้อนอย่างสาหัสเป็นคนมีหนี้สินรุงรังเอาตัวไม่รอดทำให้ครอบครัวได้รับความลำบากทำให้ประเทศชาติมีความเจริญช้าลง

พระพุทธเจ้าเสวยอาหารวันละครั้ง ซึ่งเป็นการประหยัดที่ให้ผลเกินคาด คือเป็นผู้มีอาพาธน้อย มีโรคบางเบากายเบา มีกำลัง และอยู่สำราญ ดังที่ตรัสไว้ในภัททาลิสสูตรว่า สมัยหนึ่งพระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน อารามของอนาถปิณฑิกเศรษฐี เขตพระนคร สาวตถี ณ ที่นั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเหล่านั้นรับพระดำรัส พระผู้มีพระภาคเจ้าว่า พระเจ้าข้า พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย เราฉันอาหารในเวลาก่อนภัตตรครั้งเดียว (เสวยอาหารวันละครั้ง) เมื่อเราฉันอาหารในเวลาก่อนภัตตรครั้งเดียว ย่อมรู้สึกคุณ คือความเป็นผู้มีอาพาธน้อย มีโรคเบาบาง กายเบา มีกำลัง และอยู่สำราญ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย แม้เธอทั้งหลายจงมา จงฉันอาหารในเวลาก่อนภัตตรครั้งเดียว จักรู้สึกคุณคือความเป็นผู้มีอาพาธน้อย มีโรคเบาบางกายเบา มีกำลัง และอยู่สำราญ

การประหยัดเป็นสิ่งจำเป็นอย่างมาก เราจะมีชีวิตราบรื่นปกติสุขได้ นอกจากต้องรู้จักใช้เงินทองอย่างประหยัด ใช้แต่ในสิ่งที่จำเป็นแก่การครองชีพของเรา ยังต้องประหยัดในการบริโภคเพื่อไม่ให้อ้วน มีโรคภัยไข้เจ็บและเป็นอยู่อย่างคล่องแคล่ว

^{๘๑} ธ.อ. (บาลี) ๒/๓๕-๓๖.

บุคคลที่ทำการประหยัดให้ได้จึงพยายามเว้นจากอบายมุข ๖ (ช่องทางของความเสื่อม,ทางแห่งความพินาศ เหตุย่อเย็บแห่งโรคทรัพย์)

๑. ติดสุรา และของมีนเมา มีโทษ ๖ คือ

- (๑) ทรัพย์หมดไปๆ เห็นชัดๆ
- (๒) ก่อการทะเลาะวิวาท
- (๓) เป็นบ่อเกิดแห่งโรค
- (๔) เสียเกียรติเสียชื่อเสียง
- (๕) ทำให้ไม่รู้อาย และ
- (๖) ทอนกำลังปัญญา

๒. ขอบเที่ยวกลางคืน มีโทษ ๖ คือ

- (๑) ชื่อว่าไม่รักษาตัว
- (๒) ชื่อว่าไม่รักษาลูกเมีย
- (๓) ชื่อว่าไม่รักษาทรัพย์สมบัติ
- (๔) เป็นที่ระแวงสงสัย
- (๕) เป็นเป้าให้เขาใส่ความหรือข่าวลือ และ
- (๖) เป็นทางมาของเรื่องเดือดร้อนเป็นอันมาก

๓. ขอบเที่ยวดูการละเล่น มีโทษ โดยการทำงานเสื่อมเสียเพราะใจกังวลคอยคิดจ้องกับเสียเวลาเมื่อไปดูสิ่งนั้นๆ ทั้ง ๖ กรณี คือ (๑) รำที่ไหนไปทีนั้น (๒-๖) ขับร้อง-ดนตรี-เสภา-เพลง-เถิดเทิงที่ไหน ไปทีนั้น

๔. ติดการพนัน มีโทษ ๖ คือ

- (๑) เมื่อชนะย่อมก่อเวร
- (๒) เมื่อแพ้ก็เสียตายทรัพย์ที่เสียไป
- (๓) ทรัพย์หมดไปๆ เห็นชัดๆ
- (๔) เข้าที่ประชุม เขาไม่เชื่อถือถ้อยคำ
- (๕) เป็นที่หมิ่นประมาทของเพื่อนฝูง และ
- (๖) ไม่เป็นที่พึงประสงค์ของผู้ที่จะหาคู่ครองให้ลูกของเขา เพราะเห็นว่าจะเลี้ยงลูกเมีย

ไม่ไหว

๕. คบคนชั่ว มีโทษ โดยนำไปให้กลายเป็นคนชั่วอย่างคนที่ตนคบทั้ง ๖ ประเภท คือ
ได้เพื่อนที่จะนำไปให้กลายเป็น

- (๑) นักการพนัน
- (๒) นักเลงหญิง
- (๓) นักเลงเหล้า
- (๔) นักลวงของปลอม
- (๕) นักหลอกลวง และ
- (๖) นักเลงหัวไม้

๖. เกียจคร้านการงาน มีโทษ โดยทำให้ยกเหตุต่างๆ เป็นข้ออ้างผัดผ่อนไม่ทำการงาน
โศกะใหม่ก็ไม่เกิด โศกะที่มีอยู่ก็หมดสิ้นไป คือให้อ้างไปทั้ง ๖ กรณีว่า ๑-๖ หนาวนัก-ร้อนนัก-เย็นไป
แล้ว-ยังเข้านัก-หิวนัก-อึมนัก (กระหายนัก) แล้วไม่ทำการงาน

ในพระสูตรตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย อัฐกนิบาต ทีฆชาณสูตร คือสูตรว่าด้วยโกฬิยบุตรชื่อว่าทีฆชาณ มีพุทธพจน์ที่ตรัสเกี่ยวกับทางแห่งความเสื่อมโมคคหรัพย์ ที่เกิดมาจากการไม่นำหลักสมชีวิ
ตามาใช้ ดังนี้ว่า

ครั้งหนึ่งพระพุทธเจ้าได้ตรัสแก่ทีฆชาณ บุตรของชาวเมืองโกลิยะ ณ นิคมแห่งชาวโกลิยะ
ผู้ทูลขอให้พระองค์ทรงแสดงธรรมอันเหมาะสมแก่คฤหัสถ์ผู้ยังครองเรือน ยังบริโภคมาม เพื่อประโยชน์
สุขในปัจจุบันและภายหน้า พระพุทธเจ้าตรัสเรื่องทีฆฐธัมมิกัตถประโยชน์ ๔ อันเป็นไปเพื่อประโยชน์
ปัจจุบันเป็นประการแรก แล้วตรัสต่อไปว่า “โมคคหรัพย์ที่เกิดขึ้นโดยชอบแล้ว มีทางเสื่อมอยู่ ๔
ประการ คือ

- (๑) เป็นนักเลงหญิง
- (๒) เป็นนักเลงสุรา
- (๓) เป็นนักเลงการพนัน
- (๔) เป็นผู้มิมีมิตรชั่ว มีสหายชั่ว มีเพื่อนชั่ว^{๘๒}

เปรียบเหมือนสระใหญ่ มีทางน้ำไหลเข้า ๔ ทาง ทางไหลออก ๔ ทาง เมื่อบุคคลปิดทาง
ไหลเข้าเสีย เปิดแต่ทางไหลออกไว้ น้ำในสระนั้นก็มิแต่จะแห้งขอดไปหมดไปเสีย

ส่วน โมคคหรัพย์ ที่เกิดขึ้นโดยชอบ ที่หามาได้โดยชอบธรรมแล้ว ย่อมมีทางเจริญ ๔
ประการ คือ

- ๑. ไม่เป็นนักเลงหญิง

^{๘๒} อก.อัฐก. (ไทย) ๒๓/๕๔/๓๔๒.

๒. ไม่เป็นนักเลงสุรา

๓. ไม่เป็นนักเลงการพนัน

๔. เป็นผู้มิตร์ดี มีสหายดี มีเพื่อนดี

เปรียบเหมือนสระน้ำใหญ่มีทางไหลเข้า ๔ ทางมีทางไหลออก ๔ ทาง บุรุษพึงเปิดทางไหลเข้า ปิดทางไหลออกของสระน้ำนั้น และฝนก็ตกต้องตามฤดูกาล เมื่อเป็นเช่นนี้ สระน้ำใหญ่นั้นก็เพิ่มปริมาณขึ้น ไม่เหือดแห้งไปเลย ฉะนั้น โภคทรัพย์ที่เกิดขึ้นโดยชอบอย่างนี้ ก็ฉนั้นเหมือนกัน^{๘๓}

อันบุคคลปิดทางน้ำออกเสีย เปิดแต่ทางน้ำเข้าไว้ น้ำในสระนั้นมีแต่จะเพิ่มขึ้นสำหรับประโยชน์สุขกายหน้า คนที่เกิดมาต้องอาศัยเศรษฐกิจอยู่ทุกเมื่อ เศรษฐกิจนั้นจะมีประโยชน์นำมาใช้ได้ ก็เพราะการผลิตขึ้นมา รู้จักรักษา รู้จักใช้ จึงจะคงอยู่ได้นาน ซึ่งก็คือให้รู้จักประหยัดนั่นเอง ถ้าไม่รู้จักประหยัด ทรัพย์ที่หามาได้ก็หมด เสื่อมสูญไปได้ง่าย

. ใน พระสูตรตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย จตุกกนิบาต กุลสูตร^{๘๔} คือสูตรว่าด้วยตระกูล พระพุทธองค์ได้ถึงเหตุที่ทำให้โภคทรัพย์ตั้งอยู่ได้นานและไม่ฉิบหาย ดังนี้

ภิกษุทั้งหลาย ตระกูลใดตระกูลหนึ่งถึงความเป็นใหญ่ในโภคทรัพย์แล้วย่อมดำรงอยู่ได้ไม่นานเพราะเหตุ ๔ ประการ หรือเหตุใดเหตุหนึ่งบรรดาเหตุ ๔ ประการนั้นคือ

๑. ไม่แสวงหาพัสดุที่หายไป

๒. ไม่ซ่อมแซมพัสดุที่เก่าคร่ำคร่า

๓. ไม่รู้จักประมาณในการบริโภค

๔. ตั้งสตรีหรือบุรุษผู้เสียให้เป็นใหญ่ในเรือน

ภิกษุทั้งหลาย ตระกูลใดตระกูลหนึ่งถึงความเป็นใหญ่ในโภคทรัพย์แล้วย่อมดำรงอยู่ได้ไม่นานเพราะเหตุ ๔ ประการนี้ หรือเหตุใดเหตุหนึ่งบรรดาเหตุ ๔ ประการนั้น

ภิกษุทั้งหลาย ตระกูลใดตระกูลหนึ่งถึงความเป็นใหญ่ในโภคทรัพย์แล้วย่อมดำรงอยู่ได้ไม่นานเพราะเหตุ ๔ ประการ หรือเหตุใดเหตุหนึ่งบรรดาเหตุ ๔ ประการนั้นเหตุ ๔ ประการ คือ

๑. แสวงหาพัสดุที่หายไป

๒. ซ่อมแซมพัสดุที่เก่าคร่ำคร่า

๓. รู้จักประมาณในการบริโภค

๔. ตั้งสตรีหรือบุรุษผู้มีศีลให้เป็นใหญ่ในเรือน

^{๘๓} อก.อภฺรฺก. (ไทย) ๒๓/๕๔/๓๔๒-๓๔๓.

^{๘๔} อก.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๒๕๘/๓๕๗-๓๕๘.

ภิกษุทั้งหลาย ตระกูลใดตระกูลหนึ่งถึงความเป็นใหญ่ในภคทรัพย์แล้วย่อมดำรงอยู่นานเพราะเหตุ ๔ ประการนั้น หรือเหตุใดเหตุหนึ่งบรรดาเหตุ ๔ ประการ

การนำหลักสมชีวิตมาใช้ในการดำเนินชีวิต เพื่อที่จะได้ควบคุมการใช้จ่ายทรัพย์สินฐานะ คือ การประหยัดเป็นสิ่งจำเป็นอย่างมาก เราจะมีชีวิตราบรื่นปกติสุขได้ก็ต้องรู้จักใช้เงินทองอย่างประหยัด ใช้แต่ในสิ่งที่จำเป็นแก่การครองชีพของเรา พยายามใช้จ่ายให้พอเหมาะ กับรายได้ของเรา เพราะว่าถ้าผู้ใช้จ่ายสุรุ่ยสุร่ายใช้จ่ายเกินฐานะของตัวเองนั้น ย่อมได้รับความเดือดร้อนทำให้ครอบครัวได้รับความลำบาก เพราะฉะนั้นจะต้องรู้จักประหยัดทรัพย์ พยายามใช้จ่ายแต่ในสิ่งที่จำเป็นเท่านั้นจึงมีความสุขได้ตามสมควรแก่สภาพของตัวเองและครอบครัว

ความรู้จักประมาณตน คือให้รู้จักประมาณในการเลี้ยงชีวิตโดยทางชอบธรรม กล่าวคือการดำรงชีวิตตามหลักสมาอาชีวะ ประพฤติปฏิบัติตามหลักของศีลซึ่งเป็นหลักขั้นพื้นฐานที่จะประดับประดองกาย วาจาให้เรียบร้อยและทำงานที่สุจริต คือถูกต้องเป็นไปตามเหตุผลซึ่งแต่ละอาชีพมีวัตถุประสงค์อยู่ในตัวของมันเอง และเป็นการไม่เบียดเบียนหรือก่อความวุ่นวายเดือดร้อนให้กับใคร ยังเป็นการสร้างสรรค์ชีวิตและสังคม

ความรู้จักพอประมาณตนนี้ถ้าพูดในรายย่อยแล้วจะเห็นว่าเป็นเรื่องของการทำงาน ทำหน้าที่ การบริโภค การใช้จ่ายทรัพย์ การพูด ตลอดจนการพักผ่อนหลับนอนและการสนุกสนานรื่นเริงต่างๆ เช่น การบริโภคที่ดีต้องบริโภคโดยการใช้ปัญญาพิจารณาก่อนบริโภค ซึ่งตรงกันข้ามกับการบริโภคเพื่อสนองตัณหาจะทำให้เกิดโทษต่อร่างกาย เช่น โรคอ้วน หรือเรื่องของชู้ชกซึ่งเป็นตัวอย่างในเรื่องเวสสันดรชาดกที่บริโภคแบบไม่รู้จักพอประมาณ คือบริโภคแบบไม่คำนึงถึงผลที่จะตามมา บริโภคแบบสนองความต้องการอย่างเดียว ผลสุดท้ายก็ต้องแตก ดังสุภาชิตอีสานบทหนึ่งว่า “กินมา ม่าบ่คำ เบ่งท้อง : คนที่กินไม่รู้จักประมาณท้อง ปากมีแต่กิน ไม่เคยคลำดูท้องว่าเต็มแล้วหรือยังสักวันหนึ่งท้องจะแตก”^{๘๕} เหมือนชู้ชก เป็นต้น

สมชีวิตาอีกอย่างหนึ่ง คือการใช้สิ่งทั้งหลายพอสมควรให้ได้ประโยชน์มากที่สุด ไม่ยอมให้มีส่วนเกินมากนัก รวมทั้งการรู้จักระมัดระวัง รู้จักยับยั้งความต้องการให้อยู่ในกรอบและขอบเขต การรู้จักออมทรัพย์สิน ทรัพยากรทั้งส่วนตน และสังคมตามความจำเป็นให้เกิดประโยชน์และคุ้มค่ามากที่สุด รวมทั้งการรู้จักดำรงชีวิตให้เหมาะสมกับสภาพฐานะความเป็นอยู่ส่วนตน

๑. การประหยัดและไม่ประหยัดจากการผลิต

เมื่อมีการขยายขนาดการผลิตออกไป ผู้ผลิตต้องพิจารณาของการผลิตว่าเหมาะสมเพียงใด เพราะอาจก่อให้เกิดการประหยัดจากภายใน และภายนอก ซึ่งถือว่าเป็นผลดีต่อการขยายการผลิต แต่

^{๘๕} รศ.อุดม บัวศรี, ฅญาอ้อม ปรัชญาชีวิตอีสาน, (ขอนแก่น, สำนักส่งเสริมศิลปวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยขอนแก่น, ๒๕๓๗), หน้า ๑๐.

บางครั้งเมื่อขยายการผลิตที่ใหญ่เกินไป อาจประสบกับปัญหาการไม่ประหยัดจากภายในและภายนอกได้เช่นกัน ดังรายละเอียดต่อไปนี้

(๑) การประหยัดจากภายใน เป็นการประหยัดที่เกิดภายในหน่วยงาน เป็นการประหยัดที่เกิดขึ้นได้หลายด้านด้วยกัน เช่น การประหยัดด้านปัจจัยการผลิต เช่น มีการแบ่งงานกันทำตามความชำนาญเฉพาะอย่าง ทำให้เกิดประสิทธิภาพในการทำงานสูงขึ้น การประหยัดทางด้านเทคนิค เช่น การเอาเครื่องมือ เครื่องจักรที่มีการทำงานที่มีประสิทธิภาพในการทำงานสูงมาใช้ในการผลิต และการประหยัดทางการตลาด เช่น จำหน่ายในร้านสื่อโฆษณา เป็นต้น

(๒) การไม่ประหยัดจากภายใน เป็นการไม่ประหยัดจากภายในอันเกิดจากการขยายขนาดกิจการใหญ่เกินไป เช่น คนงานจำนวนมาก มีหลายฝ่ายก่อให้เกิดปัญหาในการคุมงานไม่ทั่วถึง ก่อให้เกิดความยุ่งยาก ทำให้ขาดประสิทธิภาพในการทำงาน

(๓) การประหยัดจากภายนอกเป็นการประหยัดที่เกิดขึ้นนอกระบบการผลิต เช่น วัตถุดิบหรือส่วนประกอบของการผลิตที่นำมาผลิตสินค้านั้น มีราคาถูกลงเมื่อขนาดการผลิตใหญ่ขึ้น เป็นการลดต้นทุนการผลิต และ

(๔) การไม่ประหยัดจากภายนอก ในการขยายขนาดกิจการใหญ่มาก เกิดปัญหาราคาปัจจัยการผลิตสูงขึ้น เช่น ขาดแคลนวัตถุดิบ ขาดแคลนแรงงาน บางสาขา ทำให้ราคาของวัตถุดิบและค่าจ้างแรงงานสูงขึ้น ทำให้เสียหายต่อการผลิต

ดังนั้น เมื่อมีการขยายขนาดการผลิตออกไป ผู้ผลิตต้องพิจารณาของการผลิตว่าเหมาะสมเพียงใด เพราะอาจก่อให้เกิดการประหยัดจากภายใน และภายนอก เมื่อขยายการผลิตที่ใหญ่เกินไป อาจประสบกับปัญหาการไม่ประหยัดจากภายในและภายนอกได้เช่นกัน

๒. การประหยัดทรัพย์ ทรัพย์สินสำคัญที่มนุษย์แสวงหา การใช้จ่ายทรัพย์ และการเก็บออมทรัพย์ สรุปได้ดังนี้

(๑) อสังหาริมทรัพย์ คือ ทรัพย์สินที่เคลื่อนที่ไม่ได้ เช่น บ้าน ต้นไม้ยืนต้นที่ดิน เป็นต้น

(๒) สังหาริมทรัพย์ คือ ทรัพย์สินที่เคลื่อนที่ได้ เช่น ข้าว ม้าวัว ควาย รถยนต์ เครื่องประดับอาหาร เป็นต้น

พระพุทธศาสนา กล่าวถึงทรัพย์ทั้งที่เป็นทรัพย์ทางเศรษฐกิจ และทรัพย์ที่เป็นนามธรรม ได้แก่

(๑) ชังมสมบัติ สมบัติที่เคลื่อนที่ได้ เช่น เงิน ทอง

(๒) ถาวรสมบัติ สมบัติที่เคลื่อนที่ไม่ได้ เช่น นา สวน

(๓) อังคสมบัติ สมบัติที่ทำให้ชีวิตดำเนินไปโดยสะดวกราบรื่นดี ได้แก่ ปัญญา

(๔) อนาคามิกสมบัติ สมบัติที่ติดตามไปได้ทุกฝีก้าว ได้แก่ ทาน ศีล ภาวนา

สมบัติ ๒ ข้อแรก คือสิ่งเดียวกับเศรษฐทรัพย์ คือทั้งสังหาริมทรัพย์และอสังหาริมทรัพย์ ส่วนสมบัติ **อีก ๒ ข้อ**นั้น เป็นทรัพย์สินนามธรรม อังคสมบัติ คือปัญญาที่ใช้ทั้งบริหารเศรษฐทรัพย์และการดำเนินชีวิตโดยรอบเป็นไปด้วยสัมมาอาชีวะ ส่วน อนาคามิกสมบัติ เป็นทางแห่งอริยทรัพย์คือการมีความสุขที่แท้จริงได้แก่ ความหลุดพ้นจากกิเลสตัณหา เข้าสู่ความดับทุกข์

ในพระพุทธศาสนาท่านได้อธิบายการสละเสียสละทรัพย์ไว้ ดังนี้ การบำเพ็ญทานระดับสูงสุด เช่น สละทรัพย์ภายนอกเป็นทานบารมี สละอวัยวะเป็นทานอุปบารมี สละชีวิตเป็นทานเป็นปรมัตถบารมี^{๘๖}

“นรชน พึงสละทรัพย์ เพราะเหตุแห่งอวัยวะที่สำคัญ

เมื่อจะรักษาชีวิต ก็พึงสละอวัยวะ

เมื่อระลึกถึงธรรม พึงสละทั้งอวัยวะ

ทรัพย์ และแม้แต่ชีวิตทั้งหมด^{๘๗}

ทรัพย์ จึงเป็นเครื่องช่วยให้บุคคลประสบความสำเร็จในชีวิต ฉะนั้น บุคคลจึงควรรู้จักการแสวงหาทรัพย์ในทางที่ถูกต้องที่ควร ทรัพย์ที่เราหามาได้จะต้องได้มาด้วยความซื่อสัตย์สุจริต ด้วยน้ำพักน้ำแรงและด้วยความอุตสาหะหมั่นเพียรของเราเอง ทรัพย์นั้นจึงจะมีคุณค่าในความรู้สึกของเรา เพราะเป็นสิ่งที่หาได้ด้วยสติปัญญากำลังความสามารถที่เรามีอยู่ เราภูมิใจที่ได้มาดีกว่าทรัพย์ที่ได้มาโดยไม่ซื่อสัตย์สุจริต เช่น คดโกง หลอกลวง ปลอมแปลง ซึ่งการได้ทรัพย์แบบนี้จะมีแต่คนสาปแช่งว่าเป็นคนที่ทำความเดือดร้อนให้กับผู้อื่นหรือสังคม คนที่มีความซื่อสัตย์จึงเป็นบุคคลที่สังคมยกย่อง แม้แต่พระพุทธเจ้าได้ทรงเน้นและสรรเสริญ เรื่องการได้ทรัพย์ด้วยความเพียรพยายามของตนเอง เพราะจะทำให้ผู้นั้นเป็นสุข เรื่องการใช้จ่ายทรัพย์ต้องมีความพอดีพอควร คือรู้จักประมาณรายได้กับรายจ่ายให้พอเหมาะพอควร ไม่ฟุ่มเฟือยสุรุ่ยสุร่าย จนตัวเองไม่มีเงินเหลือเก็บออมไว้ในอนาคต หากเกิดความจำเป็นต้องใช้เงิน เช่น เจ็บป่วย หรือต้องนำเงินไปทำทุน หรือไปซื้อบ้านหรือใช้เพื่อการศึกษา ก็จะไม่เงินที่จะใช้ในสิ่งเหล่านี้ ซึ่งอาจทำให้เดือดร้อนต้องไปกู้หนี้ยืมสินคนอื่นมา ก่อให้เกิดความทุกข์แก่ตนเองและผู้ที่เกี่ยวข้อง ดังนั้นการออมทรัพย์จึงเป็นสิ่งจำเป็น แต่ไม่ควรตระหนี่จนไม่ยอมใช้

แต่ถึงอย่างไรเหตุของการเสื่อมสูญโภคทรัพย์ก็มีอยู่หลายทางด้วยกัน เพื่อความคับแค้นแห่งสกุลทั้งหลาย คือ สกุลทั้งหลายถึงความคับแค้นจาก (๑) พระราชา (๒) จากโจร (๓) จากไฟ (๔) จากน้ำ (๕) ทรัพย์ที่ฝังไว้เคลื่อนจากที่ (๖) ย่อมวิบัติเพราะการงานที่ประกอบไม่ดี (๗) ทรัพย์ในสกุลเกิดเป็นถ่านไฟ และ (๘) คนในสกุลใช้จ่ายโภคทรัพย์เหล่านั้นฟุ่มเฟือยให้พินาศสูญหายไป

การประหยัดเป็นสิ่งจำเป็นอย่างมาก เราจะมีชีวิตราบรื่นปกติสุขได้ ก็ต้องรู้จักใช้เงินทองอย่างประหยัด ใช้แต่ในสิ่งที่จำเป็นแก่การครองชีพของเรา ไม่ใช้จ่ายโภคทรัพย์ฟุ่มเฟือย ให้พยายามใช้

^{๘๖} พุ.พุทธ. (บาลี) ๓๓/๗๖/๔๔๖., พุ.จริยา. (ไทย) ๓๓/๗๗๖-๗๗๗.

^{๘๗} พุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๔๗๐/๑๗๗.

จ่ายให้พอเหมาะกับรายได้ของเรา นอกจากนั้น บุคคลที่ทำการประหยัดให้ได้จึงพยายามเว้นจากอบายมุข ๖ (ช่องทางของความเสื่อม, ทางแห่งความพินาศ, เหตุย่อเย็บแห่งโรคทรัพย์)

พระพุทธพจนวราภรณ์ (หลวงปู่จันทร์ กุสโล) ได้กล่าวไว้ว่า^{๘๘} คำว่า สมชีวิตา โดยตรงหมายถึง การรู้จักประมาณในการใช้จ่าย รู้จักประมาณในการกิน ในที่บางแห่งท่านนำไปใช้ประกอบกับเวลา ประกอบกับคำพูด เช่น คำว่าประหยัดเวลา ประหยัดคำพูด คนที่มีนิสัยประหยัดกับคนที่มិនิสัยตระหนี่ มีลักษณะไม่เหมือนกัน คนตระหนี่มีลักษณะหวงแหน เอาแต่ได้ไม่ยอมจ่าย ความสุขของคนตระหนี่คือคอยเก็บเข้าไว้ มีความรู้สึกลอยๆว่าประโยชน์ของการได้มาคือการเก็บไว้ ถ้าจะเปรียบนิสัยของตระหนี่กับประตุ ก็เปรียบได้กับประตุที่เปิดให้คนเข้าไปได้ แต่ไม่ยอมเปิดให้ออกมา

ความตระหนี่ตรงข้ามกับความสุรุ่ยสุร่าย คนที่มีนิสัยสุรุ่ยสุร่ายคือคนที่ขาดความเสียดาย ไม่รู้จักคุณค่าของสิ่งของ ไม่คิดหน้าคิดหลังว่าความทุกข์เดือดร้อนจะติดตามมาอย่างไร ถือเอาความอยากเป็นผู้นำการ เมื่อความอยากเกิดขึ้นต้องสนองความอยากทันทีความสุรุ่ยสุร่ายคู่กับความฟุ่มเฟือย ความฟุ่มเฟือยหมายถึงกิเลสที่กินอยู่อย่างเหลือเฟือ แทนที่จะกินวันละ ๓ มื้อ ก็กินวันละ ๔-๕ มื้อ มื้อหนึ่งควรจะจ่ายเพียง ๒๐ บาท ๓๐ บาท ก็หมดเป็นร้อยเป็นพัน เสื้อผ้าเครื่องแต่งตัวควรจะ มีเพียง ๓-๔ ชุด ก็มีไว้เป็นร้อยชุด การที่มีของกินของใช้จนเกินพอดีเรียกว่าความฟุ่มเฟือย ซึ่งความฟุ่มเฟือยกับความตระหนี่ทั้งสองอย่างนี้เป็นฝ่ายเสียหาย ไร้ประโยชน์ ก่อทุกข์โทษทั้งทางโลกและทางธรรม

การประหยัดอยู่ระหว่างความตระหนี่กับความสุรุ่ยสุร่าย คือใช้จ่ายในที่ควรใช้จ่าย เก็บในสิ่งที่ควรเก็บ เมื่อถึงคราวที่จะต้องใช้จ่ายหรือจะต้องเสียแล้ว คนที่มีนิสัยประหยัดจะยอมเสียสละทันที แต่เมื่อจะต้องใช้จ่ายหรือจะต้องเสียโดยไม่จำเป็นแล้ว คนที่มีนิสัยประหยัดจะไม่ยอมใช้จ่ายหรือยอมเสียเลย พูดง่ายๆ ว่าคนประหยัดจะไม่ยอมให้ทุกอย่างผ่านไปโดยเปล่าประโยชน์ การเสียมากเสียน้อยหรือจ่ายมากจ่ายน้อยไม่ถึงเป็นประมาณ แต่ถือเอาประโยชน์จากการเสียการจ่ายเป็นประมาณ ถ้าจะเปรียบเป็นนิสัยของคนประหยัดเหมือนประตุ ก็เปรียบได้กับประตุที่มีทั้งเวลาเปิดและเวลาปิด “ประตุที่มีไว้สำหรับเปิดปิด เพื่อป้องกันความเสียหายและรักษาผลประโยชน์ของเจ้าของฉันใด การประหยัดก็มีลักษณะฉันนั้น”

คุณธรรมที่เป็นฝ่ายแห่งการประหยัดคือการเสียสละ การประหยัดสอนให้รู้จักเก็บ ให้รู้จักรักษา หรือให้มีศิลปะในการใช้ของ เช่น คนบางคนเก็บเอาเศษผ้าที่เขาตัดเป็นชิ้นเล็กชิ้นน้อยเอามาปะติดต่อกันสำเร็จเป็นผ้าปูนึ่งปูนอนได้อย่างสวยงาม แทนที่จะถูกตำหนิว่าเป็นคนตระหนี่ แต่กลับถูกชมว่าเป็นคนมีศิลปะ การเสียสละสอนให้รู้จักเสีย คือมุ่งทำประโยชน์เพื่อผู้อื่น เมื่อถึงคราวต้องเสียแล้วแม้ร่างกายและชีวิตก็ต้องยอมเสียเพื่อรักษาสิ่งมีค่ายิ่งกว่าไว้ การเสียที่เรียกว่าเสียสละนี้เป็นการเสียที่มีผลได้มากกว่าผลเสีย

^{๘๘} **พระพุทธพจนวราภรณ์ (หลวงปู่จันทร์ กุสโล), บพพระธรรมเทศนา, วัดเจติยหลวงวรวิหาร อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่, [ออนไลน์], แหล่งที่มา : <http://www.dlitemag.com/index.php?option>. [วันที่ ๑๕ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๙]**

ในพระสูตรตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย จตุกกนิบาต กุลสูตร คือสูตรว่าด้วยตระกูล พระพุทธโอรสที่ทรงประทานไว้สำหรับเป็นหลักปฏิบัติของฆราวาสส่วนใหญ่สอนให้รู้จักประหยัด เช่น ทรงสอนว่าตระกูลอันมั่งคั่งจะตั้งอยู่ไม่ได้นานและที่ตั้งอยู่ได้นานไว้ดังนี้ว่า ภิกษุทั้งหลาย ตระกูลใดตระกูลหนึ่งถึงความเป็นใหญ่ในโกศทรัพย์แล้วย่อมดำรงอยู่ได้ไม่นานเพราะเหตุ ๔ ประการ หรือเหตุใดเหตุหนึ่งบรรดาเหตุ ๔ ประการนั้น เหตุ ๔ ประการคือ

๑. ไม่แสวงหาพัสดุที่หายไป
๒. ไม่ซ่อมแซมพัสดุที่เก่าคร่ำคร่า
๓. ไม่รู้จักประมาณในการบริโภค
๔. ตั้งสตรีหรือบุรุษผู้เสียให้เป็นใหญ่ในเรือน

ภิกษุทั้งหลาย ตระกูลใดตระกูลหนึ่งถึงความเป็นใหญ่ในโกศทรัพย์แล้วย่อมดำรงอยู่ได้ไม่นานเพราะเหตุ ๔ ประการนี้ หรือเหตุใดเหตุหนึ่งบรรดาเหตุ ๔ ประการนั้น

ภิกษุทั้งหลาย ตระกูลใดตระกูลหนึ่งถึงความเป็นใหญ่ในโกศทรัพย์แล้วย่อมดำรงอยู่ได้ไม่นานเพราะเหตุ ๔ ประการ หรือเหตุใดเหตุหนึ่งบรรดาเหตุ ๔ ประการนั้นเหตุ ๔ ประการ คือ

๑. แสวงหาพัสดุที่หายไป
๒. ซ่อมแซมพัสดุที่เก่าคร่ำคร่า
๓. รู้จักประมาณในการบริโภค
๔. ตั้งสตรีหรือบุรุษผู้มีศีลให้เป็นใหญ่ในเรือน

ภิกษุทั้งหลาย ตระกูลใดตระกูลหนึ่งถึงความเป็นใหญ่ในโกศทรัพย์แล้วย่อมดำรงอยู่ได้ไม่นานเพราะเหตุ ๔ ประการนั้น หรือเหตุใดเหตุหนึ่งบรรดาเหตุ ๔ ประการนั้น^{๘๙}

นอกจากนี้ในปรัชญาไทย ก็ได้กล่าวข้อคิดเรื่องการประหยัดเกี่ยวกับการใช้จ่ายในการดำเนินชีวิตได้เป็นอย่างดีว่า

“มีสสิ่ง	พึงบรรจบ	ให้ครบบาท
อย่าให้ขาด	สิ่งของ	ต้องประสงค์
มีน้อย	ใช้น้อย	ค่อยบรรจง
อย่าจ่ายลง	ให้มาก	จะยากนาน” ^{๙๐}

^{๘๙} อ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๒๕๘/๓๗๕-๓๗๖.

^{๙๐} ผศ.ปัญญา นามสง่า, ปรัชญาไทย, พิษณุโลก : โฟกัสการพิมพ์, ๒๕๕๖, หน้า ๔๗๖.

“เฝ้าเก็บหอม	รวมริบ	จากสิบบาท
เคยประมาณ	พลาดพลั้ง	ครั้งหนหลัง
เหตุเพราะจน	ต่ำต้อย	คอยระวัง
ขาดสตังค์	จับจ่าย	มาหลายปี”

“หยอดเศษเหรียญ	เพียรใส่	ในออมสิน
เผื่อชีวิต	วันหน้า	สง่าศรี
รู้ประหยัด	หัดใช้	ให้พอดี
เท่าที่มี	เถิดหนอ	ขอวิงวอน

“ทำบุญซี	ครัวเรือน	เตือนใจเข้า
จ่ายนั้นเอา	หักลบ	กลบหนี้ก่อน
ช่วยจัดสรร	ปันส่วน	กระบวนตอน
อีกหนึ่งก้อน	ออมไว้	ใช้บั้นปลาย”

“ควรประหยัด	แต่เริ่ม	ประเดิมฝัน
เถอะสักวัน	ความจน	ต้องหล่นหาย
ขจัดสิ้น	ซากไป	จากใจกาย
สมมันหมาย	ชีวิต	จิตเฝ้าปอง”

“ความประหยัด	ขจัดพ้น	ความจนลี้
ดับไฟที่	ไม่ใช่	อย่าให้ส่อง
ทั้งช่วยตน	ช่วยชาติ	ฉลาดมอง
ล้างขามรอง	น้ำทั้งหมด	รดต้นไม้”

“คิดทุกครั้ง	ถ้วนถี่	มีพื้นฐาน
พลังงาน	ร่อยหรอ	ขอได้ไหม

ร่วมมือกัน พันฝ่า อย่างอนใจ
 สำนักไทย ใช้ประหยัด หัดให้ชิน”^{๙๑}

จากบทกลอนนี้ มีหมายความว่า การประหยัดมิได้มุ่งแต่ให้เก็บอย่างเดียว เมื่อถึงคราวจ่าย ต้องจ่าย แต่การจ่ายต้องจ่ายตามฐานะ ถ้ามีน้อยต้องค่อยบรรจงจ่าย คือพิจารณาให้รอบคอบแล้วจึงจ่าย อย่าให้เป็นทำนองว่า “เห็นช้างขี้ ก็ขี้บ้างเอาอย่างช้าง” ถ้าไม่พิจารณาให้รอบคอบแล้วจ่ายเกินกว่าที่มี จะเป็นเหตุก่อให้เกิดความเดือดร้อนไปอีกนาน

บทต่อไปว่า “ไม่ควรซื้อ อย่าไปพิไรซื้อ ให้เป็นมือ เป็นคราว ทั้งควาหวาน” ความหมายของคำว่าประหยัดที่เป็นประการสำคัญขึ้นอยู่กับคำว่า “ควรหรือไม่ควร” ถ้าทำไปในสิ่งที่ไม่ควร ซื้อว่าไม่ประหยัด แต่ถ้าทำในสิ่งที่เหมาะสม หรือจำเป็นจะต้องทำแล้ว แม้จะต้องเสียเงินทองมากมายก็ยังจัดว่าเป็นการประหยัดอยู่นั่นเอง

คติสอนใจโบราณบทนี้อาจจำเป็นต้องหยิบขึ้นมาปัดฝุ่นให้คนไทยหันกลับมาตระหนักเรื่อง “ความประหยัด” กันใหม่แบบจริงจัง หลายคนคงไม่ใส่ใจกับเรื่องนี้ ยิ่งเด็ก เยาวชนรุ่นใหม่ จะยิ่งเข้าใจยาก เพราะพวกเขาอาจไม่รู้จัก แม้แต่เหรียญสลึงด้วยซ้ำ

หลักการดำเนินชีวิตแบบสมชีวิตาตามแนวพระราชดำริ

นับเป็นระยะเวลาที่ยาวนานกว่าห้าทศวรรษ นับตั้งแต่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงขึ้นครองสิริราชสมบัติและมีพระปฐมบรมราชโองการ อันนับได้ว่าเป็นสัญญาประชาคม พระราชทานนับแต่บัดนั้นมาว่า “เราจะครองแผ่นดินโดยธรรมเพื่อประโยชน์สุขแห่งมหาชนชาวสยาม” เป็นต้นมา พระองค์ก็ได้ทรงงานหนักตรากตรำเพื่อความผาสุก และเพื่อประโยชน์สุขแห่งปวงพสกนิกรมาโดยตลอดทรงอุทิศพระวรกาย พระสติปัญญา และในบางโอกาสได้พระราชทานพระราชทรัพย์ส่วนพระองค์ ดำเนินโครงการที่รู้จักกันดีว่า เป็นโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริจวบจนบัดนี้ นับได้กว่า ๓,๐๐๐ โครงการ^{๙๒} ปรัชญา แนวคิด และทฤษฎี อันเป็นพื้นฐานของโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ เกือบทั้งหมด ก็คือความพออยู่ พอกิน และความมีชีวิตอยู่ที่สมถะ พอเพียง ในทุกมิติของชีวิตความเป็นอยู่ของประชาชน แนวความคิดนี้ หากวิเคราะห์ดูแล้วจะเห็นได้ชัดเจนว่าประสานสอดคล้องต้องกันอย่างแนบแน่น กับหลักธรรมแห่งพระพุทธศาสนาที่ว่าด้วยการดำรงชีวิตที่ประเสริฐพอเหมาะพอควรและการเดินสายกลางตามสมมติสังขารในโลกียธรรมด้วย “วิถีแห่งพุทธ” トラบเท่าที่ยังไปไม่ถึงระดับปรมัตถธรรม ส่วนการดำรงชีวิตอยู่ในโลกียธรรม ธรรมดานั้นก็ให้รู้เท่าทันความเป็นไปและความเป็นจริงของโลก รู้จักประสานกลมกลืนกับโลก ชีวิตและธรรมชาติใช้ประโยชน์ และนำกฎเกณฑ์ของธรรมชาติและทรัพยากรธรรมชาติมาใช้เท่าที่จำเป็นและให้ก่อประโยชน์สูงสุดโดยไม่

^{๙๑} รวิน ผู้ประพันธ์, อ่างใน ปัญญา นามสง่า, ปรัชญาไทย, หน้า ๔๗๗.

^{๙๒} มนูญ มุกข์ประดิษฐ์, จิตวิทยาตามแนวพระราชดำริ, (กรุงเทพมหานคร : คณะจิตวิทยา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๒), หน้า ๑๗.

เป็นการทำลายและเบียดเบียนกัน^{๙๓} ขณะเดียวกันก็รู้เท่าทันความเปลี่ยนแปลงตามกฎแห่งอริยสัจ และไตรลักษณ์ ทำให้ชีวิตดำรงอยู่ได้อย่างมีอิสรภาพ ไม่ถูกบีบคั้นด้วยความยึดมั่นถือมั่น และมีชีวิตอยู่ได้โดยมี “ปัญญา” เป็นตัวกำกับอยู่ได้โดยไม่โลภ ไม่เบียดเบียน ไม่แก่งแย่งชิงดี^{๙๔} และหลงใหลได้ปลื้มกับวัตถุนเกินสมควรจนกลายเป็นผู้ คลั่งไคล้ใน “วัตถุนิยม” และ “บริโภคนิยม” ไปตลอดระยะเวลาที่ได้ทรงงานหนักอย่างต่อเนื่องยาวนานกว่าครึ่งศตวรรษ ดังได้กล่าวแล้วในเบื้องต้นเป็นผลทำให้การยกระดับคุณภาพชีวิต และสภาพความเป็นอยู่ของพสกนิกรที่ยังยากจนแร้นแค้น ปรากฏชัดเจนเป็นรูปธรรมเป็นที่ยอมรับและได้ก่อคุณูปการเอนกอนันต์แก่ประเทศชาติเป็นส่วนรวมดังเป็นที่ทราบกันดีโดยทั่วไป หากจะมองให้ชัดเจนยิ่งขึ้นก็จะเห็นได้ว่า โครงการพัฒนาอันเนื่องมาจากพระราชดำริ ซึ่งมีอยู่หลากหลายประเภทแตกต่างกันไปตามลักษณะและวัตถุประสงค์ของโครงการนั้นๆ ส่วนใหญ่จะเป็นการแก้ไขปัญหา “ปากท้อง” และเรื่องการทำมาหากินของประชาชนเป็นสำคัญ^{๙๕} ซึ่งเราอาจจะเรียกได้ว่าเป็นเรื่อง “เศรษฐกิจพื้นฐาน” ของคนระดับรากหญ้าในสังคม และดังที่ทราบกันดีว่า ประชากรส่วนใหญ่ของประเทศยังชีพอยู่ด้วยการทำเกษตรกรรม ดังนั้น โครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ จึงเกี่ยวข้องอยู่กับเรื่องของการพัฒนาปัจจัยการผลิตต่างๆ เช่น ดิน น้ำ ที่ทำกิน พลัง และความรู้พื้นฐานด้านเกษตรกรรม การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อม การรวมกลุ่มเพื่อสร้างความเข้มแข็งให้กับปัจเจกบุคคล และสังคม และการสร้างภูมิคุ้มกันให้กับจิตใจ เป็นต้น

สิ่งที่น่าสนใจยิ่งประการหนึ่งก็คือ ในช่วงระยะเวลาเดียวกันกับที่ประเทศไทยได้มีและใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจ และสังคมเป็นกรอบ และแนวทางในการพัฒนาประเทศโดยอิงแนวความคิด การพัฒนาระบบเศรษฐกิจกระแสหลักและได้เริ่มดำเนินการตั้งแต่ปี พ.ศ.๒๕๐๔ เป็นต้นมานั้น^{๙๖}

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวก็ได้เสด็จพระราชดำเนินเข้าไปยังท้องถื่นทุรกันดารห่างไกล ซึ่งเป็นบริเวณที่นักพัฒนาเศรษฐกิจและนักวางแผน ถือว่าเป็นที่ “ไม่มีแววของการพัฒนา” ความไม่มีแววของการพัฒนานั้นก็คือ การขาดความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากร การขาดปัจจัยการผลิต การขาดบุคลากร และการขาดความสะดวกต่างๆ ทรงเริ่มพัฒนาในบริเวณที่ไม่มี “แวว” ของการพัฒนาให้มีสภาพดีขึ้น ให้ชุมชนนั้นเข้มแข็งขึ้นก่อน ให้ประชาชนผู้ยากไร้ในถิ่นทุรกันดารนั้น “พออยู่ – พอกิน” ไม่ให้ถึงกับอดอยากแร้นแค้นอันจะนำมาซึ่งปัญหาที่ยิ่งใหญ่ในอนาคต ทรงรับสั่งเสมอว่า “ชาวบ้าน

^{๙๓} สำนักงานคณะกรรมการพิเศษเพื่อประสานงานโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ, (สำนักงาน กปร.) แนวคิดและทฤษฎีการพัฒนาอันเนื่องมาจากพระราชดำริ, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท ๒๑ เซ็นจูรี, ๒๕๔๐), หน้า ๒๖.

^{๙๔} วิ.จ. (ไทย) ๖/๖๔๕/๓๔๑ .

^{๙๕} สำนักงาน กปร., แนวคิดและทฤษฎีการพัฒนาอันเนื่องมาจากพระราชดำริ, หน้า ๑๗ .

^{๙๖} สำนักงานคณะกรรมการ พัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, แนวความคิดการพัฒนาประเทศ, (สศช.), (กรุงเทพมหานคร : ๒๕๔๐), หน้า ๑ .

ปวดหัว อดอยาก ต้องแก้ไขให้หายปวดหัวก่อน”^{๙๗} จึงจะมีกำลังคิดพัฒนาเรื่องอื่นๆ ต่อไปและเขากำลังปวดหัว เดือดร้อน ต้องไปให้ถึงที่ก่อน.....และแก้ไขปัญหาลเฉพาะหน้าเป็นเรื่องแรก

การดำเนินการพัฒนา ตามรูปแบบและแนวความคิด ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว นั้น ถือได้ว่าเป็นการอุดช่องว่าง ของการพัฒนา ที่รัฐยังเข้าไปไม่ถึง และบางส่วนยังมิได้เริ่มดำเนินการ จะด้วยเหตุผลประการใดก็ตามเป็นการเสริม และสนับสนุนการดำเนินการของรัฐโดยหลักเล็งให้มี เป็นการเข้าซ้อนกัน การดำเนินการทุกโครงการจะมีลักษณะที่สำคัญ คือ รวดเร็ว ประหยัด ถึงมือ ประชาชนผู้ที่กำลังต้องการความช่วยเหลืออย่างแท้จริง หลักและวิธีคิดต้อง เรียบง่าย ไม่ยุ่งยาก สลับซับซ้อน มีเทคนิคหรือวิชาการมากเกินไปจนเกินไป ดังที่ทรงใช้คำว่า “Simplify” หรือ “Simplicity” เพื่อให้ประชาชนจะนำไปปฏิบัติตามได้ ซึ่งส่วนใหญ่แล้วจะเป็นโครงการขนาดเล็กถึงขนาดกลาง และที่สำคัญที่สุดก็คือ โครงการนั้น ๆ สามารถแก้ไขปัญหาและก่อประโยชน์ได้จริง ตลอดจนต้องมุ่งไปสู่วิถี แห่งการพัฒนาที่ยั่งยืน (Sustainability) อย่างเป็นองค์รวมอีกด้วย^{๙๘}

ดังกล่าวแล้วในเบื้องต้นว่า ปรัชญาแนวคิด และทฤษฎีอันเป็นพื้นฐานของโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ ที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงดำเนินการมากกว่า ๕ ทศวรรษ และนับจำนวนโครงการได้ประมาณ ๓,๐๐๐ โครงการนั้นเกือบทั้งหมดมุ่งเน้นไปที่ความ “พออยู่” “พอกิน” และควมมีชีวิตที่สมถะพอเพียงในทุกมิติของชีวิตความเป็นอยู่ของประชาชนเป็นเบื้องต้นและได้ทรง ดำเนินการมานานต่อเนื่องกัน โดยมิได้สะดุดหยุดลงเรียกได้ว่าเป็นการจุดประกายความคิดในเรื่อง เศรษฐกิจพอเพียง อย่างต่อเนื่องและทรงกระทำให้เห็นเป็นตัวอย่างมาโดยตลอดนานนับหลายสิบปี ก่อนที่นักเศรษฐศาสตร์ นักวางแผน และนักวิชาการด้านต่างๆ จะถูกคิดหันกลับมาพิจารณาเรื่อง เศรษฐกิจพอเพียง (Sufficiency Economy) กันอย่างจริงจังและเริ่มคล้อยตามแนวความคิดอันเป็น แนวพระราชดำริที่ได้พระราชทานไว้ ภายหลังจากที่การพัฒนาประเทศตามแนวเศรษฐกิจกระแสหลัก (Main Stream Economy) ซึ่งเป็นระบบทุนนิยม ข้ามชาติอย่างสุดขีดเข้ามาเกือบ ๕๐ ปี และประสบกับ ภาวะเศรษฐกิจ ฟองสบู่แตก อันทำความวิฤติและหายนะมาสู่ประเทศชาติครั้งสำคัญที่สุดครั้งหนึ่ง นับตั้งแต่ปี ๒๕๔๐ มาจนถึงบัดนี้ (๒๕๔๖) ซึ่งรัฐบาลก็ได้ยอมรับถึงปัญหาการพัฒนา ซึ่งผิดพลาดใน หลายประเด็นหลัก และจำเป็นต้องเปลี่ยนทิศทางใหม่โดยนำแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงของ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว มาเป็นแนวคิดหลักปรัชญาแนวคิด และทฤษฎีการพัฒนาประเทศใน โครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริทุกโครงการ ซึ่งมุ่งเน้นไปที่การสร้างควม “พออยู่” “พอกิน” ความ “พอเพียง” และ “พอดี”^{๙๙} ดังได้กล่าวมาแล้วข้างต้นนั้นนับว่า สอดคล้องกับหลักพุทธธรรมในเรื่อง “มัชฌิมาปฏิปทา” ในระดับ จริยธรรมทั้งสี่ ทุกพื้นที่ที่ได้เสด็จไปสงเคราะห์เกื้อกูลพสกนิกรที่ ต้องการความช่วยเหลือ และอยู่ในสภาพที่ยากไร้จะทรงแนะนำสั่งสอนให้เดินทางสายกลาง รู้จัก

^{๙๗} สำนักงานคณะกรรมการพิเศษเพื่อประสานงานโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ (สำนักงาน กปร.), พระเจ้าอยู่หัวกับการพัฒนา, (กรุงเทพมหานคร : ๒๕๓๐), หน้า ๓๘ .

^{๙๘} สำนักงาน กปร. แนวคิดและทฤษฎีการพัฒนาอันเนื่องมาจากพระราชดำริ, หน้า ๑๗.

^{๙๙} สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (สศช.), แผนพัฒนาเศรษฐกิจและ สังคมแห่งชาติฉบับที่ ๙, (กรุงเทพมหานคร : ๒๕๔๕), หน้า ๑

เพียงพอในการบริโภคและการใช้ชีวิต ลดละเลิก ความโลภ อบายมุขและวัฒนธรรมการบริโภคตาม กระแสบริโภคนิยม ที่ฟุ่มเฟือย ไร้สาระ และไม่รู้จักเพียงพอ ทรงเน้นเสมอถึงเรื่องการมัธยัสถ์ อดออม ควบคู่ไปกับการสร้างความมั่นคงและเกื้อกูลกันในชุมชนพร้อมๆ กับการสร้างความมั่นคงและมีธรรม ในจิตใจไม่เอารัด เอาเปรียบ รู้จักการเสียสละและ “การให้” ขณะเดียวกันก็ไม่เบียดเบียนซึ่งกันและ กันตลอดจนไม่เป็นการเบียดเบียน และทำลายธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอีกด้วย

หากวิเคราะห์จากสาระสำคัญและบริบทโดยรวมของแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง อันเนื่องมาจากพระราชดำริแล้ว จะเห็นได้ชัดเจนว่าความ “พออยู่ – พอกิน” กับ “ความพอเพียงและความพอดี” ที่ได้พระราชทานไว้นั้น มีความหมายกว้างขวางกว่าที่เข้าใจกันโดยผิวเผิน และบางครั้งก็มีการตีความกันเพียงว่าเป็นการมีข้าวอยู่ในถังฉาง ผักและปลาอยู่ในไร่นา เพียงพอสำหรับบริโภคในครัวเรือนเท่านั้น ซึ่งความเป็นจริงแล้ว “ความพอเพียง” นั้น มีความหมายกว้างขวางลุ่มลึกลงไป ในมิติของชีวิตผู้คนรอบด้านทั้งมิติทางด้านสังคม วัฒนธรรม และภูมิศาสตร์อีกด้วย เช่น ความพอเพียง ทางด้านจิตใจ ซึ่งผูกพันสอดประสานไปถึงหลักพุทธธรรม พุทธปรัชญา และแนวคิดในการดำรงชีวิต ของผู้คนชุมชน และสังคมไทย ซึ่งเป็นสังคมชาวพุทธในภาพรวมอีกด้วย ดังนั้นจึงไม่เป็นการเกินเลยที่จะกล่าวว่า พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐของประชาชนชาวไทยนั้น ทรงเป็น “นักคิด” “นักวางแผน” และ “นักพัฒนา” ที่มีวิสัยทัศน์กว้างไกล และทรงเป็นนักแก้ปัญหา พระองค์แรกที่ทรงนำเอาหลักธรรมในพระพุทธศาสนาเป็นหลักและแนวทางในการคิดแก้ไขปัญหา ของชาติ โดยที่ได้ทรงวางหลักการเรื่องเศรษฐกิจพอเพียงมานานนับหลายสิบปีก่อนที่จะมีการพูดถึง เรื่องนี้กันมากในระยะหลัง และทรงมั่นคงกับการดำเนินงาน และทรงงานเพื่อให้พสกนิกร มีความ “พออยู่ – พอกิน” และมีชีวิตอยู่ในทางสายกลางตลอดมา

คำว่า “เศรษฐกิจพอเพียง” เป็นปรัชญาแห่งการกำหนดแนวทางของการดำรงชีวิต ซึ่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ได้ทรงใช้เป็นหลักในการดำเนินโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ เพื่อช่วยเหลือเกษตรกรผู้ยากไร้ในแผ่นดินให้ “พออยู่ – พอกิน” ตลอดมานานนับหลายทศวรรษและ ในคราวที่ประเทศไทยประสบกับปัญหา วิกฤติทางเศรษฐกิจเมื่อเกือบห้าปีที่ผ่านมา เนื่องจากตกอยู่ ภายใต้ระบบเศรษฐกิจทุนนิยม และลัทธิบริโภคนิยมที่เกินพอดี พระองค์ก็ได้ทรงชี้แนะปรัชญา เศรษฐกิจพอเพียงให้แก่พสกนิกร เพื่อเตือนสติให้มีความพอดี ในการดำรงอยู่ของชีวิต และสังคมที่ ยั่งยืนของประเทศไทย อีกทั้งยังเป็นการเตือนให้ตั้งสติโดยมีสัมมาทิฐิให้ประชาชนได้รู้เท่าทันความเป็นจริงและสภาพลงตาทางเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นในประเทศชาติ ทรงชี้แนะแนวทาง ทางสายกลางในการ ดำรงชีวิตโดยใช้หลักพุทธธรรมหลายประการรวมทั้ง ลดกิเลส คือความโลภทั้งปวงเพื่อให้ชีวิตสงบสุข ร่วมเย็นและเกิดสันติสุขอย่างยั่งยืนและถาวรขึ้นในแผ่นดิน โดยเสนอให้เป็น “ทางเลือก” (Alternative) แก่การดำรงชีวิต ปรัชญา “เศรษฐกิจพอเพียง” นั้น แม้จะมีคำว่า “เศรษฐกิจ” แต่ก็ เป็น “แนวทางการดำเนินชีวิต” ที่ทรงมีพระประสงค์ให้พสกนิกรชาวไทย ทั้งปวง ยึดถือเอาเป็นหลัก ในการดำรงชีพ ทั้งในภาวะวิกฤติและต่อไปในอนาคต

เกี่ยวกับเรื่องนี้ ศ.นายแพทย์ประเวศ วะสี นักคิดคนสำคัญได้กล่าวไว้อย่างน่าสนใจว่า^{๑๐๐}

...เรื่องเศรษฐกิจพอเพียงเป็นการเอาคำ“เศรษฐกิจ” มาเป็นชื่อเพื่อกระตุ้นความสนใจ ที่จริงไม่ใช่เรื่องเศรษฐกิจแต่เป็นเรื่องวัฒนธรรมเป็นวิถีชีวิตร่วมกันของผู้คนพอร่วมกันก็ต้องนึกถึงกันและกันนึกถึงการ “พออยู่ – พอกิน” นึกถึงการ “พึ่งพาตนเอง” นึกถึงสิ่งแวดล้อมวัฒนธรรม ธรรมะ ต่างๆซึ่งเป็นเรื่องเชื่อมโยงกัน” ทรรศนะนี้เป็นการสรุป ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงไว้อย่างครอบคลุม และน่าสนใจยิ่งแนวหนึ่ง อย่างไรก็ตามเห็นสมควรจะน้อมนำเอาความหมายของเศรษฐกิจพอเพียงที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงพระกรุณาฯ เห็นชอบและทรงปรับปรุงเพื่อนำมาใช้เป็นทางการดังนี้.....

“เศรษฐกิจพอเพียง” เป็นปรัชญาที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระราชดำรัสชี้แนะ แนวทางการดำเนินชีวิต ให้แก่พสกนิกรชาวไทยมาโดยตลอดนานกว่า ๒๕ ปี ตั้งแต่ก่อนเกิดวิกฤตการณ์ทางเศรษฐกิจและเมื่อภายหลัง ได้ทรงเน้นย้ำแนวทางการแก้ไขเพื่อให้รอดพ้นและสามารถดำรงอยู่ได้อย่างมั่นคงและยั่งยืนภายใต้กระแสโลกาภิวัตน์ และความเปลี่ยนแปลงต่างๆ ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง^{๑๐๑}

เศรษฐกิจพอเพียงเป็นปรัชญาที่ชี้ถึงแนวทางการดำรงอยู่ และ ปฏิบัติตนของประชาชนในทุกระดับ ตั้งแต่ระดับครอบครัวระดับชุมชน จนถึงระดับรัฐรวมทั้ง ให้การพัฒนาและบริหารประเทศดำเนินไปในทางสายกลางโดยเฉพาะการพัฒนาเศรษฐกิจเพื่อให้ก้าวทันต่อโลกยุคโลกาภิวัตน์ความพอเพียงหมายถึงความพอประมาณและความมีเหตุผลรวมถึงความจำเป็นที่จะต้องมีระบบภูมิคุ้มกัน ในตัวที่ดีพอสมควรต่อการมีผลกระทบใดๆ อันเกิดจากการเปลี่ยนแปลงทั้งภายนอกและภายใน ทั้งนี้ จะต้องอาศัยความรอบรู้ ความรอบคอบ และความระมัดระวังอย่างยิ่งในการนำวิชาการต่างๆ มาใช้ในการวางแผนและการดำเนินงานทุกขั้นตอน และขณะเดียวกันจะต้องเสริมสร้างพื้นฐานจิตใจคนในชาติ โดยเฉพาะเจ้าหน้าที่ของรัฐ นักทฤษฎี และนักธุรกิจในทุกระดับให้มีสำนึกใน คุณธรรมความซื่อสัตย์สุจริต และให้มีความรู้ที่เหมาะสม ดำเนินชีวิตด้วยความอดทน มีความเพียร มีสติ มีปัญญา และความรอบคอบ เพื่อให้สมดุลและพร้อมต่อการรองรับการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว และกว้างขวางทั้งด้านวัตถุ สังคม สิ่งแวดล้อม และวัฒนธรรมจากโลกภายนอกได้เป็นอย่างดี

“ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง” ที่ได้ัญญาเชิญมาข้างต้นนี้ คือปรัชญาที่ชี้ถึงแนวทางการดำรงอยู่และการดำรงชีวิต ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวที่ได้ทรงมีพระมหากรุณาธิคุณ พระราชทานแก่พสกนิกรอย่างเป็นทางการ หลังจากที่ประธานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (นายลีปพนนท์ เกตุทัต) ได้ขอให้ทรงมีพระบรมราชวินิจฉัยจากข้อความ “เศรษฐกิจพอเพียง” ที่ได้ประมวลและกลั่นกรองจากพระราชดำรัส ซึ่งได้ทรงมีพระราชวินิจฉัยตามที่ร้องขอและ

^{๑๐๐} ศ.นพ.ประเวศ วะสี, วัฒนธรรมเสวนา พระธรรมปิฎก-ประเวศ วะสี – เอกวิทย์ ณ ถลาง, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ภัคธรณ์ , ๒๕๔๔), หน้า ๗๖.

^{๑๐๑} “ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง” บทที่ได้ทรงพระกรุณาปรับปรุงแก้ไขพระราชทานและ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้นำไปเผยแพร่ได้

ทรงพระกรุณาปรับปรุงแก้ไขพระราชทานลงมาเมื่อวันที่ ๒๙ พฤศจิกายน ๒๕๔๒ ซึ่งเป็นช่วงที่ประเทศไทยอยู่ในภาวะวิกฤติทางเศรษฐกิจ^{๑๐๒}

จากปรัชญาดังกล่าวจะเห็นได้ชัด ถึงหลักสำคัญของการดำรงชีวิตและการตั้งตนอยู่บนพื้นฐานของ ทางสายกลาง และ ความไม่ประมาท โดยที่จะต้องคำนึงถึง ความพอเพียง ความพอประมาณ และ ความมีเหตุผล การมีภูมิคุ้มกันที่ดี และยังต้องมีปัญญาความรอบรู้ รอบคอบ และ ความมี คุณธรรม ประกอบการตัดสินใจและการกระทำด้วย หลักสำคัญข้างต้นอาจจำแนกได้โดยสังเขป ดังนี้

- ความพอประมาณและความพอเพียง คือความสมดุลและความพอดี ไม่มากไม่น้อยเกินไป ตามแต่อัตภาพของบุคคลเป็นไปตามหลักพุทธธรรม มัชฌิมาปฏิปทา

- ความมีเหตุผล เป็นเหตุผลที่สมควรในการกระทำและการตัดสินใจ โดยพิจารณาจากปัจจัยที่เกี่ยวข้อง และคำนึงถึงผลที่คาดว่าจะเกิดขึ้นจากการกระทำนั้นอย่างรอบคอบ

- ภูมิคุ้มกันที่ดี คือมีความมั่นคงในการเตรียมตัวให้พร้อมรับผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นเพื่อ เป็นการลดความเปราะบางต่อความเสี่ยงในการดำรงชีวิตและการประกอบอาชีพหากมีสถานการณ์ที่ไม่พึงประสงค์เกิดขึ้น

- คุณธรรม เป็นหลักสำคัญที่ต้องมีทั้งความซื่อสัตย์ สุจริต ไม่โลภ ไม่เบียดเบียน มีความอดทน ความเพียร และมีปัญญาในการดำรงชีวิตอย่างถูกต้องตามหลักพุทธธรรม

“ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง” รวมตลอดถึงการพัฒนาในโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริเกือบทุกโครงการ ล้วนมุ่งเน้นในเรื่องของการสร้างความ “พออยู่-พอกิน” ความเหมาะสม ความพอเพียง และความพอดี ทั้งสิ้นและในความเป็นจริงแล้วได้ทรงดำเนินการเรื่องเศรษฐกิจพอเพียง ซึ่งสะท้อนออกมาในเรื่อง การสร้าง “ความพอเพียง” ให้กับเกษตรกรซึ่งเป็นคนส่วนใหญ่ของประเทศ มาตั้งแต่เริ่มทรงงานช่วยเหลือพสกนิกรผู้ยากไร้ มานานนับหลายทศวรรษก่อนหน้าที่จะเกิดปัญหาวิกฤติทางเศรษฐกิจของประเทศ และก่อนที่จะคำว่า “เศรษฐกิจพอเพียง” จะเป็นคำที่พูดอ้างอิงกันหนาหูในบรรดานักคิด นักวิชาการ และนักเศรษฐศาสตร์ทั้งหลายเสียอีก เกือบทุกครั้งและทุกแห่งหน ที่ได้เสด็จพระราชดำเนินไปทรงงานเพื่อช่วยเหลือ สงเคราะห์และยกระดับคุณภาพชีวิตของประชาชน ผู้อยู่ห่างไกลและทุรกันดารในภูมิภาคและในชนบท พระองค์ทรงสั่งสอนและแนะนำให้ประชาชน รู้จักเพียงพอในการบริโภค การดำรงชีวิตและการใช้ชีวิต โดยทรงแนะนำให้สันโดษ ลด ละเลิกอบายมุขและความโลภอย่างไร้เหตุผล ทรงแนะนำให้ละเว้นวัฒนธรรมการบริโภคตามกระแสเศรษฐกิจทุนนิยมที่ไร้สาระ ฟุ่มเฟือย มอมเมา และไม่รู้จักพอ ทรงเน้นเรื่องการสันโดษ ให้พึงพอใจในชีวิตที่เพียงพอกับอัตภาพและสภาพแวดล้อม ควบคู่ไปกับการสร้างความมั่นคงและเกื้อกูลกันในชุมชนพร้อมๆ กับการสร้างความเข้มแข็งและการมีธรรมะและคุณธรรมในจิตใจ ไม่คดโกง เอาไรต์

^{๑๐๒} สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, ๕ ทศวรรษ สภาพัฒนา, ๒๕๔๓ (กรุงเทพมหานคร : เพชรรุ้งการพิมพ์), หน้า ๒๐๕.

เอาเปรียบ รู้จักเสียสละและการให้ การแบ่งปันและให้ประโยชน์ระหว่างตนกับผู้อื่นตลอดจน สังคมและสภาพแวดล้อมทั้งทางธรรมชาติและทางวัฒนธรรม^{๑๐๓}

นอกจากนี้ยังทรงแนะนำให้รวมตัวกันสร้างชุมชนให้เข้มแข็ง เพื่อเป็นภูมิคุ้มกันจากความเปลี่ยนแปลงและป้องกันการถูกเอารัด เอาเปรียบจากนายทุน ที่มุ่งเฉพาะแต่ผลกำไรเป็นตัวเงินฝ่ายเดียวเท่านั้น นอกไปจากนี้ จุดมุ่งหมายหลักของการเสด็จพระราชดำเนิน ไปเพื่อสงเคราะห์ ช่วยเหลือประชาชนทั่วทุกภูมิภาคทั่วประเทศนั้น ก็เพื่อให้พสกนิกร “พออยู่-พอกิน” มีความพอเพียงในชีวิต ทั้งทางด้านกาย และด้านจิตใจ ทรงแนะนำให้พึ่งตนเอง และแนะนำให้เกษตรกรอยู่ติดกับพื้นที่ทำกิน มิให้รับด่วนจําหน่าย หรือขายที่ดินทำกินให้กับนายทุนโดยตนเองต้องอพยพย้ายถิ่นมาทำงานใช้แรงงานในเมืองใหญ่ หรือไม่ก็ต้องบุกรุกแสวงหาที่ทำกินใหม่ ซึ่งส่วนใหญ่เป็นการเบียดเบียนธรรมชาติ ทำลายสิ่งแวดล้อมและระบบนิเวศ อันเป็นการดำรงชีวิต ที่ไม่เกื้อกูลกับธรรมชาติและเป็นการทำลายทรงแนะนำให้เกษตรกรมีความมานะขยันหมั่นเพียร มีความอดทนต่อการทำงาน ช่วยตนเองได้ ทรงเน้นเรื่องคุณธรรมในการดำรงชีวิต ความไม่โลภ ไม่เอารัดเอาเปรียบตนเอง ผู้อื่นและธรรมชาติ ซึ่งทั้งหลายทั้งปวงนี้ อยู่ในหลักการของการดำเนินชีวิตในวิถีแห่งพุทธะ อย่างชัดเจน^{๑๐๔}

พิจารณาจากปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง ตามแนวพระราชดำริดังกล่าวแล้วข้างต้นจะเห็นได้ว่า ทรงให้ “น้ำหนักร” ของการพึ่งตนเอง พออยู่ – พอกิน กับความพอเพียง และพอดี เป็นเบื้องต้น ก่อนที่จะขยายไปสู่การพัฒนาที่มีระดับสูงขึ้น และเป็น “สัมมาพัฒนา” ที่ยั่งยืนสืบไป ความพออยู่ พอกิน ของประชากรผู้ยากไร้ส่วนใหญ่ของประเทศประกอบกับพื้นฐานที่พึงปรารถนาทางด้านคุณธรรมและจริยธรรม จะเป็นจุดเริ่มต้นของการพัฒนาที่ยั่งยืนตามลำดับขั้นตอน โดยไม่จำเป็นต้องเร่งรัดสร้างความเจริญทางเศรษฐกิจ โดยปราศจากรากฐานที่มั่นคงชัดเจนและสร้างภูมิคุ้มกันให้ได้เสียก่อน ผลจากการเน้นและเร่งรัดความเจริญทางเศรษฐกิจโดยการทุ่มเทลงทุนด้วยการกู้ยืมเงินทุนจากทั้งในและต่างประเทศ จนเกิดความไม่สมดุลและเป็นผลให้เกิดเศรษฐกิจฟองสบู่ขึ้น ทำให้หลายฝ่ายตระหนักว่า ความจำเริญรุ่งเรืองจากภาพลวงตา โดยไม่มีพื้นฐานที่มั่นคงและเกิดขึ้นจากความโลภและกิเลสขี้นั้น ให้ผลเป็นความหายนะต่อประเทศชาติเพียงใดอย่างประมาณมิได้เคยมีพระราชดำรัส เกี่ยวกับการพัฒนาว่า^{๑๐๕}

...การพัฒนานั้นต้องเป็นไป ตามลำดับขั้นตอน ต้องสร้างพื้นฐานความ “พออยู่-พอกิน” ให้ได้เสียก่อนเป็นเบื้องต้นก่อนจะพัฒนาไปสู่ระดับสูงขึ้นต่อไป หาก “รีบเร่ง” ทุ่มเทสร้างความเจริญเติบโตให้รวดเร็ว แต่ประการเดียว อาจกลายเป็นความยุ่งยากล้มเหลวได้ในที่สุด

^{๑๐๓} สำนักงาน กปร., พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชกับงานพัฒนา, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทโรงพิมพ์กรุงเทพฯ, ๑๙๘๔ จำกัด ๒๕๓๐), หน้า ๔๐.

^{๑๐๔} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), มาตรฐานชีวิตของชาวพุทธ, (กรุงเทพฯ : บริษัทสหธรรมมิก, ๒๕๔๐, หน้า ๙.

^{๑๐๕} มนูญ มุกข์ประดิษฐ์, โครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ : รูปแบบและแนวคิดในลักษณะเป็นยุทธศาสตร์สังคม, (เอกสารวิจัยส่วนบุคคล วิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักร, ๒๕๓๔), หน้า ๓๑.

แนวทางการปฏิบัติตนตามหลักเศรษฐกิจพอเพียง ตามพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมีดังนี้

๑. ประหยัด ลดละความฟุ่มเฟือย ตัดทอนค่าใช้จ่ายในทุกด้านที่ไม่จำเป็น ดังพระราชดำรัสว่า “...ความเป็นอยู่ที่ต้องไม่ฟุ่มเฟือย ต้องประหยัดไปในทางที่ถูกต้อง...”

๒. ประกอบอาชีพด้วยความสุจริต ดังพระราชดำรัส ที่ว่า “...ความเจริญของคนทั้งหลาย ย่อมเกิดมาจากการประพฤติชอบและการหาเลี้ยงชีพชอบเป็นสำคัญ...”

๓. ละเลิกการแก่งแย่งผลประโยชน์และแข่งขันกันในทางการค้าขายกันอย่างรุนแรงดังอดีต ดังพระราชดำรัสว่า “...ความสุขความเจริญอันแท้จริงนั้น หมายถึงความสุขความเจริญที่บุคคลแสวงหามาได้ด้วยความเป็นธรรม ทั้งในเจตนาและการกระทำที่ไม่ใช่ได้มาด้วยความบังเอิญ หรือด้วยการแก่งแย่งเบียดบังมาจากผู้อื่น...”

๔. ไม่หยุดนิ่งที่จะหาทางให้ชีวิตหลุดพ้นจากความทุกข์ยาก ขวนขวายใฝ่หาความรู้ให้เกิดมีรายได้จนถึงขั้นพอเพียง ดังพระราชดำรัส ว่า “...การที่ต้องการให้ทุกคนพยายามที่จะหาความรู้และสร้างตนเองให้มั่นคงนี้เพื่อตนเอง เพื่อที่จะให้ตัวเองมีความเป็นอยู่ที่ก้าวหน้า ที่มีความสุขพอมิพอกิน เป็นขั้นหนึ่งและขั้นต่อไปก็ขอให้เกียรติว่ายืนได้ด้วยตนเอง...”

๕. ลดละสิ่งชั่วให้หมดสิ้นไป ดังที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้พระราชทานพระบรมราโชวาท ว่า “...พยายามไม่ก่อความชั่วให้เป็นเครื่องทำลายตัวทำลายผู้อื่น พยายามลด พยายามละความชั่วที่ตนเองมีอยู่ พยายามก่อความดีให้แก่ตัวอยู่เสมอ พยายามรักษาและเพิ่มพูนความดีที่มีอยู่นั้นให้งอกงามสมบูรณ์ยิ่งขึ้น...”

พระราชดำรัสตามที่อัญเชิญมาข้างต้นนี้ มีขึ้นก่อนที่จะเกิดวิกฤติครั้งใหญ่ทางเศรษฐกิจของประเทศไทยหลายสิบปี อีกทั้งยังได้ทรงเตือนนักพัฒนาเศรษฐกิจกระแสหลักของไทยอยู่เสมอถึงคุณภาพของการพัฒนา แต่ในท้ายที่สุดประเทศไทยก็ต้องประสบชะตากรรมอย่างหลีกเลี่ยงมิได้ และแม้ว่าจะมีความพยายามที่จะพลิกฟื้น ความเข้มแข็งทางเศรษฐกิจขึ้นมาใหม่ แต่ก็ยังคงใช้หลักและแนวความคิดโดยการเน้นที่ “ความเจริญทางเศรษฐกิจ” เช่นเดิม แม้จะได้มีการตระหนักกันอย่างกว้างขวางถึงความเสียหายที่อาจเกิดขึ้นในอนาคต จากการใช้แนวคิด ตามแบบและทฤษฎีของตะวันตกเช่นในอดีตแล้วก็ตาม อย่างไรก็ตาม ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติอันเป็นกรอบและแนวทางการพัฒนาประเทศ ฉบับที่ ๙ (๒๕๔๕ - ๒๕๔๙) ได้ชี้ให้เห็นชัดเจนถึงความล้มเหลวในอดีต อันเกิดจากการพัฒนาที่ขาดความสมดุล โดยเน้นเฉพาะตัวเลขทางเศรษฐกิจเชิงปริมาณแต่ขาดความสมดุลด้านคุณภาพ โดยเฉพาะอย่างยิ่งความเหลื่อมล้ำของการกระจายรายได้ ปัญหาความยากจน และความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ตลอดจนความอ่อนแอของสังคมไทยที่ตกอยู่ภายใต้กระแสวัตถุนิยม ความเสื่อมโทรมทาง ศีลธรรม และปัญหาสังคมที่มีมากและ

รุนแรงขึ้น จึงได้น้อมนำเอา “ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง” ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมาเป็น
ปรัชญานำในการพัฒนาประเทศ” ดังได้กล่าวมาแล้ว^{๑๐๖}

จากข้อเท็จจริงดังกล่าวมานี้ข้างต้น จึงมีผู้กล่าวกันว่า ในอดีตหากเราไม่หลงใหลได้ปลื้ม
และเห็นแต่ความเจริญทางเศรษฐกิจ โดยเชื่อว่าจะทำให้ประเทศชาติและประชาชน สุขสงบร่มเย็น
หากตัวเลขความเจริญทางเศรษฐกิจ (GDP) สูงขึ้น เศรษฐกิจอุตสาหกรรมขยายตัวเพิ่มมากขึ้น ฯลฯ
ประเทศไทยก็คงไม่ประสบชะตากรรมอันหลีกเลี่ยงมิได้ ซึ่งมีผลร้ายตกมาจนถึงบัดนี้ หากเพียงแต่
ดำเนินรอยตามเบื้องพระยุคลบาท ในเรื่อง เศรษฐกิจพอเพียงกันตามสมควรเท่านั้น ปรัชญาและ
แนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวนั้น ประสานสอดคล้องและเข้ากันได้กับ
หลักพุทธธรรมในพระพุทธศาสนาเป็นอย่างยิ่ง จนสามารถกล่าวได้ว่า ทั้งสองหลักเป็นไปเพื่อพัฒนา
คุณภาพชีวิตของมนุษย์ให้มีพื้นฐานที่ดีพอทั้งด้านจิตใจและร่างกาย และก้าวสู่การพัฒนาขั้นสูงขึ้นไปสู่
ภาวะที่สมบูรณ์มีปัญญาและมีชีวิตที่มีคุณค่าอย่างแท้จริงในโลกนี้นั่นเอง

จากที่กล่าวมาข้างต้นทั้งหมดสามารถสรุปได้ว่า

ที่สำคัญที่สุดจะต้องเป็นผู้ขยันหาทรัพย์ในทางที่สุจริต ไม่เป็นไปเพื่อเบียดเบียนสัตว์อื่น
เมื่อหาทรัพย์ได้แล้ว ก็จะต้องรู้จักเก็บรักษา และใช้จ่ายให้เป็นประโยชน์พร้อมกันนั้น ก็จะต้องคบ
เพื่อนที่ดีที่จะไม่ชักนำพาเราไปสู่หนทางแห่งความเสื่อม และจะต้องรู้จักเลี้ยงชีพอย่างพอเหมาะ
ไม่ให้ผิดเคืองนัก ไม่ให้ฟุ่มเฟือยนัก ด้วย ซึ่งจะเห็นได้ว่าชีวิตของคฤหัสถ์ มีความจำเป็นอย่างยิ่งที่
จะต้องมีโภคทรัพย์ ซึ่งเป็นสิ่งที่จำเป็น สำหรับเป็นเครื่องใช้สอยในชีวิตประจำวัน เพื่อ
ประคับประคองให้ชีวิตดำเนินไปอย่างไม่เดือดร้อน (ซึ่งแตกต่างไปจากเพศบรรพชิต เพราะเพศ
บรรพชิตไม่มีเงินทอง เนื่องจากท่านเว้นจากการรับเงินรับทอง) โภคทรัพย์นั้น นอกจากจะเป็น
ประโยชน์สำหรับตนเองแล้ว ยังสามารถใช้ให้เป็นประโยชน์แก่บุคคลอื่นๆ ด้วย

ข้อที่ควรพิจารณาคือทรัพย์ เมื่อกล่าวโดยประเภทใหญ่ๆ แล้วมีอยู่ ๒ ประเภท คือ ทรัพย์
ภายนอก กับ ทรัพย์ภายใน

ทรัพย์ภายนอก เช่น ทรัพย์สิน เงิน ทอง เป็นต้น ไม่มีความมั่นคง ไม่มีความปลอดภัย
อาจจะถูกแย่งชิง หรืออาจจะเสื่อมสูญวันใดวันหนึ่งก็ได้ ไม่ได้เป็นที่พึ่งสำหรับผู้ที่ป็นเจ้าของทรัพย์
(ภายนอก) อย่างแท้จริงแต่ทรัพย์ภายใน ซึ่งได้แก่ กุศลทุกประเภท เป็นทรัพย์ที่มีความมั่นคง มีความ
ปลอดภัย ใครๆ ก็ลักไปไม่ได้ เป็นที่พึ่งได้อย่างแท้จริงเป็นสิ่งที่ติดไปตนไปในภพหน้า ทรัพย์
ภายใน จึงประเสริฐกว่าทรัพย์ภายนอกเมื่อเข้าใจอย่างนี้แล้ว ถึงแม้ว่าจะแสวงหาทรัพย์ภายนอกบ้าง
ก็ไม่ควรละทิ้งทรัพย์ภายใน ด้วยการสะสมความดีประการต่างๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง คือการฟังพระ
ธรรม ศึกษาพระธรรม สะสมปัญญาความเข้าใจถูก เห็นถูกต้องไป

^{๑๐๖} สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ , แผนพัฒนาเศรษฐกิจและ
สังคมแห่งชาติ ฉบับที่เก้า , (๒๕๔๕ - ๒๕๔๙), (กรุงเทพมหานคร : ศึกษาบัณฑิตพาณิชย์, ๒๕๔๔), บทนำ.

กล่าวโดยสรุปแล้วเศรษฐกิจพอเพียงเป็นหลักเศรษฐกิจที่สอดคล้องกับหลักธรรมในพระพุทธศาสนา หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือหลักเศรษฐศาสตร์ตามแนวพุทธ ที่มุ่งให้มนุษย์จำกัด หรือความอยาก หรือความต้องการของตนเอง แทนการกระตุ้นค้นหาหรือความอยาก เพื่อให้เกิดการบริโภคมากขึ้น (บริโภคนิยม) เนื่องจากพระพุทธศาสนาเห็นว่าความต้องการของมนุษย์นั้นไม่มีขีดจำกัด แต่ขณะเดียวกันทรัพยากรมีขีดจำกัด หากมีการใช้เกินความจำเป็น ทรัพยากรเหล่านั้นก็จะหมดสิ้นไปในที่สุด การปฏิบัติตนตามหลักเศรษฐกิจพอเพียงจึงต้องหันมาแก้ไขที่ตนเองก่อน จำกัดความอยาก ความต้องการ ให้รู้จักพอดี ไม่บริโภคเกินความพอดี หรือตกเป็นทาสของวัตถุ

หลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงเป็นแนวคิดที่ถูกหล่อหลอม มาจากความเป็นจริงแห่งธรรมชาติ ที่มนุษย์ทุกคนต้องศึกษาให้เข้าใจ และต้องนำไปปฏิบัติในชีวิตประจำวัน เพื่อที่จะได้เข้าใจถึงความเป็นจริงของธรรมชาติ ความเป็นจริงของชีวิต ว่าสิ่งใดควรทำ สิ่งใดไม่ควรทำ สิ่งใดควรยึดถือเป็นที่ยึด สิ่งใดไม่ควรยึดถือเป็นที่ยึด เมื่อได้ศึกษาจนเข้าใจ และนำไปปฏิบัติจนเกิดผลแล้ว จนพบความเป็นจริงแห่งชีวิตว่าสิ่งที่จำเป็นต่อการดำรงชีวิตคืออะไร เมื่อนั้นก็จะได้เข้าใจในหลักเศรษฐกิจพอเพียงเป็นอย่างดี เพราะหลักเศรษฐกิจพอเพียงเป็นนโยบายที่แสดงให้เห็นถึงความเป็นจริงของชีวิตตามหลักพระพุทธศาสนานั้นเอง

ความสอดคล้องของหลักเศรษฐกิจพอเพียงกับหลักธรรมในพุทธศาสนา

๑. เน้นความเป็นเศรษฐกิจแบบองค์รวม กล่าวคือ เป็นระบบการพัฒนาชีวิตของปัจเจกบุคคลควบคู่กันไปกับการพัฒนาสังคม ชุมชน และสิ่งแวดล้อม โดยมีจริยธรรมคือความเมตตา ความเอื้อกูลสงเคราะห์ ความสามัคคี ความไม่เห็นแก่ตัว ดังหลักของระบบเศรษฐกิจพอเพียงที่กล่าวไว้ว่า มนุษย์อยู่ดี ชุมชนอยู่ได้ ธรรมชาติยั่งยืน

๒. เป็นระบบเศรษฐกิจแบบมีขั้วมีขั้วที่มีสัมมาอาชีวะเป็นหัวใจสำคัญ ซึ่งสามารถโยงไปสู่การที่พระพุทธศาสนามีท่าทีปฏิเสธความสุดโต่ง ๒ ด้าน คือการหมกมุ่นในความสุขอย่างเดียว และ การทรมานตนเองในรูปแบบต่างๆ

๓. เป็นระบบเศรษฐกิจที่มุ่งพัฒนาทั้งคนและทั้งกระบวนการทางเศรษฐกิจ ซึ่งถ้าคนไทยปฏิบัติตามระบบเศรษฐกิจแบบพอเพียงก็จะส่งผลให้เกิดภาวะ “เศรษฐกิจก้าวหน้า ธรรมก้าวหน้า คนก็มีความสุข”

๔. เป็นระบบเศรษฐกิจที่ไม่เบียดเบียนใครให้เดือดร้อน ไม่มุ่งทำลายทรัพยากรธรรมชาติ จนกลายเป็นการทำร้ายธรรมชาติ

๕. เป็นระบบเศรษฐกิจที่ฝึกให้มนุษย์ตระหนักรู้ถึงศักยภาพในด้านการสามารถพึ่งตนเองได้ของมนุษย์